

HH 44
KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

98. évfolyam

1982

4

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE
I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV- DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA DU LIVRE ET DE LA PRESSE
98. ÉVF. 1982/4. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

DÁN RÓBERT
FÜLÖP GÉZA
V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION
1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215–96 162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 100 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215–11 488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185-680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhető, a korrekktúra visszaküldésével egy időben.

Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egy-egy források kritikája. II.*

A Gellért-életrajz Aba egyik főbenjáró bűnének az *esküszegést* minősíti. Ez a vád a krónikában is elhangzik ellene, de itt más esküről van szó. A legenda ti. a Péternek tett *alattvalói hűségeskü* megtörésében marasztalja el, a krónika szerint pedig a magyar urak mint királyt, saját koronázási esküjének megszegésében tartják bűnösnek. A magyar előkelőknek a krónikában fenntartott panasza szerint „kegyetlenül tobzódni kezdett a magyarok ellen. Azt tartotta ugyanis, hogy az uraknak mindenük közös a szolgálakkal, de semmiségnek tekintette esküjének megszegését is. Mert az ország nemeseit lenézte, mindig a nemtelenekkel és parasztokkal tartott össze... (. . . cepit crudeliter sevire in Ungaros. Arbitratur enim, quod omnia communia essent dominis cum servis, sed et iusiurandum violasse pro nichilo reputabat. Nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune)”. A Péterhez visszapártoló magyar urak mindezt III. Henrik előtt is felróták Abának:

„esküjét semmibe veszi, megveti a nemeseket, akik királyukként maguk fölé állították, és mindig nemtelen parasztokkal érkezik, lovagol és társalog. Azt mondotta erre nekik a császár: Nem nemesember szokása ez, hanem a vele ellentétesé (pro nichilo iuramentum reputaret, nobilesque, qui eum regem super se constituerant, contempneret et cum rusticis ignobilibus ederet, equitaret et continue loqueretur. Quibus dixit imperator: Ista etenim consuetudo non est nobilis hominis, sed eius oppositi)”.²⁷

Ezzel rokon hangzású vádat emel Gellért a *Deliberatioban*, ismét csak meg nem nevezett király ellen. A vád azonban a megfogalmazás hasonlósága ellenére éppen ellenkező irányú Gellért művében, mint a krónikában:

„Jó dolog reménykedni az Úrban, mintsem remélni a fejedelmekben. Ha megtartanák ezt a törvényt, bizony kevés tisztességük maradna meg a világ fejedelmeinek. Ezért ragadták el az Istennek járó tiszteletet a zsarnokok, akik örökségükként követelik maguknak azt, amit az Isten a szegények érdekében közönsnek teremtett. Mindezt azért teszik, hogy féljenek tőlük és Isten gyanánt tiszteljék őket. (»Bonum est sperare in domino, quam sperare in principibus.« Si haec conservaretur lex, parum honoris remaneret principibus saeculi. Sublatus igitur est honor divinus a tirannis vindicantibus sibi haereditarie, quod Deus fecit communiter pro pauperibus. Hoc autem, ut timeantur et pro Deo venerentur)”.²⁸

Az a gondolati anyag, amelyet itt Gellért előad, nem az ő leleménye, hanem igen régi múltra tekinthetett vissza az egyházi, sőt bibliai hagyományban: Mi mindent foglalt össze ebben a néhány mondatban? A világi hatalom iránti

* A tanulmány első része a *Magyar Könyvszemle* 1982. 3. számában jelent meg.

²⁷ SRH I. 329—330.

²⁸ SILAGI kiadása, 115—116. A szögletes idézőjelben levő bibliai hely: Ps. 117, 9.

bizalmatlanság, az uralkodóknak az „e világ fejedelmével”, vagyis a Gonosszal való rokonítása, a magántulajdonnak a *bűnbeesés előtti* világrenddel és a tulajdonképpeni isteni törvénnyel való ellentétbe állítása, a társadalom osztályviszonyainak és hatalmi intézményeinek a bűnbeesésből és az emberi természet megromlásából való magyarázata, a nyomornak és társadalmi bajoknak erkölcsi rosszként való felfogása, a legkirívóbb jelenségek orvoslásának a hatalmasok lelkiismereti kötelességévé tétele, és az egész kérdéskörnek az igazságosság vallásosan értelmezett mércéje alá állítása: ebben a körben mozognak Gellért gondolatai. Gellért korára mindez már majdnem egy évezrede tárgya volt a legtágabban értelmezett egyházi irodalomnak.

Gellértnél könnyen lehetett ez akár öt személyesen érintő eseményekre való reagálás, akár időhöz nem kötött, merőben elméleti eszme-futtatás. A püspöknek a „zsarnokok” elleni, idézett vádja ti. így is, úgy is valamilyen módon összefügghet azzal a felfogással, amelyet a krónika Abának tulajdonít, és amelyet az előkelők kárhoztatnak. Hasonlóan lehet valamilyen összefüggés Gellértnék a kíméletlen adóhajtás meg a „nép” kizsárolása miatt a »rossz« királyok felett mondott ítélete és a krónikának Péter ellen emelt, hasonló vádjai között. Péter ui. „az ország javait gögös szemmel és telhetetlen indulattal . . . falta (bona terre superbo oculo et insatiabili corde . . . devorabat)”. Abának ezért kellett Péter önkényesen hozott törvényeivel együtt *adóit* is eltörölnie („Omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex irritum revocavit.”)²⁹ Figyelmet érdemel, hogy a krónika Péternek az *Annales*ben említett törvénytelenégeit *adóinak* beszurásával bővítette.

Érdekes, hogy a krónikában az Aba elleni úri vádnak más a viszonya a *Deliberatio*ból vele összevethető szövegrészhez, mint a legenda ama részletének, amely a *Deliberatio*éval rokon hangzású sorokat tartalmazza. A legenda Gellért művének anonym királyt kárhoztató szavaival megrója Abát. Nem így a krónika!

A krónika szerint ui. a magyar urak a királyi eskü megszegésének fogják fel Abának azt a magatartását, amelyet munkájában Gellért egyenesen *megkövetel* a királyoktól, és amellyel szembeállítva Isten tisztelete elleni merényletnek nyilvánítja a »zsarnokok« eljárását, akik „örökségként maguknak követelik azt, amit Isten a szegények érdekében közönsnek teremtett.”

Az az összhang, amely az Abának a krónikában tulajdonított magatartás és a *Deliberatio* követelménye közt mutatkozik, érdekes módon sokkal inkább annak a bizonyítéka, hogy az Aba magartására vonatkozó krónikahír független a *Deliberatio*tól és valószínűleg *hiteles*. A megállapított összhang semmiképpen sem vall egymás szövegének ismeretére, vagy átvételére, hanem mélyebb összefüggésre: közös élményi alapra, valamint az élménynek azonos fogalmi megragadására és azonos terminológiájú előadására. Érdekes érv szól emellett.

A krónika ti. Abának az urak megbotránkozását kihívó tevékenységében olyan lényeges mozzanatról is tudósít, amely *nem* eleme a *Deliberatio* bemutatott részletének. Megtalálható azonban ez a momentum olyan kútfőben, amely Gellért megnyilatkozásaival is rokon, de ugyancsak befolyásolhatta vagy Aba magatartását, vagy legalább történetének krónikás megformálását. A krónikaelőadásnak ez a *Deliberatio*val szemben mutatkozó, fontos többlete az *ignobilis*-okkal való barátkozás, együttlét. A krónikaszöveg ezért nem tekint-

²⁹ SRH I. 323. és 325.

hető a Gellért-nyilatkozat olyan természetű felhasználásának és értelmezésének, mint pl. ahogyan ez a legendaíróról feltehető. Aba magatartását a krónika kendőzetlenül nagyúri szempontból ítéli el. Ennek a kifogásolt magatartásnak, valamint eszmei alapjának nevezetes párhuzamával találkozunk a 10–11. században is hallatlan tekintélyt élvező Pseudo-Isidorus kánongyűjteményben is. Ennek I. Kelemen pápa nevére hamisított, egyik darabja ilyesmit tartalmaz:

„Kelemen püspök a szeretett atyafiaknak és tanítványtársaknak, akik Jeruzsálemben élnek, szeretett testvérünkkel és püspöktársunkkal, Jakabbal. A közös élet, testvérek, mindenkinek szükséges, és azoknak a legjobban, akik gáncs nélkül akarnak Istennek vitézkedni, és utánozni akarják az apostoloknak és tanítványaiknak az életét. Mert mindazoknak a dolgoknak a felhasználása, amik csak vannak a világon, közös kellett, hogy legyen minden ember számára. De a bűn miatt az egyik a magáénak mondta ezt, a másik meg azt, és így osztoztak meg egymás között az emberek. Végére is az egyik legbölcsebb görög, aki tudta, hogy ez így van, így szólt: a barátoknak közös kell, hogy legyen mindentük . . . És amint nem lehet, mondta, felosztani sem a levegőt, sem a nap sugarát, ugyanúgy a többi sem osztható fel, ami csak e világon mindenkinek közös birtoklásra adatott, hanem közösen is kell, hogy birtokolják . . . Ezeket nemcsak meg kell szívlelnetek, hanem hirdetni is kell mindenkinek. (Dilectissimis fratribus et discipulis Hierosolymis cum dilectissimo fratre Jacobo coepiscopo habitantibus Clemens episcopus. Communis vita, fratres, omnibus necessaria est et maxime his, qui Deo irreprehensibiliter militare cupiunt et vitam apostolorum eorumque discipulorum imitari volunt. Communis enim usus omnium quae sunt in hoc mundo, omnibus esse hominibus debuit. Sed per iniquitatem alius hoc suum esse dixit et alius illud, et sic inter mortales facta divisio est. Denique Graecorum quidam sapientissimus haec ita sciens esse, ait communia debere esse amicorum omnia . . . Et sicut non potest, inquit, dividi aer, neque splendor solis, ita nec reliqua, quae communiter in hoc mundo omnibus data sunt ad habendum, dividi debere, sed habenda esse communia . . . Quae non solum vobis cavenda, sed et omnibus praedicanda sunt.)”³⁰

A levélhamisítvány a középkori olvasónak főként a szerzetesközösségekre vonatkozó útmutatásul szolgált. Mégis sokkal általánosabb érvényű gondolatokat adott elő, amelyek a szöveg szerint minden keresztényhez szólnak, sőt igazának nyomatékaul pogány görög példára is hivatkozott!

A levélnek Gellért követelményével és Aba krónika szerinti felfogásával egyaránt közös, alapvető motívuma a *közös birtoklás*. Forráskritikailag szintén fontos körülmény azonban: hogy a levél a közös birtoklásra kívül *mindenki számára* szükségesnek írja a *communis vita*-t, ez pedig csak Aba magatartásának *letrásával* közös mozzanat. Abának az »ignobilis«-okkal, a »parasztokkal« való krónika szerinti közösködése, együttléte szinte iskolapéldája a Pseudo-Isidorusban melegen ajánlott *communis vita*-nak. Abának az urak előtt gyűlöletes magatartása — minden mozzanatában megfelel a Pseudo-Clementinában is megtalálható mintának.

Ezt a megfelelést, amely kétségtelenül teljesebb, mint a Gellért püspök követelményével mutatkozó összhang, kétféleképpen is magyarázhatjuk.

Ha az Aba-történet ma ismert alakja egészében ugyanannak a szerzőnek a műve, akkor feltehető, hogy ez a krónikás Aba magatartását vagy a Pseudo-Clementinának, vagy valamilyen ezzel közvetlenül rokon szövegezésű és felfogású olvasmányának a hatása alatt ábrázolta. Ebben a feltett esetben a krónikás, mint egyházi ember előtt talán nem volt annyira gyűlöletes Abának legálábbis ez a »társadalmi program«-ja, mint a III. Henrikhez forduló urak számára. Az Abának tulajdonított társadalompolitika ugyanis túlságosan megfelel az aszkéta-életű Gellért uralkodók iránt támasztott követelményének és

³⁰ *Decretales Pseudo-Isidorianae et capitula Angilramni*. Ed. P. HINSCHIUS, Lipsiae, 1863. 65

az apostoltanítvány Kelemen pápa nevéhez fűzött hamisítvány normájának ahhoz, semhogy ábrázolója előtt az urakéval azonos mértékben gondolhassuk el kárhozatosnak.

Nem felejtkezhetünk meg másik, nagyon fontos szemponttól sem. A krónika ti. közismerten arról is beszámol, hogy amikor a kegyetlenül levágott király holttestét ideiglenes sírjából felvették, szemfedelét és ruházatát épen, sebhelyeit pedig begyógyultan találták.³¹ Tekintet nélkül arra, milyen társadalmi kategóriák Abára vonatkozó hiedelmeiből való ez a hír, a krónikába való felvétele valamit elárul a krónikás véleményéből is. A laikusok közt terjedő, ilyen hírek közzefogás szerint bizonyos esetekben a *fama sanctitatis*-hoz tartozhattak. Ha a krónikás ezt kritika nélkül munkájába olvasztotta, annyit mindenképpen elárult, hogy Aba történetében legalább egyes motívumok felkeltették rokonszenvét. Ami pedig a kiközösített király iránti rokonszenvét felébresztette, az éppen politikájának a keresztény társadalmi norma kívánalmaival leírható és rokonítható eleme volt.

A krónikás eljárásának megítélését azonban erősen befolyásolja az a kérdés, vajon az Aba holttestére vonatkozó híradás egykorú-e a szöveg egészével, vagy későbbi eredetű. Számításba kell venni ezen kívül az Aba Sámuel társadalompolitikáját fenntartó krónikahírek vizsgálata során másik, talán valószínűbb lehetőséget is.

Lehetséges ui., hogy a király *fama sanctitatis*-ára vonatkozó feljegyzés interpoláció, az Aba-történet írásbafoglalásánál sokkal későbbi betoldás. Ebben az esetben olyan beszúrással van dolgunk, amely korban és felfogásban Anonymushoz áll aránylag közel. P. mester tudomása szerint ui. a király »kegyességéért« vagy »iránta való tiszteletből« (pro sua pietate) nevezték Abának.³²

Ha azonban ezt a magyarázatot követve, leválasztjuk a krónika előadásáról a király sebeinek holta utáni gyógyulásáról szóló hírt, gyökeresen más összképet kapunk Abáról. Ha ti. a királynak holta után igazságot szolgáltató hírt elhagyjuk, nélküle az esküszegő király és a kiközösített, lázadó alattvaló sivár, vigasztalan portréja meredt a középkori olvasóra. Az ilyen ábrázolást készítő krónikás valóban csak Aba könyörtelen ellensége lehetett, és nemcsak megörökítette a Henrikhez forduló urak osztálygyűlölettől fűtött vádjait, hanem teljesen azonosult is velük. A vádak azonban azt a magatartást öltöztették a koronázási eskü megszegésének szégyenruhájába, amelyet Gellért a királyoktól elvárt, a hamisított Kelemen-levél pedig minden kereszténynek nyomatékosan tanácsolt. A Pseudo-Clementinának, vagy valamilyen rokon szövegnek az erős hatását az Aba ellen felhozott vádakra, már csak a szövegszerű összefüggés miatt is nehéz volna kétségbe vonni.

Itt mindenképpen vizsgálándó kérdéssel kerülünk szembe. Hogyan magyarázandó, hogy a krónikás az esküszegés szégyenbélyegét volt hajlandó sütni quasi-szent szerző által javallott magatartásra? Egyházi rendű írótól az ilyesmi még akkor sem magától értetődő, ha a feudális tulajdonviszonyok teoretikusa volt. Az osztályviszonyok védelme önmagában nem kívánta volna meg a tiszteltreméltó hagyománytal való nyílt, kíméletlen szembehelyezkedést. A krónikás ezért inkább akarata ellenére került szembe ezzel a hagyománnyal, mint-

³¹ SRH I. 332.

³² SRH I. 73. — A „pro sua pietate”-t HORVÁTH János fordítja 'iránta való, tiszteletből'-ként és szintén ő hangsúlyozza a holttest begyógyultan talált sebhelyeire vonatkozó krónikahír interpoláltságát. I. v. tanulmánya: *P. mester és műve*. Irodalomtörténeti Közlemények 70(1966) 21.

sem tudatosan szállt volna szembe vele. A szinte szent hagyomány elemeinek és Aba kárhoztatott programjának az összhangja tény. Ezt a fontos körülményt ellentmondásmentesen talán azzal lehetne a legjobban magyarázni, hogy a megállapítható összhangot *nem* Aba történetének *írásbafoglalása* teremtette meg, vagyis Aba elítélt *programját nem a krónikás fogalmazta* a Pseudo-Clementina és a *Deliberatio* részleteinek ismeretében. Inkább a tükrözött valóság, Aba magatartása felelhet meg ténylegesen a Kelemen-levél szempontjainak. Erről a megfelelésről a krónikás, úgy látszik, nem vett tudomást, és így került szembe — akaratlanul — az Aba elleni vádak előadásakor azokkal a keresztény ideológikus elemekkel, amelyek elvi alapot nyújtottak a király eljárásának. Ezeket az említett elemeket és forrásait a király maga bajosan ismerte, de annál inkább ismerhették a vele (mindvégig vagy átmenetileg) együttműködő egyháziak és püspökök. Együttműködésüket a legfelreérthetlenebbül az *Altaichi Évkönyv* ábrázolja, de előadja a főpapság Aba iránti hűségét 1042 húsvétján — Gellért állítólagos kivételével — a legenda is. A prelátusoknak azt a szerepét, hogy Péter megbuktatását és Aba trónrajuttatását a világi urakat megelőzve kezdeményezték, éppen a krónika ismerteti, az *Annales* leírásánál is határozottabban. A krónika szerint ui. „a magyarok előkelői és vitézei a püspökök tanácsára gyűltek össze Péter király ellen, és gondosan vizsgálták, kit találhatnak az országban a királyi nemzettségéből olyant, hogy alkalmas legyen az ország kormányzására, és őket megszabadítsa Péter zsarnokoskodásától (principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicite querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent, qui ad gubernandum regnum esset idoneus et eos a tyrannide Petri liberaret.)”³³ A püspöki kar két István-kori tagját szintén az *Annales* szerint Péter váltotta le. Ebben a tekintetben a magyar vezető osztály István-kori egészének Péterrel való szakításából és Aba mellé állásából a főpapság magatartásának feltehető magyarázata a legérdekesebb. Péterrel és kegyenceivel való szembefordulásukban szerepet játszhattak olyan személyes sérelmek is, mint amilyent a két püspök menesztése fejezett ki a legvilágosabban, a pozíció-vesztéstől való félelem. Ez azért mégis elkerülhető lett volna bizonyos simulékonyság, alkalmazkodás árán.

Csakhogy, úgy látszik, a püspökök éppen erre az alkalmazkodásra nem voltak kaphatók és Péter politikájának egészét elvetették. Magatartásukat nem kis mértékben befolyásolhatták a következő momentumok is.

A szerveződő fiatal keresztény államok »vezérkarában« a főpapság nemcsak nagybefolyású és hatalmas ideológiai és politikai tényező volt, hanem az egész berendezkedésnek legnagyobb nemzetközi tapasztalatú és legmesszebbre tekintő eleme is. Az egyház vezetői megnyilatkozásaikban és cselekvésükben nem egyszerűen feudális nagyurakként és földtulajdonosokként jártak el, hanem szemhatáruk (sokkal inkább, mint bárki másé) kiterjedhetett az új társadalmi rend egészére.

Az új államiságnak elsősorban egyházi vezetőkként voltak oszlopai. A tevékenységüket irányító főszempont a hitterjesztés, a valamennyire már befogadott kereszténység megszilárdítása és elmélyítése volt. Azt, ami történt, mint főpapok élték át és szemlélték. Az egyházi rendhez tartozásuk a *járadékszedésben* is megkülönböztette őket a királytól és a világi uraktól: dézsmát, azaz bibliai alapvetésű, szemükben szent rendeltetésű járadékot követeltek, magukat személy szerint csak az egyházi birtokok sáfárának, kezelőjének tudták, amely

³³ SRH I. 324—325.

birtokoknak igazi tulajdonosát az adományt nyerő, egyházi intézmény védő-szentjében látták.

A »világ hatalmasaira« eleve nem kis gyanakvással tekintettek a maguk szakrális hivatalának magasából is, elvi okokból is, gyakorlati tapasztalatok alapján is. A világi hatalom gyakorlóival soha nem azonosultak szívesen.

A 11. század német egyházi emberei a nemrégén megkeresztelt szláv területek lakosságának magatartásából a maguk bőrén érezték és személyesen győződhetek meg arról, hogy a közvetlenül a világi hatalom gyakorlóival által felbósztott tömegek megmozdulásainak első csapásai szoktak az egyház intézményei és emberei ellen irányulni, hogy ez utóbbiak szoktak a népfelkelések viharának legelső áldozataivá válni. Tisztában voltak azzal is, hogy még korántsem keresztény meghatározottságú kategóriákban gondolkodó emberekkel van dolguk, ez utóbbiak tudatában pedig hallatlan feszítő erő és elidegenítő tényező az, hogy számukra más etnikumú papok hirdetik az egyetemes igényű keresztény istenséget. A megtérítendő népek tudatában ez a keresztény istenség éppen hirdetőinek idegen etnikuma miatt idegen nép olyan isteneként tükröződött, aki most rájuk is kiterjeszti hatalmát, és kiszorítja helyéről a régi, honi, saját istenséget, azaz szemükben éppen a keresztény isten-fogalom egyetemessége ment veszendőbe.

Az egyház embere számára világos volt, mennyire súlyos teherterhelés az ő rovásán az új keresztények előtt pl. az, hogy körükben megjelent a dézsmaszedő. Tisztában lehettek a prelátusok azzal is, mekkora ellenszenv kísérte a tized behajtását, amelynek megtagadójára István törvénye a termés kilentizedének elvételét szabta büntetésül, s épp így tudniuk kellett a dézsmaszedéssel járó gyakori viszálykodásokról, amelyeket egyébként a század végéről László törvénye is szemléltet.³⁴ Mindez önmagában is elég volt az egyháznak, annál kevésbé akarta tehát vállalni a felelősséget és a gyűlölet hullámát a világi adózatás »mértéktelenségéért«, »kapzsiságáért« és a világi urak »túlkapásaiért«.

A 11. század német egyházi történetírói számos esetben tették felelőssé a hatalom világi gyakorlóit azért, mert beállításuk szerint a nemrégén megkeresztelt különféle szláv törzseket a német világi előljárók viselkedése felkelésre és a kereszténység megtagadására kényszerítette. Lássuk állásfoglalásuk néhány érdekes példáját.

Merseburgi Theotmar adata szerint 983-ban „azok a népek, amelyek a kereszténységet felvéve, adófizetőként szolgáltak a királyoknak és császároknak, Thiedricus herceg (= örgróf) kevélységétől sújtva, közös vakmerőséggel fegyvert ragadtak . . . Az első gaztettet június 29-én a hawelbergi őrség levágásával és az ottani püspöki szék lerombolásával követték el . . . Krisztus és tiszteletreméltó halásza, Péter helyett ördögi eretnokség zagyva kultuszát karolták ezután fel és ezt a siralmas változást nemcsak a pogányok, hanem a keresztények is felkapták.”³⁵

³⁴ István I. 18 és László III. 40. Kiadása: ZÁVODSZKY L.: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Függelék: A törvények szövege. Bp. 1904. 156. és 163—164.

³⁵ „Gentes, que suscepta Christianitate regibus et inperatoribus tributarie serviebant, superbia Thiedrici ducis aggravatae presumpcione unanimi arma commoverant . . . Quod etiam III. Kal. Julii scelus percusso in Hawelbergium praesidio destructaque ibidem episcopali cathedra exoritur . . . Vice Christi et piscatoris eiusdem venerabilis Petri varia demoniaca heresis cultura deinceps veneratur et flebilis haec mutacio non solum a gentilibus, verum etiam a Christianis extollitur.” *Chronicon*, III. 17. SRG in usum scholarum ed. F. KURZE, Hannoverae, 1891. 58.

Ennél is jellemzőbb Brémai Ádám két megjegyzése, amelyek közül az egyik az 1018. évi liutiz-abodrit felkelésre, a másik a 1003. évre vonatkozik:

„(III. Ottó) halála után nagy volt a vetélkedés a királyi hatalomért. Akkor a szlávok, akiket a keresztség felsősége a kellőnél jobban zabolázva sanyargatott, végül lerázván magukról a szolgaság igáját, fegyverrel voltak kénytelenek a maguk szabadságát védeni (. . . Sclavi a christianis iudicibus plus iusto compressi excusso tandem iugo servitutis libertatem suam armis defendere coacti sunt . . .) Mysiwoi és Mizzidrog voltak a vendeknek azok a fejedelmei, akiknek vezérletével a lázadás fellobbant. A lázadó szlávok az ő vezetésükkel először az egész északi Elba-vidéket dúlták fel tűzzel-vassal, majd a többi szláv földön végigportyázva, minden egyházat felgyújtottak és porig romboltak. A papokat és az egyház többi szolgáját válogatott kínzásokkal ölték meg, és az Elbán túl a kereszténységnek nyomát sem hagyták.”³⁶ — 1018-ról ezt jegyezte fel:

„Ázt mondják, hogy ekkoriban erősítették meg a brémai vár sáncát a király ellenségeinek cselszövényei és támadásai ellen, főként mert Bernát herceg Henrik császár ellen lázadásra vetemedve, rettegésben és megzavarodásban tartotta Szászország összes egyházát . . . Bernát herceg ui. meglepedkezve mind nagyapja alázatáról, mind apja hitbuzgalmáról, előbb kapzsiságból kegyetlenül elnyomva a vend népet, kényszerűen a pogányságba hajszolta őket (primo quidem per avariciam gentem Winulorum crudeliter opprimens ad necessitatem paganismi coegit), azután gőgjében elfelejtve a jótéteményeket, egész Szászországot magával rántotta a lázadásba a császár ellen. Legutóbb Krisztus ellen támadva, nem habozott ennek a földnek az egyházaira, mindenekelőtt a mienkre törni, azért is, mert akkoriban gazdagabbnak látszott a többinél és azért is, mivel ez messzebb esett a császár kezétől. Ázt mondják, hogy az ő támadását érsekünk, Unwan, annyira leszerelte nagylelkűségével, hogy a főpásztor bölcsessége és bőkezűsége előtt megszegyenülve a herceg szinte kényszerült arra, hogy kegyes és jóindulatú legyen mindenben ahhoz az egyházhoz, amelynek azelőtt ellensége volt . . . Utóbb szintén Unwan segítségével adó alá vetve a szlávokat, visszaadta a békét az Északi Elba mellékén lakóknak és Hamburg anyaegyházának (. . . favente Unwano Sclavos tributo subiciens pacem reddidit Nordalbingis et matri Hammaburg)”.³⁷

Ugyanezt a Bernátot adópolitikájáért a 12. században kb. 100 évvel Ádám után a bosau Helmoldus pap nem kevésbé szigorúan így vádolta:

„teljesen megfertőzve a kapzsiságtól, akkora adószedéssel terhelte meg azokat a szlávokat, akiket . . . haddal vagy szerződés útján alávetett, hogy az Istenről is elfelejtkezve a papok iránt sem tanúsítanak semmiben jóindulatot. (. . . totus avaricia infectus, Sclavos, quos . . . bellis sive pactionibus subegerat, tantis vectigalium pensionibus aggravavit, ut nec memores Dei nec sacerdotibus ad quicumque essent benevoli)”.³⁸

A német egyházi íróknak a birodalmi fejedelmekre vonatkozó, bemutatott nyilatkozatai fontos támpontokat adnak a magyar püspökök Péter elleni és Aba melletti jól dokumentált állásfoglalásának értékeléséhez.

Gellért a *Deliberatioban* adók hajhászását és a nép kizsárolását veti a király szemére, és tisztában van vele: „Mivel ilyeneket művelnek, semhogy inkább titkolnák, az aljanép egész hada ellenünk fog uszulni.” Szavai beteljesedésre váró végzetként jelen és jövő időben mondják el Magyarországról ugyanazt, amit az idézett német történetírók a múlt eseményeként a szláv felkelésekről jegyeztek fel. Ha az *Annales* Altahensesnek a hazai püspökök Abával és Péter-

³⁶ *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* II. 42. Kiadása: TRILLMICH—BUCHNER 4. jegyz.-ben i. m. 278. — A történetíró tévesen kapcsolja az eseményeket az 1003. évhez, az időrendi zavar azonban a forráshely alapján a szerző elvi álláspontjára nézve vont következtetés érvényét nem befolyásolja.

³⁷ *Gesta* . . . II. 48. id. kiadás 286.

³⁸ Idézi: M. BÜNDING—NAUJOKS: *Das Imperium Christianum und die deutschen Ostkriege vom zehnten bis zum zwölften Jahrhundert*, Berlin, 1940. 18. 18. jegyz.

rel kapcsolatos magatartására vonatkozó híreit vesszük alapul, akkor a Gellért művében bírált királyt sokkal inkább Péterrel lehet azonosítani, mintsem Abával, már annyiban, amennyiben a *Deliberatio* megjegyzéseinek egyáltalán tulajdonítható a maga korára nézve aktuális jelentőség.

Gellért aggodalmai *nem* csaltak, a körülményeket jól ítélte meg. Világos bizonyítéka ennek az utóbb kiobbant Vata-felkelés és Gellért személyes sorsa: 1046-ban Péter másodszori uralmáért életével fizetett három kivételével az egész magyar püspöki kar. Köztük áldozatul estek olyanok is, mint Gellért, akik *nem* Péter kegyéből jutottak főpapi székükbe, hanem részesei voltak 1041. évi megbuktatásának, Aba trónra ültetésének, s az Annales szerint Aba oldalán voltak Ménfőnél is. A pogány felkelés fenyegetését és a magyar egyház veszedelmét Gellérthez hasonlóan alighanem *más* hazai püspökök szintén felismerték. Ők az egyház nemzetközi tapasztalatai alapján is már Péter első urakodása során felmérhették azokat a vészes következményeket, amelyek mind személy szerint rájuk, mind pedig a hazai kereszténységre várhatók voltak a félpogány nép reakciójaként, amelyet Péternek és környezetének kormányzati módszerei bőszítettek fel. A főpapoknak tudniuk kellett, hogy a létfeltételeiből kimozdított és az „új rend” zaboláját alig-alig tűró tömeg bosszúvágya féktelen és megtorlása tárgyait nem válogatja.

A magyar püspöki kar Péterrel való meghasonlásának és szembefordulásának, az alkalmazkodás megtagadásának legmélyebben fekvő magyarázatát alighanem itt, ebben a belátásban kell keresni, a prelátusoknak abban a feltehető felismerésében, hogy Péter uralma felkelésbe hajtja a kereszténységtől lelke mélyén még idegen magyarságot, és így a honi egyház pusztá létét fenyegeti. Nagyon súlyos oka lehetett annak, hogy a magyar főpapság a pápai anathéma^{38/a} ellenére sem szakított Abával, hanem bukásáig kitartott mellette Péter ellenében. Aba krónika szerinti magatartása és társadalmi programja minden ízében megfelel egyfajta megszentelt és kanonizált egyházi hagyománynak. Ezt a megfelelést a király és a püspökök szoros együttműködésének ismeretében nem kis részben azzal a hatással lehet magyarázni, amelyet a főpapság Aba politikájára gyakorolhatott. A püspökök állásfoglalása a hazai kereszténység jövőjének a nép haragjától való féltésén alapulhatott. Ez tehetett számukra szükségessé, hogy Péter helyett olyasvalakit juttassanak trónra, akinek kormányzása reményük szerint elháríthatta a pogány népfelkelés Péter által felidézett veszedelmét. Aba politikáját püspökei igyekeztek úgy befolyásolni, hogy az egyházi szervezet és a fiatal kereszténység megszilárdulásának társadalmi és politikai előfeltételei ne csak ne menjenek veszendőbe, hanem minél kedvezőbbek legyenek és a magyarokat elvadítás helyett inkább nyerje meg a kereszténység ügyének. Ilyen politika, amely legfőként az egyház érdekei szerint tájékozódott, a tömeges elégedetlenség egyházi ihletésű leszerelésének kísérlete, ideológiájában bőven meríthetett a keresztény hagyományból. Ezen kívül összhangban lehetett az új társadalmi viszonyokba még be nem tört tömegek *feudalizmus előtti* tudatának bizonyos elemeivel. Milyen elemekről lehetett itt szó? Mindenekelőtt a társadalmi alá és fölérendeltség 11. századinál

^{38a} A Péter megbuktatóira IX. Benedek pápa által politikai okból kimondott kiközösítésnek pontos megfelelője az a tény, hogy ugyanő 1038-ban II. Konrád kívánságára a császár ellen lázadó milánói érseket szintén kiközösítette. III. Henrik azután visszafogadta kegyébe apja ellenfelét.

régiesebb, még élő gondolati tükörképéről, a még a nemzetségi kort kifejező, közösségi erkölcsről, a magánúri földtulajdonnal való szembenállásról, azoknak a nemzetség feje és tagjai közti kapcsolatoknak az archaikus értelmezéséről, amelyek a még valóban kölcsönös kötelezettségen alapultak, a rokonság tagjainak együttes védelmi és egymás iránti felelősségvállalási kötelességéről, a hatalom gyakorlói és a különféle típusú közösségek viszonyának nem-feudális keretekbe állításáról.

A közösségi elem bizonyos értelemben a 11. századi úri birtoklásnak és öröklési jognak is fontos tényezője volt. Aránylag széles körű úri atyafiságok birtokoltak együttesen, osztatlanul földvagyonban, és meglepően kiterjedt rokonság volt várományosa a fiatlanul elhalt urak földjének. A várományi örökösöknek ezt a körét csak Kálmán törvénye korlátozta a kincstár érdekében. Eszerint a „Szent Istvántól adott, bármilyen birtok illessen meg minden, az emberi leszármazás szerinti örököst, vagy utódot. A más királyoktól adományozott birtok pedig apáról szálljon fiúra, ha ők nem lennének, örököljön a fivér, halála után pedig fiait se zárják ki az öröklésből. Ha ilyen említett fivért nem találnak, akkor legyen az örökség a királyé.”³⁹ Kálmánnak ez a törvénye csak megszorította, de korántsem törülte el a „nemzetség” tagjainak, azaz a Szent István-kori birtokszerző előd ivadékaiknak jogigényét a rokonság kezén levő birtokok öröklésére nézve. A nemzetség *egészének* öröklési igénye Kálmán korától fogva az Istvántól nyert földekre korlátozódott, Kálmán törvénye *előtt* azonban az István-kori ős leszármazottai a *humana successio* szerint legalább kiegészítő, subsidiarius öröklési joggal rendelkezhettek egymásnak azok felett az adománybirtokai felett is, amelyeket István *utáni* királyoktól kaptak. Azt a birtokállományt tehát, amelynek várományi örököse volt a „nemzetség” egésze, csak a 11–12. század fordulóján szűkítették az István-kori szerzeményekre.

— Az úri osztály körében István előtti, igen régi rendszer maradványa az úri nemzetségnek, vagyis a Szent István-kori birtokszerző ős-től leszármazóknak az a kölcsönös és széles körű örökösödési joga, amelyet Kálmán idején korlátoztak, de Szent István adományaira nézve fenntartottak.

Fontos bizonyítéka ez annak, hogy a feudalizmus előtti kor társadalmának közösségi elemei és formái az osztálytársadalom kezdeti fázisában mélyen átjárták még a korai úri osztály sajátos, belső viszonyait és jogrendjét is. Jellemző módon az 1060-as években egy magánegyházat alapító, hatalmas úrnak, a fiúutód nélküli Ottó comesnek is védenie kellett a jövőre nézve zselicszentjakabi alapítványát távolabbi rokonainak, a „cognati et nepotes”-nek a fennhatósági igényei ellen.⁴⁰ A régi, nemzetségi öröklés alapján tehát az oldalági rokonok jogigénye még a magánegyházakra is kiterjedt, és a jövevény eredetű urak öröklési rendje azonosnak látszik a magyar szokással.

Az úri nemzetségek jogát is átjáró közösségi elemek hatványozottan és ellen-
tétes tartalommal lehettek jelen a még korántsem feudalizált társada-

³⁹ Kálmán I. 20.: „Possessio quelibet a sancto Stephano data humane successionis quoslibet contingat successores vel heredes. Possessio vero ab aliis regibus data de patre descendat ad filium, qui si defuerint, succedat germanus, cuius filii etiam post mortem illius non exheredentur. Germanus autem predictus si non inveniatur, regi hereditas deputetur.” ZÁVODSZKY, i. m. 186.

⁴⁰ „... postquam obiero, nullus... cognatorum vel nepotum meorum ullam potestatem habeat super illud (monasterium)”. КУМОРОВИЦ, Л. Б.: *A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből*. Tanulmányok Budapest múltjából. XVI. (1964) 66.

lomelemek életében és gondolkodásmódjában. Nem voltak ezek idegenek Aba Sámueltól sem, aki még régies, patriarchális-közösségi módon értelmezhetette a maga nemzetségfői helyzetét és feladatát: ennek emlékét őrzi — P. mesternél fenntartott magyarázat szerint — tiszteleti neve, az Aba.

Az 1040-es években azután a püspöki kar feleleveníthette a keresztény hagyományból azokat a mozzanatok, amelyek eszmeileg igazolhatták és bátoríthatták a Péter által különösen felingerelt tömegek lecsendesítésére irányuló politikát. Annyiban, amennyiben a krónika adatai hitelt érdemelnek, Aba ezt az egyházi fogalmazású programot szívvel-lélekkel a magáénak vallotta. Ez mindenképpen fontos tényezője lehetett a püspöki karral végig megőrzött együttműködésének.

Péter kétszeri bukása emellett olyan — egyébként jól ismert — körülmények közt történt, amelyeknek vizsgálata és értelmezése a korai magyar vezető osztály bizonyos fajta egységgé alakulásának ismeretére vezethet és ennek aránylag messzire ható következményeit is feltárhatja.

A különösen fontos mozzanatot az *Annales Altahenses* 1041-re vonatkozó, már idézett feljegyzése tartalmazza. Eszerint a magyarok Péter menekülése után nemcsak új királyt választottak, hanem Aba, az új „király zsinati tanácskozást tartván, a püspökök és előkelők együttes elhatározása alapján mindazoknak a törvényeknek a megsemmisítését rendelte el, amelyeket Péter törvénytelenül, önkényének megfelelően hozott.”

Péterrel, az István által jelölt királlyal hároméves uralma végén az *Annales* szerint igazában az István-kori vezető osztály, az ő egykori politikai „vezérkara” jutott konfliktusba. A Péter által leváltott két püspök is István idején került székébe. Ennek az István-kori politikai vezető csoportnak a szemében Péter tevékenysége letérés volt az István alatt tört útról, a velük együttesen vetett alapról. Péter „önkényes, igazságtalan” dekrétumai jogi aktusokként fejezték ki szembehelyezkedését azzal a korai feudális jogrenddel, amely 1040 tájára Magyarországon a fentiek szerint már többé-kevésbé kialakult. A Péterrel kirobbant ellentét — jellemző módon — nem maradt meg a nyers hatalmi összecsapásnál, az érdekek alapvető, elsődleges ütközésénél, s a konfliktus ideológiai vetülete is kézzelfoghatóbb, pontosabb alakot öltött az általános természetű, merőben erkölcsi kárhoztatásánál, Péter menekülése után nem elégedtek meg új király választásával, hanem szükségesnek tartották „jogtalan, önkényes” dekrétumainak formális megsemmisítését is. Ez az eljárás arra vall, hogy az Abát trónra juttató főpapok és előkelők nem egyszerűen érdekeiket és hatalmukat látták Péter politikája miatt veszélyben, hanem a történeteket egyúttal bizonyos jogrend sérelmeként fogták fel. Meggyőződésük szerint létezett olyan jogrend, amely normája volt a magyar király törvényeinek, és Péternek azokat a törvényeit semmisítették meg, amelyek szemükben az említett normával ellenkeztek. Bizonyítékul szolgál erre az, hogy az összecsapás a jog szférájában is megnyilvánult. A Péter dekrétumait 1041-ben megbélyegző és megsemmisítő püspökök és urak tudata már hordozója volt olyan jognak, amely kötelezővé és meg nem sérthetővé hagyományosodott. A „zsarnok” bukása és új király választása a megsértett jogrendet önmagában még nem állította helyre. Ehhez Péter törvényeinek kifejezett elvetését tartották szükségesnek.

A Péterrel és kormányzatával történt egységes szembefordulás azoknak a hazai politikai vezető csoportoknak bizonyos belső kohézióját is bizonyítja, amelyek társadalmi szempontból együttesen kezdeti uralkodó osztálynak tekinthetők. Az, amit ők a Péter dekrétumai által veszélyeztetett joguknak tud-

tak, éppen ezt a kohéziót és az alapjául szolgáló érzékenységet fejezte ki. Aba uralma ennek jegyében kezdődött, ő maga ennek megtestesítője kellett volna, hogy legyen. Kormányzata azonban éppen a világi előkelők szempontjával ütközött össze. A krónika szerinti programja a hazai egyháztól is bátorítva a még nem-feudalizált társadalom-elemek megnyerésére és helyzetük megszilárdítására irányult. A világi urak ezért III. Henriket és Pétert hívták segítségül Aba megbuktatásához. Veresége és halála után a magyar uralkodó osztály nemcsak Péter királyságát vállalta, hanem az *Annales Altahenses*, a Herimannus egybehangzó tudósítása szerint Henriktől a „német jog” illetve a „bajor törvény” adományozását kérték.⁴¹

Ennek a Henriktől adományozott »német jognak«, illetve »bajor törvénynek« a jelentése, tartalma korántsem világos. Egy dolog mégis bizonyos: a hazai urak 1044-ben Péter uralmával együtt egészen új jogrendet fogadtak be. Ez korai feudális jogrendünkben mindenképpen törésvonal volt, és meggyökeresedése esetén a fejlődést új csapásra terelhetette volna. A hazai világi előkelők a maguk Aba idején fenyegetett helyzetének és hatalmának védelmében feladták azt a jogrendet, amelynek megsértése miatt 1041-ben Péter dekrétumait még elvetették. A „német jog” bevezetésének 1044-ben császári őrségek Magyarország maradása adott nyomatókat, 1045-ben pedig Péternek német ura előtti hűbéresi hódolása fejezte ki félreérthetetlenül a birodalom és Magyarország új viszonyát. A kért „bajor törvény” adományozása a magyar uraknak Henrik és utódai számára tett hűségesküjével volt összekötve.⁴²

Péter másodszori uralma ismét ellene ingerelte a keresztény urakat, és felkelésre készítette a pogány vallás zászlaja alatt egyesült, különféle elemeket. Mindenesetre nemcsak olyan tömegmozgalom robbant ki ellene, amely a pogányságra (vagy a keresztény és pogány tanítások eretnekségnek tekintett elégyére) hivatkozott, hanem „előkelőinek és belső embereinek (principes eius et familiares)” összeesküvéséről is tudósít az *Annales Altahenses* „Az előkelők közös elhatározásával (communi principum voluntate)” hívták be ellene András herceget és „az ország említett nagyjai (Praescripti optimates regni)” állottak Andrásához.⁴³

Herimannus tudósítása szerint Péter „védelmében számos jövevény fogott fegyvert, akiket leöltek (. . . multus advenarum qui pro eo pugnaverant occisis . . .)”⁴⁴

A pogány felkelés a maga áldozatait válogatás nélkül szedte a keresztények közül, a kereszténységet egyszerűen azonosította az »idegen uralommal« Péter hatalmának támaszaival. Azonban már Herimannus híre alapján is meg kell különböztetni a felkelés áldozatai közt Péter végsőkéig kitartó híveit és a pusztán kereszténységük miatt megöltek. A Péter oldalán elesett „advenákban” ui. aligha kereshetjük a védelmére 1044-ben Magyarországon hagyott császári őrséget, hanem sokkal inkább olyan elemeket, akik boldogulásukat

⁴¹ „Illis etiam potentibus concessit rex . . . scita Teutonica” *Annales* id. kiadás 37. illetve „Ungario potentes lege Baioarica donavit”, *Herimanni Augiensis Chronicon*, TRILLMICH—BUCHNER: i. m. 678.

⁴² „(Heinricus) relinquens illis suorum presidia ipse domum rediit et Radasbonam venit”. *Annales* id. kiadás 37. — Az 1045. évi hűbéresi hódolásról: *Annales* id. kiadás 40. — A magyar urak hűségesküjéről: *Herimannus* id. kiadás, id. hely.

⁴³ *Annales* id. kiadás, 42.

⁴⁴ *Herimanni Chronicon*, TRILLMICH—BUCHNER: i. m. 680.

Pétertől várták és neki köszönhették, következként mindhalálig fegyverrel küzdöttek hatalmának fenntartásáért. Feltehetően elsősorban köztük kell keresni Péter első uralmának legfőbb támaszait is. Amennyiben urakról, a birtokos osztály tagjairól volt szó, magatartásuk Péter végsőig való támogatásában az úri osztály nagyobb részétől élesen különbözött. *Advena* mivoltuk hangoztatása és fegyveres harcuk alapján ítélve, a hazai úri osztályhoz még nem idomult, új rétegről, Péter-kori jövevényekről lehetett leginkább szó, akik még nem hasonultak, hanem kívül voltak a fiatal magyar állam vezető osztályának azon az állagán, amely bizonyos közös múlra már visszatekinthetett. Azt az utat, amelyet az ő támogatásukkal Péter makacsul követni akart, vagyis a társadalom feudalizálásának kíméletlen, túlhajtott siettetését és a teljesen még ki sem alakult hazai uralkodó osztály szerkezetének gyökeres átalakítását, a magyarországi előkelők két ízben és véglegesen elvetették. Péter uralmával elválaszthatatlanul összeforrt az önkényes törvényhozás és az »idegen jog« átvételének emléke. Lautenbachi Manegold 1085 körül a méltán megbuktatott zsarnok példájává tette „az elnyomó Pétert, az atyai törvények megrontóját (Petrum oppressorem, legum paternarum corruptorem)”.⁴⁵

Péternek az „atyai törvények megrontójává” nyilvánítása *nem* Manegold leleménye, neki a „megrontott atyai törvények” mibenlétéről közelebbi ismeretei talán nem is voltak. Az „atyai törvények” fogalma Péter esetében kizárólag István törvényeit és hagyományát képviseli, és máshonnet, mint Magyarországról, aligha eredhet. Manegold híre további, elsőrangú bizonyítéka a Pétert megbélyegző magyarországi 11. századi tradíció folytonosságának, amelynek keletkezése visszakövethető az ő „önkényes dekrétumait” megsemmisítő 1041. évi határozatig.

A Péterrel szemben Istvánhoz és az „atyai törvényekhez” fordulás *nem* a szenttéavatás korának jellemző terméke, hanem már az 1040-es évek jelensége volt.

Erre a *Fundatio ecclesiae Sancti Albani Namucensis* 1063. táján írásbafoglalt előadása a bizonyíték. Az elbeszélés Leodvinnak, az I. András-kori bihari püspöknek a közlésein alapult. Eszerint:

„István, a magyarok királya, pogányból lett keresztény, az igaz hit követője volt, odaadó az Isten iránt . . . Miután ő meghalt, András örökölte a királyságot. Alig hogy trónra lépett, amikor elődjének ékességeit, a királyi jelvényeket kereste, meghagyta Leodvin főpapnak, vizsgálja át az ereklyék feliratait . . . (Stephanus rex Pannoniorum ex pagano Chisticola factus verae fidei imitator erat Deoque devotus . . . sed ipso defuncto Andreas in regno successit. Qui noviter inthronizatus, dum antecessoris inquireret ornamentum, superlectilem regiam, Leudiuo presuli precepit, ut breves reliquiarum legeret)”.⁴⁶

András eljárása, elődje királyi jelvényeinek kerestetése, sokkal több volt, mint pusztán a kegyelet megnyilvánulása.

Andráséhoz hasonló aktusokat a frank kortól kezdve ismerünk, és megfigyelésükkel megbízható szempontokat kapunk a jelenség magyarázatához. Íg-

⁴⁵ MGH Libelli de lite . . . I. 364.

⁴⁶ A. F. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* . . . 969—970. J. DEÉR: *Die Heilige Krone Ungarns*. Wien, 1966. 194.

az *Annales Fuldenses* 840. évi feljegyzése szerint „azt mondják, hogy a haldokló császár (Jámbor Lajos) őt (Lothart) jelölte ki, elküldvén neki a királyi ékességeket, hogy utána átvegye a birodalom kormányát.⁴⁷ Hasonló módon nyújtották át az *Annales Bertiniani* szerint 877-ben Lajosnak „az oklevelet, amely által apja (Kopasz Károly) halála előtt átadta neki a birodalmat, valamint a Szent Péterének mondott kardot, hogy ez által ruházza fel őt a királysággal”. Liutprand szerint 919-ben a haldokló I. Konrád „örökösévé és a királyi méltóságban szerepének betöltőjévé ezekkel a királyi ékességekkel tette Henriket”. Theotmar szerint II. Henrik 1002-ben „(III. Ottó) császár holttestét a birodalmi jelvényekkel egyetemben hatalmába kerítette, a lándzsa kivételével, amelyet Heribert érsek titokban előre küldött. Az érseket azután egy ideig őrizetben tartották . . . utóbb visszaadta a szent lándzsát”. Valamivel későbbi 11. századi feljegyzés szerint „ez a Henrik akként uralkodott, hogy a birodalom számos nagyja helyesléssel melléje állt abból az okból, hogy birtokolta a birodalom jelvényeit”. Wipo szerint II. Henrik özvegye, „Kunigunda császárné a királyi jelvényeket, amelyeket Henrik császár hagyott rá, készségesen felajánlotta (Konrádnak) és megerősítette őt az uralkodásban, már amennyire erre az asszony-nem jogosult”.⁴⁷

Ezeknek a forráshelyeknek a tanúsága a Fundatio I. Andrásra vonatkozó hírének értelmezéséhez is megbízható alapul szolgál. E szerint a tanúság szerint az előd királyi jelvényeinek átruházása a hatalom átruházásának bizonyítéka volt, az utód általi birtoklásuk pedig annak záloga, hogy az utód uralma törvényes.

Ennek értelmében királyságát András István uralkodói jelvényeinek birtoklásával kívánta törvényesíteni, ezért nem elégedett meg tradíció nélküli, akármilyen királyi jelvényekkel. (Az természetesen lényeges, de más kérdés, vajon végül is mit talált meg Istvánnak a klenódiumából). Istvánnak, mint elődnek a jelvényei 1046-ban már mindenesetre *utódjává tették* Andrást, *István utódjának* rangját adták neki. Tény, hogy András István kifejezett akarata ellenére lett király. István ti. az *Annales Altahenses* szerint éppen Péter utódlásának zavar-

⁴⁷ *Annales Fuldenses* ad ann. 840: „Hunc (Hlutharium) enim ferunt imperatorem morientem designasse, ut post se regni gubernaculum susceperet missis ei insigniis regalibus”. Idézi G. WAITZ: *Deutsche Verfassungsgeschichte*, Berlin, 1883² III. 277. 1. jegy. — *Annales Bertiniani* ad 877: „Richildis Compendium ad Ludovicum veniens . . . attulit ei praeceptum, per quod pater suus (Carolus Calvus) illi regnum ante mortem tradiderat et spatham, quae vocatur Sancti Petri, per quam eum de regno investiret”. Idézi C. DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort, 1883, VII. [544 — Liutprand II. 20.: I. Konrád „heredem regiaeque dignitatis vicarium regalibus his ornamentis Henricum constituit”. Idézi WAITZ—SEELIGER: *Deutsche Verfassungsgeschichte*, Berlin, 1896², VI. 177. 1. j. — Theotmar IV. 50: „(Heinricus) corpus imperatoris (Ottonis III.) cum apparatu imperiali lancea dumtaxat excepta quam Heribertus archipresul clam praemitens suam sumpsit in potestatem. Archiepiscopus autem custodia parumper detentus . . . sacram lanceam mox remisit”. *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum* ed. J. M. LAPPENBERGIUS—F. KÜRZE, Hannoverae 1889. 92. — Brunwalerensis fundatio c. 11: „ex occasione imperialium apud se retentorum pluribus regni maioribus ad sese cum favore commigrantibus idem Henricus regnat”. Idézi WAITZ—SEELIGER: i. m. 177. 3. jegy. — Wipo c. 2: „imperatrix Chunegunda regalia insignia, que sibi imperator Henricus reliquerat, gratanter obtulit (Conrado) et ad regnandum, quantum huius sexus auctoritatis est, illum corroboravit”. TRILLMICH—BUCHNER: i. m. VI. 544.

talansága érdekében vakítottatta meg⁴⁸ az ellenkező Vazult, és küldte számkive-
tésbe ennek fiait, vagyis Andrászt és testvéreit.⁴⁹

István alakját azonban halála után néhány évvel már olyan meggyőződés vette körül, hogy uralkodói jelvényeinek birtoklása még az ő elhatározása ellenére uralomra jutott (tulajdonképpen trónbitorló) András királyságát is törvényesítette.

Leodvin püspök a namuriakat András eljárásának szellemében tájékoztatta. András eszerint közvetlen utóda Istvánnak. Abát és Pétert Leodvin egyszerűen elhallgatta. Ez ugyan nem felelt meg a történeti igazságnak, de teljesen összhangban volt azzal az általános meggyőződéssel, hogy valamely király klenódiuma a későbbi birtokost jogutóddá teszi. Andrásnak és híveinek súlyos nehézséget okozhatott, hogyan is birkózzanak meg Istvánnak azzal a döntésével, hogy András a trónutódlásból kizárta. András uralmának „törvényesítésénél” István alakját valószínűleg egyszerűen megkerülték volna, ha erre csak valamilyen lehetőséget is találnak, és András uralmát enélkül igyekeztek volna legalizálni. Nem így történt. 1046-ban, úgy látszik, magyar király már csak akként lehetett valaki, ha uralmát valamilyen módon Istvántól származtatta, reá hivatkozva jogosította. András trónraléptekor az István-hagyomány bizonyos alakja már jól dokumentálhatóan jelen van, létezik, és legalább azokban a körökben, amelyekből a magyar király személye és hatalma függött, ez a tradíció nagyon is hatott.

GERICS, JÓZSEF

A la critique des sources se rapportant à l'histoire Hongroise des années 1040 I—II.

Le roi Saint Étienne (1001—1038), fondateur de l'État hongrois, mourut sans avoir laissé un fils comme successeur. Il désigna pour la succession de son trône le fils de sa soeur, Pierre Orseolo. La succession de Pierre fut contrariée par un autre membre de la famille régnante, Vazul, proche parent d'Étienne. Pour que Pierre pût gagner le trône sans obstacles, à l'ordre d'Étienne, Vazul fut aveuglé, et ses trois fils furent bannis du pays. Arrivé au pouvoir, Pierre devint un souverain arbitraire et ayant la main de fer, il exigea de lourds impôts, et en peu de temps, il privat deux évêques aussi de leur dignité.

⁴⁸ Emlékeztetes, hogy Ordericus Vitalis szerint az 1125. évi német királyválasztáson az „egyhángúság” biztosítása érdekében azonnali felkoncolással fenyegetve hallgattatták el a netáni ellenkezőket. (F. KERN: *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter*. Leipzig, 1914. 315.) — A megvakításnak, mint büntetési módnak a 11. századi megítélését nagyon érdekes fénybe állítja az akkori egyházi reform-mozgalom nevezetes alakjának, DAMIANI PÉTERNEK a nyilatkozata: III. Ottó császár „véghezvitt számos, nagyszerű tette közt (inter insignia multa et praeclara, quae gessit) az ország (Itália) három előkelőjének és grófjának a szemét kivájatta . . . Az igazságszolgáltatás méltóságának ezzel a kétségtelenül feltűnő betöltésével (in quo nimirum conspicio decre iustitiae) annyira megfélemlítette mindenkinek a szívét, aki a mások tulajdonát elrabolta, és az egész országban annyira megteremtette a biztonság és béke nyugalrát, hogy félelmében ki-ki szinte meghúzta magát jószágának szűkebb sövénye mögött és nem hágtá át arcátlanul annak határát, ami a saját joga. Ezért a nép száján ez a magasztaló hír járta: Egy ország jutott békességhez hat szem árán. Hármán lettek világtalanok, és az egész nép számára felragyogott az annyira vágyott nyugalom fénye. (In evulsione sex oculorum unum pacatum est regnum. Tres facti sunt caeci, et omni populo quietis optatae h men infulsit)”. Idézi: WAITZ—SEELIGER: i. m. VI. 602. 6. jegyz.

⁴⁹ *Annales Altahenses* id. kiad. 24.

Il priva la veuve d'Étienne de ses biens et de sa liberté, il s'entoura de favoris d'origine étrangère et leur conféra de hautes dignités. En 1041, après trois années de règne, l'opinion publique se tourna contre lui et il dut se réfugier chez le roi allemand Henri III. Alors les évêques et les nobles élurent roi Aba Sámuel, «sororius» de Saint Étienne et ils anéantirent, «habito synodico consilio», les décrets de Pierre, déclarés arbitraires.

Le règne d'Aba (1041—1044) fut aboli par les grands seigneurs séculiers, parce que, d'après la chronique, «il fut toujours du côté des *ignobiles* et méprisa les seigneurs nobles». Pour faire tomber Aba, les nobles séculiers demandèrent l'aide du roi allemand. Le roi allemand obtint que le pape frappât d'anathème les Hongrois, parce qu'ils déshonorèrent Pierre, leur roi». En 1044, Henri III vainquit l'armée d'Aba Sámuel, remit Pierre sur le trône comme son vassal et pour le moment il fit accepter aux Hongrois le règne de son protégé. Il est très intéressant et très important que, malgré l'anathème du pape, les évêques hongrois restèrent attachés à Aba jusqu'à la défaite.

Le second règne de Pierre ne fut durable non plus (1044—1046). Son gouvernement violent de deux années aboutit à une révolte: les forces qui se tournèrent contre lui, furent d'ailleurs, elles mêmes partagées entre elles: les nobles, le haut clergé et la masse mécontente qui garda pour la plupart ses coutumes païens et qui, avec le règne de Pierre, aurait voulu abolir la jeune chrétienté hongroise aussi.

L'opposition de Pierre appela en Hongrie les princes qui étaient les fils de Vazul aveuglé et bannis par Saint Étienne. Le mouvement contre Pierre aboutit à une révolte païenne de grandes dimensions, au cours de laquelle on assassina, à l'exception de trois grands prêtres, le corps épiscopal entier, parmi eux de tels grands pontifs aussi qui furent les adversaires du règne de Pierre. La révolte eut pour victime l'évêque de Csanád aussi, Saint Gérard, auteur de *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. Sa vie fut éternisée au moyen âge par deux *Vita* aussi.

L'étude tâche en premier lieu d'expliquer pourquoi le corps épiscopal entier s'opposa à Pierre, et pourquoi ils devinrent les partisans inébranlables d'Aba, malgré l'anathème du pape.

Du point de vue de la critique des sources, l'étude n'accepte pas l'assertion des deux biographies de Saint Gérard, d'après laquelle l'évêque-martyr aurait été l'adhérent de Pierre et l'adversaire d'Aba. D'après l'étude, Gérard partageait le point de vue des autres évêques qui étaient les adversaires de Pierre, et ses biographies veulent faire oublier précisément le fait qui mettait gravement en péril l'odeur de sainteté de Gérard, notamment l'anathème du pape dit contre ceux qui firent échouer Pierre.

D'après l'étude, le haut clergé avait peur pour le sort de la jeune église hongroise d'une révolte païenne qui aurait pu être provoquée par la manière de régner de Pierre. C'est ce qui explique que les membres du haut clergé devinrent les champions du détronement de Pierre et qu'ils soutinrent le règne d'Aba Sámuel, parce que, d'après leurs espoirs, il aurait pu prévenir le péril d'une révolte païenne du peuple provoquée par Pierre. Aba Sámuel était un roi qui collaborait étroitement avec l'église hongroise et son programme social était inspirée, de plusieurs point de vue, par l'église même. L'étude tâche d'éclaircir certaines sources aussi de ce programme. La politique d'Aba visait donc d'apaiser la colère du peuple, de gagner la masse et d'affermir l'affaire du christianisme. Mais il se trouvait en opposition avec les intérêts des grands seigneurs et c'est ce qui causa sa chute.

Après la chute définitive de Pierre, c'est André I (1046—1060) qui obtint le trône, banni jadis par le roi Étienne et exclu par là de la succession. C'est pourquoi André voulut se faire sacrer roi par les insignes royaux du roi Étienne, pour compenser par là la légalité non impeccable de son règne.

Johannes Oporinus bázeli nyomdász magyar vonatkozású és eddig meghatározatlan nyomtatványai

A bázeli Oporinus-nyomda tudományos értékű és megbízható szövegű kiadványaival nyerte el a kortárs tudósok elismerését. A filológus hajlamú Johannes Oporinus nem tartozott a tipográfia technikai fejlődését munkáló nyomdavezetőkhez; sem kiadványai formájában, sem a könyvkészítés munkafolyamataiban nem vezetett be jelentősebb újításokat. Talán ezzel is magyarázható, hogy neve ritkán bukkan fel a magyar könyv- és nyomdatörténeti szakirodalomban. Pedig több hungarika-nyomtatvány és magyar szerző alkotása jelent meg sajtóján. Indokolt tehát, hogy legalább vázlatosan jellemezzük működését és a korabeli nyomdászok lehetőségeit, mielőtt magyar vonatkozású kiadványait és impreszum nélkül megjelent, általunk meghatározott nyomtatványait ismertetjük.

A Rajna-menti kereskedelmi útvonalon fekvő Bazelban szinte minden feltétellel megvolt ahhoz, hogy a könyvnyomtatás fontos iparággá fejlődjék. A város gazdasági-szellemi életének alakulására egyaránt kedvezően hatott az a közvetítő szerep, amelyet Bazel a Hollandia és Itália között lebonyolódó kereskedelemben, valamint a délnémet és a francia városok áruforgalmában betöltött. A könyvnyomtatás legfontosabb nyersanyagát, a papírost a városban működő számos papírmalom messzemenően biztosította a nyomdák számára. E kedvező adottságok következtében Bazel fokozatosan a fontos könyvkiadó központok sorába emelkedett. A mintegy 700 svájci ősnymtatványból kereken 670 jelent meg Bazelban és Genfben.¹

A művelt és művészeteket kedvelő városban számos fametsző működött; így a korai bázeli nyomdászok gyakran díszítették köteteiket fametszetes illusztrációkkal: már a 15. században szinte minden második itt készült könyv szép metszetekkel került forgalomba. Igazán művészi színvonalra azonban az 1515–1517 között itt tartózkodó ifj. Hans Holbein emelte a bázeli könyvillusztrálást.²

A könyv tipográfiai megformálásában a legjelentősebb helyi kezdeményezések a neves bázeli ősnymdász, Johann Amerbach működéséhez kapcsolódnak. Amerbach aránylag kevés illusztrációt alkalmazott. Annál nagyobb gondot fordított arra, hogy szépen formált, éles metszésű betűtípusokkal adja közre a kezére bízott műveket. Gazdag betűállománnyal látta el üzemét s korábbi velencei tapasztalatai hatására a humanista munkákat és az egyházatyák műveit rendszerint antikva típusokkal szedette.³

¹ KUNZE, Horst: *Geschichte der Buchillustration in Deutschland. Das 15. Jahrhundert.* Textband. Leipzig, 1975. 271.

² MUTHER, Richard: *Die deutsche Bücherillustration der Gothik und Frührenaissance (1460–1530).* München—Leipzig, 1884. 199–202., 264.

³ GELDNER, Ferdinand: *Die deutschen Inkunabeldrucker. I—II.* Stuttgart, 1968—1970. I. 119—120.

Amerbachnak szerepe volt abban is, hogy fokozatosan módosult a bázeli nyomdák kiadói politikája. Míg a könyvnyomtatás helyi úttörői népszerű illusztrált nyomtatványok mellett elsősorban skolasztikus műveket és egyházi szerkönyveket hoztak forgalomba, Amerbach inkább a tudományos művek kiadását szorgalmazta. E törekvés folytatói lettek a reformáció-korabeli bázeli könyvkiadók, akik elsősorban a humanista műveltséget terjesztő és a tudományos munkásságot támogató művek közreadásában tűntek ki. Ehhez a nyomdásztípushoz tartozott Johannes Oporinus, családi nevén Johannes Herbst is.

Oporinus apja — Hans Herbst — eléggéismert festőként működött Bazelban.⁴ Fiát is valamilyen művészi pályára szánta a művelt és jómódú polgársággal rendelkező városban. Az ifjú Oporinust azonban a tudományok és a könyvek vonzották. Tehetségével leginkább a klasszikus nyelvek elsajátításában tűnt ki. Tanulmányait azonban csak a megélhetését biztosító megbízatások és állások ellátása mellett — kisebb-nagyobb megszakításokkal — folytathatta. Még nem volt 20 éves, amikor már a latin nyelvet oktatta. Sokoldalú érdeklődése, tudás- és érvényesülési vágya azonban a következő 15 évben egymástól meglehetősen eltérő kezdeményezésekre, útkeresésekre csábította. 1527-ben az orvosi egyetem hallgatójaként Paracelsus famulusának szegődött, majd az 1530-as évek végén ismét a klasszikus nyelvek felé fordult: ekkor azonban a görög nyelvet oktatta. Még 1533-ban elnyerte a „*Latinae linguae professor*” címet s ily módon az egyetemi docensekhez tartozott, bár nem az egyetemen, hanem a pedagógikumban tanított.⁵

Közben két ízben is kapcsolatba került a könyvnyomtatással: előbb a neves Froben-nyomda számára másolt kéziratokat s végzett korrektori munkákat, majd az 1530-as évek közepén jövedelmezőbb foglalkozást keresve nyomdaüzemet alapított Thomas Platterral, Balthasar Lasiusszal és Robert Winterrel. A társak közül Winter rendelkezett a szükséges tőkével, Lasius a könyvkészítés szakmai ismereteivel, Platter vállalta a pénzügyi vezetést s Oporinus a szellemi irányítást, a megfelelő kéziratok megszerzését. A vállalkozás azonban hamar megszűnt. Az 1540-es évek elején Oporinus Brylingerrel adott közre néhány művet s később is szívesen működött együtt más nyomdászokkal. Önálló nyomdavezetői tevékenysége alatt a helybeliek közül Ludwig Lucius, Michael Martin Stella, Paul Queck és Bartholomaeus Franck dolgozott számára, de nyomtatott Oporinus-kiadványt a strasbourgi Messerschmidt- és a berni Apiarius-nyomda is.⁶

Johannes Oporinus sokoldalú — könyvnyomtatói, kiadói és könyvkereskedői — tevékenységet fejtett ki, mégis szinte állandó anyagi gondokkal küzdött. Sem baráti hitelekkel, sem előnyös házasságaival nem tudott úrrá lenni pénzügyi nehézségein. 1565-ben a jól felszerelt Herwagen-nyomda került házasságkötés révén tulajdonába, majd felesége halála után az Amerbach nyomdász-családból választott újabb élettársat.⁷ Anyagi helyzetét azonban már nem tudta megszilárdítani. 1567-ben végül eladta üzemét Balthasar Hannak és a Gemusäus

⁴ THIEME, Ulrich—BECKER, Felix: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. 1—37. Leipzig, 1907—1950. 16. köt. 450—453.

⁵ *Allgemeine Deutsche Biographie*. 24. köt. Leipzig, 1887. 381—383.

⁶ BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden, 1963. 36.

⁷ STEINMANN, Martin: *Johannes Oporinus. Ein Basler Buchdrucker um die Mitte des 16. Jahrhunderts*. Basel—Stuttgart, 1967. 110—111.

testvéreknek; csupán bizonyos közreműködést és részesedést kötött ki magának. Az új tulajdonosok Oporinus halála (1568) után is gyakran a rá emlékeztető cégjelzéssel, az „ex officina Oporiniana” impresszummal adták közre kiadványaikat.⁸

Oporinus idején a könyvnyomtatás már nem számított egyértelműen jövedelmező vállalkozásnak; Bázelen, Genfben és számos más városban is több nyomdász küzdött anyagi nehézségekkel.⁹ Érdekes kissé bepillantani a nyomdák helyzetét befolyásoló társadalmi és gazdasági adottságokba, hogy Oporinus nyomdavezetői magatartását reálisan értékelhessük.

Ismert tény, hogy a 16. század közepére az olvasók köre hatalmasan megnőtt a tanulni, szakmai ismereteket elsajátítani, vagy egyszerűen szórakozni vágyó újabb és újabb polgári rétegekkel. E folyamattal egyidejűleg azonban az olvasói igények is erőteljesen differenciálódtak s több — korábban kelendő — kiadványtípus háttérbe szorult. A könyvkereslet módosulásához részben az is hozzájárult, hogy számos alapvető fontosságú mű már korábban megjelent nyomtatásban. Egymást követő kiadásokban láttak napvilágot a római egyház szerkényvei, az egyházatyák írásai s a különböző prédikáció-gyűjtemények. Ugyancsak a 15. században kezdtek el a nyomdák az antik irodalom közkinccsé tételét, a latin és görög auktorok szövegeinek közreadását. Az a szellemi örökség tehát, amely Gutenberg találmányáig csak kéziratokban volt hozzáférhető, egy évszázad múlva gyakran már több korrekt kiadásban az érdeklődők rendelkezésére állt.¹⁰

Hasonlóan módosult a nyomdászok kiadói lehetősége a reformációs irodalom területén is. Luther művei ugyanúgy a korábbi évtizedekben árasztották el a könyvpiacot, mint legfőbb híveinek és ellenfeleinek könyvek és röpiratok formájában fennmaradt írásai. Talán ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy az Oporinus-nyomda ösztermésében kevés kiadás képviseli Luther, Zwingli, Calvin, Bullinger, Butzer vagy Melanchthon munkásságát.¹¹ Ismert tény, hogy a reformáció térhódításával a hitviták iránt érdeklődők olvasói igényei is differenciálódtak. A korábbi évtizedekben még az átlagos műveltségű olvasók többsége szinte személyesen kívánt tájékozódni a vallási kérdésekben s igyekezett kézbe venni minden ilyen vonatkozású nyomtatványt. A különböző nézetek bonyolultsága és a vitairódalom kiszélesedése miatt azonban ilyen széles körű informálódásra egyre kevesebben vállalkozhattak. A polgárok többsége már csak a felekezeti hovatartozásának megfelelő irodalmat olvasta, vásárolta.¹² Azok a teológusok és tudósok viszont, akik továbbra is igényt tartottak a reformáció irodalmának átfogó megismerésére, már számszerűleg kevésbé jelentős vásárló közönséget biztosítottak a nyomdák számára. Ilyen körülmények között már a teológiai értekezések, vitairatok kinyomtatása sem hozta meg minden esetben a várt anyagi sikert.

A megváltozott körülményeket felismerő nyomdászok igyekeztek alkalmazkodni az új helyzethez. A nyomdaüzem fenntartásának racionális feltételeit

⁸ HEITZ, Paul: *Basler Büchermarken bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts*. Strassburg, 1895. XXXIV.

⁹ BIETENHOLZ, Peter G.: *Basle and France in the sixteenth century*. Genève, 1971. 25.

¹⁰ STEINMANN i. m. 98.

¹¹ JOICISCUS, Andreas: *Oratio de ortu, vita et obitu Ioannis Oporini*. — *Catalogus librorum per Ioannem Oporinum excusorum*. Argentorati, Theodosius Rihelius, 1569. Országos Széchényi Könyvtár, App. H. 2557.

¹² STEINMANN i. m. 99.

többen az olcsón előállítható és gyorsan eladható, népszerű művekkel próbálták megteremteni. Ezért tért át, vagy kapcsolódott be egyre több könyvnyomda az újságok, röplapok közreadásába. Számításukban rendszerint nem is csalódtak, mert fokozatosan nőtt Európa-szerte az aktuális események iránt érdeklődő, a világ dolgaiban eligazodni kívánó, vagy pusztán szórakozni vágyó olvasók száma.¹³

A humanista könyvkiadás jeles képviselőinél kevésbé szembetűnő a kiadói programnak a közönség igényeihez való módosítása. Biztos sikert ígérő műveket ugyan többnyire az igényes nyomdavezetők is kiadtak, de ilyen típusú kiadványaikhoz inkább a kedvelt krónikák, történelmi olvasmányok, vagy szélesebb körben érdeklődésre találó, népszerű tudományos munkák közül válogatták ki a megfelelőnek ítélt szövegeket. A humanista korban számos klasszikus auktor műve is az állandóan keresett, egymást követő kiadásokban közreadható, kelendő könyvekhez tartozott. Ezekkel a széles skálán mozgó s általában a művelődést, egyetemi és iskolai tanulmányokat támogató kiadványokkal számos 16. századi igényes nyomdász teremtett megfelelő anyagi alapot ahhoz, hogy a csupán tudósok, filológusok által keresett, ritka szövegeket, értékes tudományos értekezéseket is kibocsáthassa.

Nem kevésbé figyelmet érdemlő jelenségként érdemel említést, hogy még a tőkével rendelkező nyomdavezetők is hasonló megfontolások alapján adtak közre gazdagon illusztrált reprezentatív köteteket s értékes, de szerény kiállítású nyomtatványokat. Nem minden tudományos munkát hoztak forgalomba nagy alakú kötetként, a korábbi évtizedekben eléggé elterjedt pompás kiállításban. Általában kevesebb művészi illusztrációt alkalmaztak s ügyes módszerekkel csökkentették az előállítási költségeket.

Johannes Oporinus igényes könyvkiadáshoz szükséges alaptőkével soha nem rendelkezett; ennek ellenére értékes műveket adott közre, gondos kiállításban. Mint könyvművész két Vesalius-kiadásával nyerte el a kortársak és az utókor osztatlan elismerését: a *De humani corporis fabrica* a tudományos könyvkiadás egyik legszebb alkotása, ma is csodálatot keltő remekmű.¹⁴ Andreas Vesalius belga anatómus a galenoszi tanítással szembefordulva, a bonctan új tudományos alapjait rakta le ebben az 1542-ben Páduában befejezett munkájában. Az olasz egyetemeken előadó Vesalius aktívan részt vett a mű közreadásának előkészületeiben, metszeteinek elkészíttetésében. A Tizian tanítvány Jan Stephanus Calcar kompozíciói alapján metszették az 1543-as, majd az 1555-ös kiadás eltérő címképeit.¹⁵ Vesalius ellenőrzése mellett Itáliában készültek a tudományos hitelfű anatómiai ábrák s olasz mesterek munkái a pompás iniciálék is, amelyeken játékos puttók imitálják a boncolás műveleteit.¹⁶ Oporinus legszebb típusait használta fel a Vesalius-kiadásban s lapról-lapra újabb mesteri elrendezésben alakította ki a tipográfiai és képi elemek harmóniáját, a szedés-tükör és a könyv margójának arányát.

¹³ *Flugblätter der Reformation und des Bauernkrieges. 50 Blätter aus der Sammlung des Schloßmuseums Gotha.* Kiad.: Hermann MEUCHE. Katalog: Ingeburg NEUMEISTER. Leipzig, 1976. 7.

¹⁴ *Allgemeine Deutsche Biographie. 24. köt.* Leipzig, 1887. 386.

¹⁵ Andreas VESALIUS BRUXELLENSIS: *De humani corporis fabrica. Az emberi test felépítéséről.* Összeáll. szerk. és bev.: SZENTÁGOTHA János. Jegyzetek: TIMÁR László és SZÁNTÓ Tibor. Budapest, 1967. 15–16., 31 és 97–98.

¹⁶ BUTSCH, A. F.: *Die Bücherornamentik der Renaissance. I—II.* Leipzig 1878—1881. II. köt. 27.

Johannes Oporinus további működése alatt folyamatosan gyarapította nyomdája betűanyagát s körültekintően válogatta ki nyomtatványaihoz a legmegfelelőbb típusokat. A Vesalius-kiadáshoz hasonlóan illusztrált művet azonban nem hozott forgalomba. Még címlapmetszetet, illusztrációt, záródísz is keveset alkalmazott.¹⁷ Általában csak ízléses iniciálékkal és nyomdászjelvényével díszítette köteteit. Ez utóbbi metszete szimbolikus jelentése és grafikai értékei alapján a legszebb korabeli nyomdászjelvényekhez tartozik. Több változat készült belőle, de a méretben és kompozícióban eltérő metszetek közepontjában mindig a jól ismert görög költő és zenész, Arion látható, amint a tenger hullámai között delfin halad teljes biztonságban a part felé.¹⁸ Alakja azt a hivatáshoz való ragaszkodást jelképezi, amellyel számos nehézség ellenére Oporinus is kitartott eredeti célkitűzése, a tudományos könyvkiadás mellett.

Nincs adatunk arról, vajon Oporinus a nyomdai költségek csökkentése miatt alkalmazott-e kevesebb grafikai díszet? A könyv méretének, formátumának meghatározásakor azonban ő is bizonyára számolt gazdaságossági szempontokkal. Az Aldus Manutius kezdeményezése nyomán elterjedt kisebb formátumú kötetekhez ugyanis lényegesen kevesebb papirosra volt szükség, mint a reprezentatív fóliókhoz. A negyed- és nyolcadrésű köteteknél keskenyebb margóval is elegáns hatású szövegtükröt lehetett kialakítani, kisebb típusokat alkalmazhatott a nyomdász s ilyen módon szorosabb szedéssel és szűkebb szóközökkel is jól olvasható szöveget állíthatott elő. Nem okozott gondot a példányok hosszabb ideig való tárolása s lényegesen kevesebb költségbe került a kisebb nyomtatványoknál a könyvvásárra való szállíttatás. A könnyen kezelhető, hordozható kisebb nyomtatvány azonban még a 16. század közepén sem lett általánosan kedvelt: számos szerző és könyvgyűjtő „igazi könyvnek” még e korban is a fólió alakú kötetet tartotta.¹⁹ Johannes Oporinus igyekezett a gazdaságossági és gyakorlati szempontokat a bibliofil igényekkel összeegyeztetni: közel azonos arányban adott közre kettedrétű, reprezentatív köteteket és kisebb méretű könyveket.

Az egyes nyomtatványok előállításí költségeit befolyásoló egyéb tételeknél már vajmi kevéssé takarékoskodhatott a bázeli Oporinus-nyomda. Bázeli és genfi adatok szerint ugyanis a nyomdászlegények általában szerény javadalmaszásban részesültek. 1539-ben a bázeli nyomdai munkások azzal a panasszal fordultak a helyi tanácshoz, hogy fizetésükből családjukat sem tudják fenntartani s ráadásul reggel 4 órától gyakran estig kell nehéz munkájukat végeztetniük.²⁰

A szerzői honorárium terén jelentkező új törekvés sem kedvezett a könyvkiadóknak. A korábbi usus szerint az auktort honoráriumként 20–50 közötti tiszteletpéldány illette meg. A pártfogóknak, barátoknak szétküldött tiszteletpéldányok azonban gyakran anyagi elismerés nélkül maradtak, egyre kevesebb gyakorlati hasznot hoztak. Így számos tudós előre megállapodott kiadójával a szerzői honoráriumban. Thomas Naogeorg például Valla Thukydides-fordítá-

¹⁷ Uo. 28.

¹⁸ HEITZ i. m. XXXIV. és 92–95.

¹⁹ STEINMANN i. m. 46.

²⁰ Uo. 39.

sának sajtó alá rendezéséért 25 forintra tartott igényt s azt is közölte Oporinusszal, hogy küldje vissza a kéziratot, ha az összeget túl magasnak tartja.²¹

Oporinus egyik legnagyobb kiadói vállalkozásának, a *Centuriae Magdeburgenses* címen ismert hatalmas egyháztörténetnek a szerzői is írásban rögzítették honoráriumigényeiket. E megállapodás értelmében Oporinus vállalta, hogy az első három Centuria megjelenése után 100 példányt és 100 tallért bocsát a szerzők rendelkezésére, minden következő Centuria után pedig 50 példányt és 50 tallért.²² A Matthias Flacius Illiricus által irányított vállalkozáson számos teológus dolgozott, de a hatalmas mű így is lassan készült: sem a szerzőknek, sem a nyomdásznak nem hozta meg a remélt anyagi sikert. Nyilván ezért igyekezett Flacius arra rávenni Oporinust, hogy szerényebb kiállításban, kisebb költséggel adja közre kiadványait. 1565. május 1-én Regensburgban kelt levelében a következőket írta: „Es ist auch keineswegs nötig, dieses Buch so breite Ränder zu lassen. Seid bitte sparsam in euren Drucken, und denkt an die Armen, denn sie studieren wohl vor allem.”²³

Oporinust sem baráti figyelmeztetés, sem a szinte állandó anyagi nehézségek nem tudták eltéríteni attól, hogy nyomdáját saját igényei szerint irányítsa. Inkább egyre több feladatot vállalt magára. Az üzem szellemi vezetését, a kiadandó művek kiválasztását, felkutatását nyomdaalapításától kezdve maga végezte. E mellett a széles körű tájékozódást és nagy körültekintést igénylő feladat mellett, gyakran vett részt az üzemében megjelenő művek tudományos segédleteinek összeállításában.²⁴ Minthogy alapvető követelménynek tartotta a szöveghűséget, nagy gondot fordított a korrektúrára. Oporinus emellett nemcsak saját kiadványai eladását bonyolította, hanem más nyomdák termékeit is forgalmazta a Frankfurtban berendezett „Officina”-nak nevezett könyvkereskedésében. Utolsó éveit leszámítva személyesen vett részt a hagyományos évi két frankfurti vásáron, ahol gyakran egy fél évi könyvtermés sorsa dőlt el.²⁵

Sokoldalú tevékenysége ellenére Oporinus soha nem tudta nyomdáját tőkeerős vállalkozássá fejleszteni. Pedig nemcsak tudós tanácsadói, hanem segítőkész barátai is voltak, akik nagyobb vállalkozásaihoz kölcsönöket nyújtottak. Oporinus szívesen fogadta az ilyen segítséget, mert pénzügyi tanácsadó nélkül nem ismerte fel a korabeli bonyolult hitel- és kamatviszonylatok veszélyeit. Egyre több kölcsönt vett fel s ennek következtében jövedelmének nem csekély részét a hitelek visszafizetése és a kamatok emésztették fel.²⁶

A kevés üzleti érzékkel rendelkező, inkább filológus érdeklődésű Oporinus az egymást követő válságok ellenére sem volt hajlandó eredeti célkitűzését, kiadói programját megváltoztatni, vagy legalább módosítani: nem aknázza ki azt a lehetőséget, amely az igénytelenebb kiállítású, gyorsan előállítható és eladható nyomtatványok közreadásában rejlett.

A 16. század közepén jó üzleti vállalkozásnak elsősorban az aktuális híranyagokat, haditudósításokat tartalmazó röplapok, újságok számítottak. Ezért is specializálódott egyre több nyomdász az ilyen jellegű nyomtatványok, újságok közreadására vagy utánnyomására. Mások csak alkalmankint s elsősorban

²¹ Uo. 49.

²² Uo. 49.

²³ Uo. 46.

²⁴ HEITZ i. m. XXXIII.

²⁵ STEINMANN i. m. 52–54.

²⁶ Uo. 55–56.

azért nyomtattak röplapokat, újságokat, hogy nagyobb anyagi befektetést igénylő, értékes műveket is forgalomba hozhassanak. Oporinus még ilyen mértékben sem élt ezzel a kiadói lehetőséggel.

Nyilván tudatában volt annak is, hogy a korabeli kedvelt szórakoztató olvasmányok, széphistóriák, népkönyvek kiadásával is növelhette volna tőkéjét. Az ilyen típusú, Európa-szerte kedvelt könyvek ugyanis éppen olyan gyorsan gazdára találtak, mint az újságok, vagy röplapok. Oporinus azonban tudatosan mondott le a népszerű művek kiadásából adódó jövedelemről; még nemzeti nyelvű mű is kevés jelent meg sajtóján.

Igaz, kiadandó művekben soha nem szűkölködött a nyomdája. Nemcsak maga kutatott szenvedélyesen a még ki nem adott, tudományos értékű szövegek után, hanem a vele kapcsolatban álló filológusoktól is rendszeresen érdeklődött készülő műveikről. Kiadói igényessége és nyomtatványainak híre hamar elterjedt a filológusok körében, akik gyakran egymásnak ajánlották nyomdáját. Sigmund von Herberstein figyelmét a neves bécsi történetíró, Wolfgang Lazius hívta fel az Oporinus-nyomdára. Herberstein elégedetlen volt a *Moscovia* első bécsi kiadásával s Lazius tanácsára Oporinust kérte fel a mű ismételt kinyomtatására. Oporinus mintaszerűen adta közre a munkát s nagy sikert aratott a népszerű *Moscoviával*.²⁷

Hasonló megtiszteltetésnek számított, hogy Friedrich Nausea bécsi püspök is Oporinushoz fordult, amikor nyomdászt keresett a hozzá intézett levelekből összeállított kötet kiadására. Oporinus vállalta a munkát s az *Epistolarum miscellanearum ad Fridericum Nauseam libri X* 1550-ben meg is jelent. Hosszú ideig eladhatatlan könyvnek bizonyult, végül Oporinus magát a szerzőt kérte, hogy szorgalmazza műve megvásárlását ismerősei körében.²⁸ Hasonló jellegű mű kevés készült Oporinus könyvnyomtató műhelyében. A filológus hajlamú nyomdavezető elsősorban értékes, tudományos munkák vagy hasznos ismereteket közvetítő művek kiadására specializálódott.

A 16. század első felében filológushoz illő tudós munkásságnak elsősorban a latin, görög és héber nyelv magas szintű oktatását és elemzését tartották. E tevékenység eredményesebb folytatásához állították össze a klasszikus írók nyelvhasználatán alapuló, új nyelvkönyveket, fordították latinra a görög auctorokat s kommentálták az ókori, tudományos értékű szövegeket. A három nyelv elsajátítására, a homo trilinguis képzésére külön akadémiákat, kollégiumokat szerveztek. Oxfordban és Leuvenben már 1517-ben működtek ilyen kollégiumok, majd Wittenberg, Lipse és Heidelberg egyetemeken is ún. pedagógikumokon oktatták a három nyelvet.²⁹

Oporinus ismerte a humanista művelődési és filológusi törekvéseket s maga is jó latinista és graecista volt. Egyéni érdeklődése és tudós ismerőseinek tanácsai egyaránt közrejátszhattak abban, hogy nyomdájában elsősorban a görög és latin kultúra örökségét kívánta közreadni. Szinte valamennyi tudomány képviselve van kiadványai sorában és pedig kiváló szerzőkkel. A görög filozófia gazdag irodalmából Aristoteles műveit részesítette előnyben, de adott ki Herakleitoszt, Pythagorast és számos más görög bölcselőt is. A többi tudományág legjelentősebb íróitól is számos értékes mű jelent meg sajtóján. Hippokrates,

²⁷ Uo. 43.

²⁸ Uo. 67—68.

²⁹ BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Budapest, 1958. 33.

Ptolemaios, Euklides éppen úgy szerepel kiadványai sorában, mint a tudományos értékű útleírás ókori mintaképeként tisztelt Pausanias.³⁰

Hasonló igényességgel és tájékozottsággal válogatta ki Oporinus a közreadandó műveket a latin irodalomból, valamint a kortárs filológusok, természet-tudósok alkotásaiból. Nyomdavezetői munkásságát egy különös és nagyszabású vállalkozással kezdte: latin Korán-fordítást adott közre. A török birodalom hódító törekvései Konstantinápoly elfoglalása óta komolyan nyugtalanították az európai közvéleményt. A fokozódó érdeklődés hatására a nyomdák egyre több török vonatkozású munkát és különösen sok török ellenes nyolcplapot, újságot adtak közre,³¹ magát a mohamedán vallást s a Koránt azonban vajmi kevesen ismerték. Luther is csak 1542-ben jutott egy latin Korán-fordításhoz.³²

Oporinus arra számított, hogy korszerű igényt elégít ki a Korán kiadásával s így nyomdája jövőjét is megalapozhatja. A szokatlan vállalkozás kétségkívül ismertté tette nevét Bázeli városán túl is, de nem kevés kellemetlenséggel járt. Már javában folyt a mű nyomtatása, amikor 1542-ben a bázeli tanács a könyvet lefoglalta és azt csak jó fél év múlva adta vissza a nyomdának.³³ Nemcsak a fordítás hibái miatt támadták a munkát, hanem politikai és világnézeti szempontból is ellenezték a Korán latin nyelvű kiadását. Minthogy a bázeli tanács közbelépése miatt a könyv csak 1543 januárjában kerülhetett forgalomba, a kezdő nyomda első nagyszabású vállalkozása a várt anyagi sikert nem hozta meg.

Kevesebb gondot okoztak Oporinusnak a magyar vonatkozású nyomtatványai, mert ezekben többnyire Európa-szerte ismert tudósok munkáit adta közre. A korabeli magyar filológusok, írók közül külföldön a legnagyobb érdeklődés Zsámboki János iránt mutatkozott: sokoldalú képzettsége, átfogó műveltsége, nyelvtudása miatt egyaránt megbecsülésnek örvendett. A tudományos körökkel jó kapcsolatot tartó Oporinus tehát bekapcsolódott Zsámboki műveinek és az általa sajtó alá rendezett munkáknak a közreadásába. 1552-ben nyomatta ki először az *Epistolarum conscribendarum methodust* Zsámboki fordításában és sajtó alá rendezésében.³⁴ A kis kötet 1558-ban újra megjelent az Oporinus-nyomdában.³⁵

Zsámboki görög ajánlóversével adta közre Oporinus 1550-ben a sokat olvasott ókori útleírást, Pausanias *De tota Graecia*ját.³⁶ Két évvel később jelent meg sajtóján a Zsámboki által fordított Xenophon-mű, a *Demegoriai hoc est conciones aliquot . . . de Paedia Cyri*.³⁷ A kis kötet 1549-ben kelt előszavában a még nem egészen 18 éves Zsámboki utal arra, hogy Vitus Amerbach, kedves tanítója beszélte rá zsenge művének kiadására. Amerbach viszont a kötethez írt soraiban kifejti, hogy ő ugyan általában ellenzi a kezdők műveinek kinyomtatását, de ez esetben el kell ismernie, hogy Zsámboki fordításának néhány

³⁰ Arról, hogy Oporinusnál mely szerzők művei jelentek meg, megfelelő áttekintést ad kiadványainak 1569-ben publikált katalógusa (Vö. 11. jegyzettel).

³¹ E művek legteljesebb bibliográfiája: GÖLLNER, Carl: *Turcica. I—III*. București—Berlin—Baden-Baden, 1961—1978.

³² STEINMANN i. m. 20.

³³ Uo. 22.

³⁴ SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár. I—III*. Budapest, 1879—1898. (továbbiakban RMK. III.) 403.

³⁵ RMK. III. 446.

³⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 1468.

³⁷ RMK. III. 402.

részlete pontosabb, mint a korábbi Xenophon-fordítóké. Sok érdekes életrajzi adatot tartalmaznak Zsámboki ugyanitt megjelent epigrammái, amelyeket neves tanáraihoz és barátaihoz intézett.

1556-ban hagyta el az Oporinus-nyomdát Michael Beuther *Fastorum libri duo* című műve Zsámboki görög nyelvű üdvözlő versével.³⁸ A Zsámboki által sajtó alá rendezett Bonfini-kiadás, a *Rerum Ungaricarum Decades quatuor* nyomtatásának befejezését már nem érte meg Oporinus: a magyar történetírásnak ez a hosszú ideig fontos forrásműve az Oporinus-utódok impresszumával jelent meg 1568-ban.³⁹

A reprezentatív Bonfini-kötethez hasonlítva a többi magyar vonatkozású Oporinus-kiadvány szerényebb kiállítású, kisebb nyomtatvány. Filológusok számára készültek ezek a kötetek, akik szövegük miatt szerény köntösben is megvásárolták őket. 1555-ben hagyta el a bázeli sajtót Janus Pannonius *Opera*-kiadása,⁴⁰ 1551-ben Euripides *Orestes*ének Gyulai Torda Zsigmond által készített latin fordítása,⁴¹ 1559-ben pedig Scalich Pál *Encyclopaedia*-ja.⁴² Nem érdektelen az sem, hogy Johannes Oporinus nagyszabású Koran-kiadásában megjelent Georgius de Hungaria népszerű török tárgyú értekezése, a *De moribus, religione, conditionibus et nequitia Turcorum* 1543-ban és 1550-ben is.⁴³

Mivel az Oporinus-nyomda összterméséről ma még nincs pontos áttekintésünk, a neves bázeli könyvsajtó magyar vonatkozású kiadványainak felsorolásakor sem törekedhettünk teljességre. Alapvető forrásunk e vizsgálódásnál az Országos Széchényi Könyvtár antikva-gyűjteménye volt, amely kereken 180 Oporinus-kiadványt foglal magában. Mintegy 300 Oporinus-kiadványt ír le a British Museum 16. századi „Short-title” katalógusa.⁴⁴ A cambridge-i könyvtárak 16. századi nyomtatványait feldolgozó katalógus pedig — H. M. Adams kitűnő munkája — kereken 340 Oporinus-nyomtatványt ismertet.⁴⁵ Josef Benzing megállapítása szerint több, mint 700 nyomtatvány jelenhetett meg az Oporinus-nyomdában, Martin Steinmann Oporinus-monográfiája viszont mintegy 1000 kiadványra becsüli a bázeli nyomda össztermését.⁴⁶ A nyomda működésének ilyen eltérő megítélése részben azzal magyarázható, hogy az egyetlen hitelesnek vélt forrás, az 1569-ben megjelent *Catalogus librorum per J. Oporinum excusorum* nem ad megbízható képet az Oporinus-nyomda kiadványairól; számos nyomtatványt nem említ, több könyvet viszont a szerző és a fordító neve alapján is felsorol.

Az Országos Széchényi Könyvtárban levő mintegy 180 Oporinus-kiadvány betűanyagának és nyomdai díszjeinek tanulmányozása után állapíthattuk meg, hogy Könyvtárunk állományában olyan bázeli kötetek is vannak, amelyek impresszum nélkül kerültek ki az Oporinus-nyomdából s ezért mindmáig nyomdásznév nélkül szerepelnek a külföldi katalógusokban. Minthogy közre-

³⁸ Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 7785.

³⁹ RMK. III. 570.

⁴⁰ RMK. III. 426.

⁴¹ RMK. III. 393.

⁴² RMK. III. 464.

⁴³ Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 1953(1), illetve Ant. 1903(2).

⁴⁴ *Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum*. London, 1962.

⁴⁵ ADAMS, H. M.: *Catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501—1600 in Cambridge libraries*. Cambridge, 1967.

⁴⁶ BENZING i. m. 36. l. és STEINMANN i. m. 60.

adásukkal elősegítjük Johannes Oporinus kiadványainak feltárását, valamennyi általunk meghatározott nyomtatványról rövid bibliográfiai leírást közlünk munkánk függelékeként. Ugyanitt ismertetjük az egyes nyomtatványok betűtípusaira és nyomdai díszekre, metszeteire vonatkozó megállapításainkat.

E jegyzék áttekintésekor rögtön szembetűnik, hogy az itt felsorolt művek nem tartoznak a 16. században nyomdásznev nélkül kiadott munkák jellegzetes műfaji kategóriáiba. Természetes, hogy a Mantuából elűzött Francesco Stancaro, valamint az ugyancsak heves felekezeti vitákat folytató Matthias Flacius írásait a cenzúrával több ízben szembekerült Oporinus is olykor impresszum nélkül hozta forgalomba.⁴⁷ A most meghatározott többi Oporinus-kiadvány esetében azonban már nehezebb feleletet találni arra a kérdésre, hogy miért jelentek meg e művek impresszum nélkül? Csak két példát említünk: a *Carionkrónika* éppen úgy a sokat forgatott művekhez tartozott a 16. században, mint a neves spanyol földrajztudós, Pomponius Mela *Cosmographiaja*.⁴⁸ Mindkettőt a kortársak Magyarországon is alapvető forrásműként használták.

Fontosabb talán e jegyzékkel kapcsolatban az a tény, hogy Johannes Oporinus név nélkül kiadott nyomtatványai is többnyire a humanista művelődéspolitikai célkitűzéseit szolgálták. Ugyanezt bizonyítják az említett magyar vonatkozású kötetek. Az Oporinus által kiadott magyar vonatkozású művekre azonban egyrészt Bázélban, másrészt az európai könyvkereskedelem centrumában, Frankfurtban lényegesen több tudós figyelhetett fel, mintha hazai könyvsajton jelentek volna meg. Ilyen módon Johannes Oporinus jelentősen hozzájárult a magyar tudományos eredmények és törekvések széles körű megismertetéséhez.

1. MELA, Pomponius: Pompo- // nii Melae De sitv // orbis libri tres cum // Petri Ioannis Oliuarij Valenti- // ni . . . // scholijs. // Hermolai Barbari in // evndem Pomponium Melam // Caftigationes. // C. IVlii Solini // Polyhistor, sive rerum // orbis memorabilium Collectanea . . . // — [Basel, Robert Winter et Johannes Oporinus, c. 1540.] — 8° [48] 407 [1] pp. (1. kép.)

Adams M-1061 (Basel vel Lyon, c. 1540.)

Ant. 6274 (1) Ant. 6744

A kötetben alkalmazott, 20×20 mm nagyságú iniciálék Robert Winter 1541-ben megjelent egyik kiadványának — Pollux, Julius: *Onomasticon* (Ant. 2056) — iniciáléival egyeznek meg. Kivétel a 152. lapot díszítő Q iniciálé, amely az Országos Széchényi Könyvtár állományában csak Oporinus-nyomtatványokban fordul elő. Ugyanez a fametszetes Q kezdőbetű — a jellegzetes muzsikáló gyermekalakokkal — több, mint tíz évvel később, 1552-ben a Zsámboki János által kiadott *Epistolarum conscribendarum methodus una cum exemplis* (Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár. I—III. Budapest, 1879—1898. III. 403*) című Oporinus-kiadványban is megtalálható.

2. [Erasmus, Desiderius.] In Des. Erasmi // Roterodami fvns, // Dialogus lepidiffi- // mus, // Nunc primum in lucem editus. // — Basileae, // M.D.XL. // — (In fine:) Basileae, // Menle Avgvsto, // M.D.XL. // — 8° [22] ff. (2. kép.)
Bibliotheca Erasiana. 3e Série, Gand 1893. 23. l.

Ant. 5491 (2)

Hogy a nyomtatvány a bázeli Oporinus-nyomdából való, azt elsősorban az A 2 rektó fametszetes S kezdőbetűje igazolja. A kérdéses iniciálé ugyanis abból a 26×26 mm nagyságú, vízszintesen sávozott és levéldíszes iniciálékészletből való, mint a 3. szám alatt leírt Dares Phrygius-kiadvány 174. és 277. lapján alkalmazott P, illetve D kezdőbetű. A két nyomtatvány betűtípusai is azonosak.

⁴⁷ L. Függelék 6. és 9. tételét.

⁴⁸ Uo. 10. és 1. tétel.

3. DARES Phrygius: [De bello Troiano libri sex a Cornelio Nepote Latino carmine donati. Pindari Iliados epitome. Homeri Ilias quatenus a N. Valla et V. Obsopoeo carmine reddita. (Ed. Alban Thorer.)] — (In fine:) Basileae, mense Martio, Anno M.D.XLI. [Johannes Oporinus.] — 8° [12] 612 [2] pp. (3. kép.)
BMC German p. 236. Adams D-128 (Jakob Pareus).

152
P E T R V S
IOANNES OLIVA.
RIVS GEOGRAPHIAE
Studio S.



Visquis es, qui has no-
stras Annotatiunculas le-
geris, sic habeto, me tan-
tum curasse, ut Mela nul-
quam non mendosus, prodiret casti-
grator, deinde, ut ueteribus nomi-
bus noua redderem. Alterum praesti-
timus, iudicio eruditissimorum uiro-
rum, & in primis Guilielmi Budæi: al-
terum, quod difficile uisum fuit, cum
ob mutata oppida & delera, tum etiã
ob frequentes inundationes, reddidi-
mus, quanta potuimus diligentia. Nã
Vadianus, uir omnium iudicio erudi-
tissimus, praeter ea quæ ex uarijs auto-
ribus citat, unde facile colligere possis
hominem

1. kép

DESIDERASMI
FVNVS, EXCERPTVM EX
FAMILIARIBVS CONGRESSIBVS PHILIP-
PHEIS ex Vtopia Ciuis, ad FORTVNATVM
MARTINENGVM, multis nomi-
nibus illustrem, Comitem Bri-
xianum.

ANIANVS. ARNOLDVS.

AN.



ALVE Arnolde am-
cori suauissime, atq;
omnium hominum,
qui uiuant, officiosis-
sime. AR. Tu quoq;
salue mi Aniane, quæ
boni omnes ob præstantiam in literis,
& incredibilem morû suauitatem, uel
suo incommodo saluum esse cuperēt.
AN. Quid est, quod iam diu nusquam
te uiditorisisti tu me quidem desiderio
tui nimium acriter: nam cum te uita ta-
riorem semper habuerim, de tuisq; or-
namentis perpetuò cogitauerim, non
A a pote.

2. kép

174



PERIOCHA SEX
LIBRORVM DARETIS
Phrygij per CORNELIUM
Nepotem interpretem.

*mechris, hic Septimius paxilis quid-
am Corinthus.*
PELIAS rex in Pelopō-
neso Aesonem fratrem ha-
bit. Aesonis filius erat la-
son. uirtute præstans, &
qui sub ipsius regno erãt
omnes eos hospites habe-
bat, & ab his ualidissime amabatur. Pelias autē
rex ut uidit lasonem acceptū esse omni populo,
ueritus est ne sibi iniurias faceret, & se regno
eieceret. Dicit lasoni Colchis pellē inauratā
uerius esse, dignā ei⁹ uirtute ut eā inde auferret,
omnia se ei daturū pollicetur. lason ubi audiuit

3. kép

EXCELLENTISSIMO
uiro domino Christophoro Clausero, Medi-
cæ facultatis Doctōri eximio, apud Tigurinos
Archiatro, consanguineo suo plurimum
colendo, Conradus Clause-
rus S. D.



Eus humano generi nū-
quam ad eò infestus fuit,
quin ei si non diuinam,
saltem humanam ostē-
deret sapientiam. Hanc
cum idem ille æui rector Deus non
arithmetica, uerum geometrica aqua-
litate seruata distribuerit, etiam illi
qui istam ceu uirgula diuina erant cō-
sequuti, eadem sapiētiæ humanæ tra-
dendæ methodo usi sunt, eamq; non
indignis hominumq; fræci, uerum his
qui bona & dextra indole, quos Græ-
ci ἀφωσ uocāt, infundere fatererūt,
Ne igitur obijcerent porcis marga-
ritas, & linerent sacrum philosophiæ,
quam recte humanam sapientiam di-
xeris,

2 2 xeris,

4. kép

6

ALCIMI AVITI

VIENN. GALLIAE EPISC. DE
origine mundi LIB. I.



Quicquid agit uarios humana
in gente labores,
Vnde breuem capiunt mortua
ita tempora uitam,
Vel quod polluti mittant ab ori
gine mores,

Quos aliena premunt priforum facta parvum,
Ad datur quam de noſtra parte reatus:
Quod tamen amiſſo dudum peccator honore,
Ad ſcribam tibi prime pater, qui ſemine mortis
Tollis ſuccidua uitalia germina proli.
Et licet hoc totum Chriſtus perſoluerit in ſe,
Contraſcit quantum percuffa in ſtirpe propago,
Attamen autoris uitio, qui debita leti
Inſtituit, morboſq; ſuis ac ſuauera miſit,
Viuat peccati moribunda in carne catrix.

Iam pater omnipotens libratis pondere uerbi
Vndiq; collectis diſcreuerat arida lymphis,
Littoribus pontum conſtringens, ſumina ripis:
Iam propriis pulchro moſtrabat lumine formas,
Obſcuro cedente die, uarioq; colore
Plurima diſtinctum pingebat gratia mundum,
Temporibus fortita uices, tum lumina caelo
Fulſere alterno ſolis lunaq; meatu.

Quin

5. kép

AL SERENISSIMO
PRINCIPE DONATO, ET ALLA
ILLVSTRISSIMA SIGNORIA DI
VENETIA, DEDICATIONE DI FRAN
CESCO Stancarò Mantoano, del libro della
riſormatione: nella quale ſi moſtrano le cau
ſe, & modi di eſſa riſormatione.



I come la luce eſter
na, Sereniſſ. Prin
cipe, & Illuſtriſſima
Signoria, à noi è ne
ceſſaria, ſe non uo
gliamo caminar ne
le tenebre, donde
ne ſequirebbe la rouina noſtra: coſi la
parola di Dio, che ci è propoſta come
una lucerna, che ne l' oſcurita de la rag
gion noſtra riſplende, nella quale ſem
pre li occhi della mente noſtra debbe
no eſſere fiſſi: & come un ſegno, al qua
le ogni noſtro penſiero, ogni parlare,
ogni operatione ſi debbe riferire: oue
ro, come certa regola, co la quale la ui
ta & la dottrina di ciaſcuno ſi debbe mi
ſurare, & indriziare, à noi Chriſtiani è
neceſſaria, ſe pur non uogliamo perpe
tuamente

6. kép

DE TITVLO ET

INSCRIPTIONE SA

lutiferæ Crucis.



Non ſine cœleſti
aliquo ſpiritus im
pulfu Caiaphas, ita
ut exiſtat apud Ioã
nem, uaticinans de
IESV dixit, omniũ
interelle, unum pro cunctis mori: ſic
haud abſq; diſpenſatione quadã &
prouidentia diuina factum eſſe ſen
tiendum eſt, ut dum tribus linguis
Pilatus, Hebræa, Græca, Latina, cau
ſam mortis CHRISTI, titulumq; af
figit cruci, planè inſciens atque im
prudens omnino teſtetur, IESVM
Nazarenum, quem in crucem ege
rat, regem illum eſſe Iudæorum: hoc
eſt, promiſſum quondam à Deo pa
tribus Meſſiã, & redemptorẽ Iſraë
lis, & inde uſq; ab exordio mudi ex
ſpectatũ generis humani liberato

a 3 remx

7. kép

3
RAPHAELI PARAVICINO
parenti, optimo Martinus filius.



Vi perſequebatur
nos aliquãdo, nũc
prædicat fidem,
quam quondã ex
expugnabat. Ap
polite enim hoc,
quod Paulus ait de
ſe fuiſſe dictum, poſſumus mi Pater
de noſtro Athanaſio dicere: is enim
aliquãdo acerrimè perſecutus eſt e
am, quã noſtra ætate Pater cœleſtis
oſtendit Euãgelij lucem: ſed quan
do eius bonitati & clemẽtiã uſum
eſt, illum ex tenebris atq; hoſtium
exercitu euocare, non acq̄ieuit car
ni, & ſanguini: nec putauit audien
das promiſſiones Satanæ, qui illi o
pes mudi oſtentabat: ſed omnibus
repudiatis, & contemptis (quia id
decuit membrum agere, quod egit
Chriſtus, qui caput eſt) exiſit, at
que in caſtra Domini ſui profectus,

a 2 cœpit

8. kép

MATHIAE FLACII IN

LIBRVM DE VOCE ET RE FIDEI,

PRÆFATIO.



De Fide, quæ, teste Scriptura, est unicum instrumentum, quo Dei misericordiam, aliæq; omnia bona apprehendimus, magna fuit præcuditio ac planè præcipua inde à condito orbe terrarum inter hypocritas & uerè pios dissensio, quod etiam Scriptura indicat, cum inquit, Abelem per fidem maius sacrificiû Deo obtulisse quàm Cainum.

Pios cum hypocritis semper de fide contenti esse.

Nam Abel ita ut à patre institutus erat, diligenter secum inter sacrificandum de magnitudine peccati, de ira Dei, ac pœnis æternis, deq; remissione peccatorum ac misericordia Dei per semen mulieris promissâ cogitauit: ac per illud semen Deû ardentè inuocauit, se cumq; multum meditatus est, eam infantis agni exultationem nihil aliud esse, quàm typum quendam illius uerè agni Dei, qui pro humano genere innocens suo tempore erat passurus, nostra peccata ablaturus, ac Sathanæ caput contriturus.

Fides Abel.

Cum interea alter hypocritarum more tantum de suis operibus, de sui sacrificij præstantia, deq; sua primogenitura inflatus cogitaret, ignarus peccati, iræ ac misericordiæ Dei, nec uel intelligeret uel curaret promissionem de semine mulieris, caput serpentis contrituro. Itamagis placebat Deo sacrificium Abel, quia hîc hac Abel quasi aspergebat suû sacrificiû uenturi feminis sanguine: quàm sacrificiû Cain, qui nihil ferio, neq; de peccato, neq; de misericordia Dei, neq; de mulieris semine inter sacrificandû cogitabat. Ex ea sententiarum diuersitate cum fortè uterq; alterius fidem (ut fit) damnaret, ortæ sunt inimicitie, & nefariû parricidium.

Fides Caine.

Talis contentio fuit & Prophetis cum Iudeis, & Christo ac Apostolis cum Phariseis, ut ex sacris literis apparet: & præcuditio omnibus temporibus uerè pijs cum hypocritis: omnium autem maximè nostris Ecclesijs hoc postremo & luctuosissimo tempore, cum Papistis,

a Nec

9. kép

Ant. 6165

Mint hogy a példányunk címlapja hiányzik, a nyomtatványban levő művek címét a British Museum idézett katalógusa alapján közöljük. Adams katalógusában nyomdász-ként Jakob Kündig (latinul Percus) szerepel, aki dolgozott is Oporinus számára. Kündig 1537. március 16-tól volt bázeli lakos, de Josef Benzing megállapítása szerint sajtója 1546—1564 között működött.

A nyomtatvány tipográfiai kiállítása arra vall, hogy a kötet a bázeli Oporinus-nyomdában készült. Az előző művel kapcsolatban már említett, 26×26 mm nagyságú fametszetes iniciálékon kívül számos szerényebb iniciálé (19×19 mm) díszíti a nyomtatványt. Ez utóbbi kezdőbetűket az Oporinus-nyomda 1550-ben Bartholomaeus Marlianus Urbis Romae topographia című kiadványában ismételtelen felhasználta. (Vö. Ant. 1495 128 l. S inic, 133 l. A inic.)

4. CORNUTUS, Lucius Annaeus: Cornvti sive // Phvrnvti De na- // tura Deorum gentili-um Commenta- // rius, è graeco in latinum conuer- // fus, per Conradum Clause- // rum Tigurinum. // Palaephati Poetica // rum fabularum explicationes. . . / Philippo Phasianino Bononiensi // interprete. // Item, // Ivliani Avrelii Lessignien // sis De cognominibus deorum gen- // tilium libri tres. // Basileae. // [Johannes Oporinus, 1543.] — 8° [8] 338 [52] pp. (4. kép.)
BMC German p. 223. Adams C-2664.

Ant. 6114 (1)

A végén csonka példányban a már ismertetett, 26×26 mm nagyságú, vízszintes sávózású, levéldíszes iniciálékészlet H betűje díszíti a 104. lapot. A kisebb iniciálék az Oporinus-nyomda 1560. évi Marlianus-kiadásában (Ant. 1495) is használt iniciálékészletekhez tartoznak.

5. AVITUS, Alcimus Ecdicius: Alcimvs Avi- // tvs Viennensis Gal- // liae episcopvs // De origine mvndi. // De peccato originali. // De sententia Dei. // De diluvio. // De transitu maris rvbri. // Omnia heroico carmine elegantifs. // descripta, cum Commentarijs //

Menradi Moltheri Au- // guftani. // Basileae, Anno // M.D.XLV. mense // Avgvsto. / [Johannes Oporinus.] — 8° 367 [1] pp. (5. kép.)
BMC German p. 60. Adams A-2346. Index Aureliensis 110.719

Ant. 7483

A kis könyv 6. lapján levő Q iniciálé (20 × 20 mm) az Oporinus-nyomtatványok egyik legismertebb díszé. Ugyanez a zenélő gyermekalakkal díszített kezdőbetű szerepel többek között a nyomda 1548. évi kiadványában: Alexandros Aphrodiseos Quaestiones naturales című munkájának Johannes Oporinus névvel megjelent kiadásában (Ant. 13.311). Az Avitus-kötetben használt betűtípusokat viszont 1551-ben, az ugyancsak Oporinus nevével forgalomba hozott egyik nyomtatványában, Stanislaus Orichovius De lege coelibatus című munkájában (Ant. 6489 (1)) is alkalmazta a bázeli nyomda.

6. STANCARO, Francesco: Opera // nvova di Frances- // co Stancaro Mantoano del -// la Riformatione, fi della dottrina Chriitiana . . . // In Bafilea, il primo di Aprile. // M.D. XLVII. // [Johannes Oporinus.] — 8° [88] 697 [1] pp. (6. kép.)
BMC German p. 829. Adams S-1630.

Ant. 6495

A kötet egyetlen díszes kezdőbetűje, a 2. levél rektóján levő S iniciálé (30 × 31 mm) az Oporinus-nyomda gyermekalakkal díszített, ismert iniciálékészletéből való. Ugyanez a fametszetes iniciálé, valamint a kötet szedéséhez használt betűanyag szerepel Pedro Mexia Historia imperial című művének 1547-ben Bázélban, Johannes Oporinus nevével közreadott kiadásában (Ant. 390, 145. l.)

7. RIVIUS, Johannes: Ioannis Riuij // Atthendo- // rienfis, // De titvlo et in- // scriptione falutifere Cru- // cis, Libellus. // Eivsdem, // De perpetuo conflictu piorum cum // carne . . . // Basileae. // [Johannes Oporinus] 1549. — 8° 160 [30]; 162 [22] pp. (7. kép.)
Adams R-601.

Ant. 5190 (1)

Az első kötetben alkalmazott három iniciálé (a 3. lapon P, az 5. lapon V, a 74. lapon Q kezdőbetű) a 23 × 26 mm nagyságú, vízszintesen sávozott alapú, állatfigurákkal díszített Oporinus iniciálékészletből való. Ezeket az iniciálékat az 1548-ban Johannes Oporinus nevével kibocsátott kötetében — Isokrates Orationes című munkájában (Ant. 1458) — is alkalmazta a bázeli nyomda. A 71. lap Q iniciáléja a muzsikáló gyermekkel pedig már az 5. tételnél említett műben — Alexandros Aphrodiseos Quaestiones naturales-ének, Johannes Oporinus nevével készült 1548. évi kiadásában (Ant. 13.311) — is szerepelt. A betűtípusok az 1551. évben megjelent Stanislaus Orichovius-kiadás (Ant. 6489(1)) betűanyagával egyeznek meg.

8. [VERGERIO, Pietro Paulo, jun:] Decla- // ratio ivbilei fvtv // ri Romae // Anno M.D.L. // Accessit // Martini Borrhai // de ortu, natura . . . eorum // Iubileorum, quos Deus infituit . . . // Explicatio. // [Basel, Johannes Oporinus, 1550.] — 8° 64 pp. (8. kép.)
BMC German p. 747. Adams B-2506.

Ant. 6489 (5)

A legjellegzetesebb Oporinus-betű e kötetben is a 43. lap Q iniciáléja a muzsikáló gyermekalakkal, akárcsak az előző kiadványban. Ugyanebből a fametszetes iniciálékészletből való a 6. lap — vesszőnyalábot tartó gyermekkel díszített — V betűje. Ez utóbbit Pedro Mexia Historia imperial-jában (Ant. 390 709. l.) is használta az Oporinus-nyomda 1547-ben. A 3. lapot díszítő Q kezdőbetű a már többször említett vízszintesen sávozott alapú, stilizált levéldíszes, 26 × 26 mm nagyságú iniciálékészletből való. Ez a tetszetős iniciálé egy másik Oporinus kiadványban — Polyainos Strategematum . . . libri octo, [1549.] Ant. 5081. — ugyancsak az ajánlás élen szerepel. A kitűnően olvasható, antikva kenyértípust pedig szinte folyamatosan használta az Oporinus-nyomda.

9. FLACIUS, Matthias: Matthiae Fla- // cij Illyrici, de voce & re Fi- // dei . . . // Eivsdem, // De ivsticia Christiana, sive // Iuftificatione, & noua obedientia, Difpu- // tatio . . . // 1563. [Basel, Johannes Oporinus.] — 4° [12] 272 pp. (9. kép.)

Ant. 2552 (2)

A ritka Flacius-kiadás két közismert Oporinus-iniciálét tartalmaz: az α 2 rektón levő, gyermekfigurákkal díszített E kezdőbetű a 30 × 31 mm méretű iniciálékészletből való; ugyanezt a fametszetet 1554-ben Arrianus De Epicteti philosophi . . . dissertatio-nibus című, nyomdász névvel megjelent kiadványában (Ant. 2005 29. l.) alkalmazta az

Oporinus-nyomda. Még ismertebb Oporinus-dísz az első számozott lapon levő D kezdőbetű (41×41 mm), amely számos Oporinus-kiadásban — köztük Albert Krantz *Ecclesiastica historia*-jának 1568-ban készült kiadásában (Ant. 627 (2) A 1 lev.) — ismétlődik.

Nem érdektelen egyébként, hogy ugyanennek a Flacius-műnek az 1555. évi kiadása is a bázeli Oporinus-nyomdában látott napvilágot (L. Matija Vlačić Ilirik (1520—1575) izložba djela u povodu 400-godišnjice smrti. Zagreb, 16—30. XII. 1975. Összeállította Šime Jurić. Zagreb, 1975. Nr. 69.)

10. CARION, Johann: Io. Carionis // Chronicorvm // ab orbe condito ad // hanc ufq; noftram aetatem // Libri III. // Basileae, // 1564. // [Johannes Oporinus.] — 16° 688 [186] pp.

Ant. 8241

A kis kötet betűtípusai és iniciáléi (12×12 mm) megegyeznek a bázeli Oporinus-sajtó egyik 1554. évi hiteles kiadványának — Cousin, Gilbert: *Epistolarum laconicarum atque selectarum farragines duae*. Basel, 1554. Ant. 8003. — betűivel és fametszetes kezdőivel. A Carion-kötet 19. lapját élénkítő S iniciálé például a Cousin-kiadvány III. részének 5. lapján ismétlődik.

ÉLISABETH SOLTÉSZ

Les imprimés ayant un rapport hongrois et jusqu'ici non déterminés de Johannes Oporinus, imprimeur de Bâle

L'imprimerie de Johannes Oporinus de Bâle a publié plusieurs hongroises et des ouvrages des auteurs hongrois, au milieu du XVI^e siècle. Oporinus (d'après son nom de famille Johannes Herbst) avait de l'inclination, dès sa jeunesse, aux sciences et aux livres. En 1527, il est le famulus de Paracelsus, puis en 1533, il est devenu professeur de la langue latine; entretemps il est entré en relation avec l'imprimerie des livres aussi. Il a développé une activité multilatérale, celle d'imprimeur, d'éditeur et de libraire, il a publié des ouvrages précieux, pourtant il avait presque continuellement des difficultés matérielles. C'est surtout par les deux publications de Vesalius qu'il a gagné la reconnaissance de ses contemporains et de la postérité (*De humani corporis fabrica*, 1543, 1555). Il tâchait de réconcilier les points de vue de l'économie avec les exigences bibliophiles, mais il ne s'occupait pas de la production des imprimés sans prétention et faciles à vendre (feuilles volantes, pamphlets etc.). Conformément à sa formation classique, il voulait publier dans son imprimerie surtout l'héritage de la culture gréco-latine. Dans ses productions ayant un rapport hongrois, il a publié les ouvrages des savants hongrois connus dans toute l'Europe (János Zsámboki, Janus Pannonius etc.). Jusqu'ici nous n'avons pas de liste exacte des publications de son imprimerie; c'est pourquoi il est utile que l'auteur énumère dans l'appendice de son étude, parmi les 180 publications, qui se trouvent à la Bibliothèque Nationale Széchényi, celles qui n'ont pas d'impressum et qui ont été déterminées par lui, avec les types, les ornements d'imprimerie et les gravures de ces publications. Les ouvrages publiés sans nom et les volumes ayant un rapport hongrois ont également servi les objectifs de la politique culturelle humaniste, et ainsi Oporinus a contribué considérablement à faire connaître les résultats scientifiques hongrois.

Egy Felső-Magyarországot ábrázoló 1681. évi kéziratos térkép

Egy, a maga idejében mind a topográfiája, mind a kivitele tekintetében kiváló, gyönyörűen színezett, kéziratos XVII. század végi térkép 4 töredékét fedeztük fel az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában. Az egykori térkép feldarabolt lapjait XVIII. századi, kisméretű térképek kasírozására használták fel,¹ amely utóbbiak — amint azt a rajtuk levő bélyegző elárulja — már ilyen állapotban voltak Széchényi Ferencnek a magyar nemzetnek adományozott és a Könyvtár alapját képező gyűjteményében.

Szerencsés véletlen folytán a szétdarabolt térkép címe az egyik töredéken szinte hiánytalanul megmaradt, amiből a készítője és a készítésének ideje pontosan megállapítható.

A címfelirat a következő:

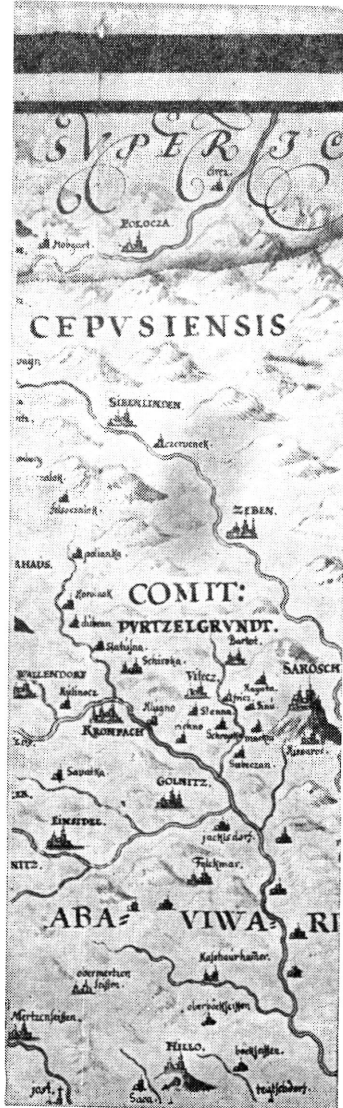
HVNGARIAE SVPERIORIS / NOVISSIMA DESCRIPTIO / SACRATISSIMO ET INVICTISSIMO / PRINCIPI / LEOPOLDO [I.] / ROM(ano) IMPER(atori) SEMPER AUG(usto) REGI HVN[GA(riae)] / BOHOE(miae) DALM(atiae) CRO(atiae) SCLA(voniae) ARCH(iduci) AVS(triae) D[V(c)] / BVRG(undiae) STYR(iae) CARIN(thiae) CARN(iae) WÜRT(embergae) SVP(erioris) AC IN[F(erioris)] / SIL(esiae) MARCH(ioni) MOR(aviae) SVP(erioris) ET INF(erioris) LVS(atiae) COM(iti) / HABSP(urgis) TYR(olis) ET GORI TIAE Etc. Etc. / D(omi)NO D(omi)NO CLEMENTISS(imo) / humillimo submissionis respectu / consecrata / a / Joanne Kleinwächt(er) / S(acrae) C(aesareae) M(ajestatis) Ingenieur / Año M.DC.LXXXI.

A négy szelvény közül az általunk 1., 3. és 4-gyel számozott szinte azonos 24,1 × 17,7—18,1 cm méretű, míg a 2. sz. csak egy keskeny, 7,2 × 24,1 cm-es csíkot alkot. Mindezek az eredetileg egyetlen lapot képező térképből vannak kivágvva, úgy, hogy mindegyik szélükön számtalan név és jel csonka. Egyedül a 2. sz. szelvény felső széle egyezik a térkép eredeti szélével, amelynek egy vastag és egy vékonyabb fekete vonalból álló kerete volt.

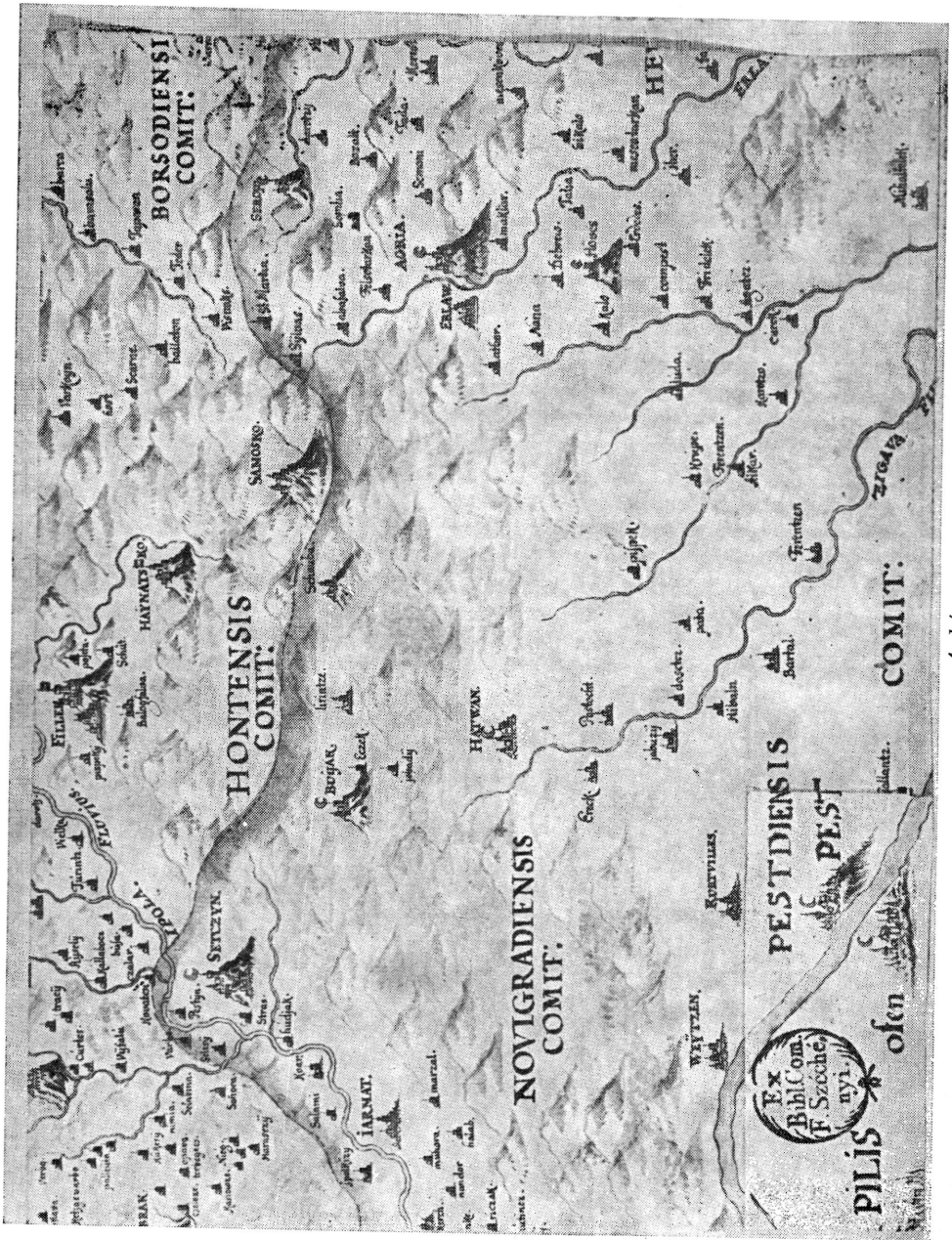
A szelvények nem csatlakoznak közvetlenül egymáshoz. Az 1. számú Árva megye keleti felét, Liptó megyét, majdnem az egész Szepest, Zólyom és Gömör északi részét öleli fel (1. kép). A lap nyugati széle Árva váran keresztül, a déli Zólyomlipcsén és Krasznahorkán, míg a keleti Merény és Podolin mellett fut. Északon Árva megyénél az országhatár egy rövid szakasza is szeli a lap sarkát, viszont az a Magas Tátrától északra a szelvényen kívül haladt, sőt itt két lengyelországi község is — mint a határon belül levő — van feltüntetve.

¹ „Bosanska Gradiška”, „Plan von Carlsburg” és „Bosanski Novi”, OSzK jelzet: TK 329—331.

A 2. szelvény az 1.-től keletre levő területet, Szepes keleti szélét és Sáros nyugati felét ábrázolja, de délen lenyúlik az egykori Torna és Abaúj megye területére, egészen Jászóig (2. kép). Az 1. szelvénytől egy kb. 2–2,5 cm széles sáv választja el; nyugati széle Szepesolaszit és Lublót metszi, míg a keleti Nagysáros és Eperjes között halad el. A déli széle az 1. szelvény szélének folytatásába esik. Északon a kerettel nagyjából párhuzamosan fut az országhatár, de néhány magyarországi helység, mint pl. Lubló vagy Palocsa azon kívül fekvőnek van rajzolva.



2. kép



4. kép

A 3. számú szelvény háromnegyed részét a díszes kartus tölti ki, amely minden bizonnyal az eredeti térkép jobb felső sarkában volt elhelyezve (3. kép). A szelvény délnyugati szögletébe esik Ungvár, amely fölött az Ung völgye és annak környéke még ki van rajzolva. A déli szélén Munkács várát és városát jelző épületeknek éppen csak a csúcsai látszanak, míg a délkeleti sarokban Husztot látjuk a kartus alatt feltüntetve. A szelvény északi és déli széle minden bizonnyal az 1. szelvény hasonló szélének vonalában van. Közte és a 2. szelvény között egy szélesebb, 10–15 cm-t is esetleg meghaladó szakasz hiányzik. A kartust szimmetrikusnak tekintve, a szelvény szelétől jobbra, azaz keletre, az eredeti térkép keretéig még kb. 6–7 cm-es sáv lehetett.

A 4. szelvény az 1. számú alá esik, úgy, hogy a nyugati és keleti szélük egymás folytatásában van (4. kép). Azonban közöttük sincs kapcsolat; a hiányzó sávot 10–12 cm szélességűre becsülhetjük. Bár az alsó bal sarkából egy $3,7 \times 9$ cm nagyságú darabot (talán sérülés miatt?) kivágtak, azt kipótolták, feltehetőleg még a XVIII. században, vagy esetleg még nem sokkal a térképkészítést követően (ezt az itt levő „Ex Bibl. Com. F. Széchényi” feliratú pecsét bizonyítja). A szelvénynek ezt a sarkát részütösen szelte a Duna, úgy, hogy a váci könyöke Vác városával a pótoltt rész fölött, a folyónak egy kis szakasza pedig attól jobbra, a szelvény déli szélén megmaradt. E sarokra esett Pest és Buda; látkepes ábrázolásukat — más tollal ugyan, de hasonló jelleggel — pótoltták. Mint érdekességet említhetjük meg, hogy a két város képe — a nevek megfelelő elhelyezése mellett — fel van cserélve: Buda van síkon, Pest pedig hegyen fekvőnek ábrázolva. A kipótolt darabnak egészen a bal alsó sarkában ugyancsak látható egy városnak (talán Esztergomnak) szintén pótoltt, de megcsonkított, látkepes ábrázolása. Ebből arra következtethetünk, hogy e rész kipótlása még az eredeti térképlap feldarabolását megelőzően következhetett be. Egyébként a 4. szelvény Hont megye keleti részének egy darabjára, Nógrád déli részére, Heves megyére, Borsod nyugati szélére és Pest megyének a Dunától keletre eső területére terjed ki. Nyugati széle Rétságot, az északi Kékkő várát, a keleti pedig Mezőkereszttest érinti, a déli a Jászszágon halad át. Nagyjából a felső harmadában széles vörös sáv jelzi a török által birtokolt terület határát.

A mű alkotója, Johann Kleinwächter, amint az a címből is kiolvasható, császári hadmérnök volt. Róla azt tudjuk, hogy 1679 és 1681 között, majd 1683-tól ismét Magyarországon szolgált s utóbb, mint alezredes, az itt működő császári sereg mérnökeinek főparancsnoka volt. Buda 1684. évi sikertelen ostromában is részt vett. 1686-ban halt meg. Két, nevével jelzett magyarországi vonatkozású térképe ismeretes a karlsruhei gyűjteményekből: az Alsó-magyarországi bányavárosok térképe 1679-ből és Érsekújvár ostromának tervrajza 1683-ból.²

Magáról a térképről mindenekelőtt is azt kell megjegyeznünk, hogy sem fokhálózata, sem fokbeosztása sincsen. Ez a keretének a 2. szelvényen levő szakaszából kétségtelenül megállapítható. A rajza teljesen megfelel a XVII. század stílusának. A domborzatot barna színnel festett halmok ábrázolják. Minthogy a négy szelvény (a 4. sz. déli felének kivételével) mind hegyvidéket tüntet fel, a halmok szinte mindenütt elborítják a felületet. A magasabb hegyeket (pl. Magas-, ill. Alacsony-Tátra) jelző halmok pregnansabbak, sötétebb tónussal színezettek, meredekebbek és tagoltabbak, mintegy sziklás jelleget utánozva.

² GLASER Lajos: *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térkép anyaga*. Budapest, 1933. 41–42, 72. és 128.

Nevük csak néhány esetben van feltüntetve. Az 1. szelvényen^a Magas-Tátránál „Montes Carpaces”, az Alacsony-Tátra nyugati részén „Montes Holle”, a keletin „Hollen” felirat olvasható, a kettő közötti hágónál (Csertovica) pedig egy halomra írva az utóbbi neve: „Mons diabolica nuptiae” (Ördögglakodalma). Az Alacsony-Tátra és a Fáttra közötti hágó (Sturec) táján három halmon is van felirat, az egyikén „Pas mons Svcha”, a másikon „Korotniza”, a harmadikon a hágó neve: „Sturetz”. Lőcsétől északra egy halom „Rheberg” névvel van ellátva, majd Rozsnyó fölött az „Avrshorn . . .” névtöredéket találjuk, amely talán a Szepes-Gömöri Érchegységet akarja jelölni. Végül a 3. szelvényen az Ung forrásvidékének hegyei a „Mons Ivpi” (Farkas hegye) nevet viselik.

A vízhálózat meglehetősen részletes; a folyókat jelző kettős vonalak a folyás irányában arányosan vastagodók. Soknak, még a kisebb patakoknak is ki van írva a neve; az 1. szelvényen a német „Flus”, míg a 4. számún a latin „fluvius” megjelöléssel.

A településeket nagyságuk és jelentőségük alapján különbözőképpen jelzi. A várak ábrázolása látképes; szinte mindegyiket hegycúcson levőnek tüntetve fel. Ilyenek: Árva, Likava, Murány, Szepes, Lubló (amely utóbbi kettőnek csak a dombjából maradt meg egy kis részlet), Hilyó, Sáros, Ungvár, Huszt, Kékkő, Szécsény, Buják, Fülek, Ajnácskő, Salgó, Somoskő, Eger, Cserépvár és — tévesen — Heves. A török kézen levők (Szécsény, Buják, Hatvan, Heves, Eger, Cserépvár) tornyának csúcsán félhold van, míg a királyi területen fekvők közül Liptóújvár, Murány, Fülek és Ajnácskő várán, valamint Lőcse városán fekete-sárga-fekete zászlót, úgyszintén Breznóbánya tornyán sárgát. Murány, Fülek és Szécsény esetében a hegyen jelölt vár alatt külön fel van tüntetve a város is. Egernél viszont ezeket az „Erla” (Eger) patak elválasztja egymástól, sőt a város „Erlaw”, a vár pedig „Agria” névvel van ellátva, akárcsak a korábbi XVI—XVII. századi térképek zömén. A nagyobb városokat (Rózsahegy, Breznóbánya, Lőcse, Késmárk) egyedi látképes ábrázolással jelöli, míg a kisebb helységek jelei már sablonosak, bár közöttük is több változatot találunk a helységek nagyságától, jelentőségétől függően.

A fentebb már felsorolt megyék nevei (ill. nevük csonkjai) Sáros kivételével szintén feltalálhatók az egyes szelvényeken (pl. „Liptoviensis Comit.”), anélkül azonban, hogy a megyék határai ki lennének húzva. Az elzálogosított szepesi városokra utal a „Dreizehen Stätte” megjelölés. Megjegyzendő azonban, hogy ezek sincsenek határvonallal körülvéve, azaz kikülönítve az ország testéből. Sáros területén a „Pvrtzelgrvndt” nevet, a Nagy-Fátránál pedig a „ . . . tnice” névcsonkot olvashatjuk. Végül a 2. szelvényen, közvetlenül a keret alatt „Superio(r)” (felső) szó foglal helyet, amely valószínűleg a címben is szereplő Felső-Magyarország megnevezése. Utak egyáltalában nincsenek feltüntetve.

Sajnos, a fennmaradt négy szelvény nem teszi lehetővé, hogy meghatározhassuk, teljességében mely területet ábrázolta egykor a térkép, valamint azt sem, hogy mekkora volt a mérete. A feliratából következtetve nem ábrázolták rajta az egész Magyarországot. Minthogy a címben kifejezetten „Felső-Magyarország legújabb leírása” van említve, valószínű, hogy a Dunántúlra legfeljebb csak részben terjedt ki. Nem valószínű azonban — miután az 1. és 4. szelvény nyugati széle még nem jelenti az egykori térkép szélét —, hogy csak a Felső-magyarországi, azaz kassai főkapitányság területe képezte volna a tárgyát, hanem többé-kevésbé a Felvidék nyugati (akkor Alsó-Magyarországnak nevezett) része is, talán egészen a Moraváig. Az viszont megállapítható, hogy Erdélyre, amely a térkép készítésének idején még önálló fejedelemség volt,

nem terjedt ki (abból ugyanis, hogy a 3. szelvény keleti szélétől kb. 6–7 cm-re lehetett a térkép kerete). Arra sajnos, semmilyen adatunk sincs, hogy délen, a török uralom alatti területből mekkora részt ölelt fel a térképünk. A fentieket figyelembe véve az egykori térképlap méreteinek a 75 cm szélességet és 60 cm magasságot meg kellett haladnia, sőt lehetséges, hogy a szélessége 90–100 cm-t is elért.

A négy szelvényen számos, különböző irányban megmért távolság alapján a térkép méretarányát — nem tekintve az elrajzolásból adódó néhány szélsőséges eredményt — 1:300 000 és 1:500 000 közöttinek találtuk; átlagban 1:430 000-nek tekinthetjük.

Tájolása — ugyancsak figyelmen kívül hagyva a helyenkénti elrajzolásokat — nagyjából északnak mondható, attól mintegy 12–14 fokkal kelet felé elfordulva.

Kleinwächter a német névvel rendelkező helységeket németül nevezte meg. Szlovák nyelvterületen dominálnak az eredeti — és alig torzított — szlovák nevek, azonban nem egyszer ilyen vidéken is magyar névvel találunk falvakat megjelölve. Pl. Liptóban „Kis” és „Nagd Paluda”, Szepesben „Totfalu”, „Nagy Repa”, „Kisrepa”. Vagy az Ung völgyében: „Felső Domonia” és „Alsó Domonia”.

Ami a térképtöredékekről azonnal szembetűnik, az a királyi Magyarország ábrázolásának viszonylagos részletessége és meglehetősen pontossága. Természetesen vannak elrajzolt részletek, vannak üresen hagyott területek, amelyeken alig vannak települések feltüntetve. Mégis, ha összevetjük a korábbi, vagy vele nagyjából egykorú térképekkel, meglephet, hogy mind a vízrajza, mind a részletessége és valóságmegközelítése igen sok helyen messze felülmúlja valamennyiüket.

Különösen szembetűnő ez Liptó esetében. A Vágnak minden jelentősebb mellékvizét megtaláljuk; egyedül a Fekete-Vág hiányzik róla. Ha akár Stier 17 évvel korábbi térképe,³ vagy Hevenesi 8 évvel későbbi *Parvus atlasa*⁴ megfelelő részletét nézzük meg, azokon lényegesen ritkább és elnagyoltabb vízhálózatot találunk. De ugyanez a helyzet a településeket illetően is. A megyében 68 van ábrázolva, szemben a Stier térképén látható 10-zel, ill. a Hevenesién szereplő 26-tal. De ez nemcsak relatíve, hanem abszolúte is soknak tekinthető, hiszen a XX. század elején a megye mindössze 109 közigazgatási községet számlált.

Liptóval szemben Árvában már alig találunk helységeket feltüntetve; Árva várától fölfelé például már egyetlen egyet sem. Viszonylag részletes Szepes megye ábrázolása is, bár itt már több helység nincs megfelelő helyre téve (pl. Szalók — feltehetőleg Kisszalók — Késmárktól északra, eléggé távol van jelölve, nem pedig a szomszédságában, tőle nyugatra). A vízrajzban is vannak hibák e területen (pl. a Hernád forrását Csorba vidékére helyezi, vagy Szepestótfalu és Maldur mellett egy, a Popráddal párhuzamosan futó patakot tüntet fel, ami a valóságban nem létezik).

A Felső-Garam völgyének ábrázolása, úgyszintén Gömörnek az 1. szelvényre eső része ugyancsak részletes és viszonylag pontos.

³ STIER, Martin: *Landkarten des Königreiches Ungarn und denen andern angränzenden Königreichen* . . . Vienne, 1664.

⁴ HEVENESI, Gabriel: *Parvus atlas Hungariae sive geographica Hungariae* . . . Viennae, 689.

Az országhatár meghúzása mind az 1., mind a 2. szelvényen téves. Ugyancsak eléggé hiányos és erősen elrajzolt a 2. szelvényen Sárosban a Felső-Tárca völgye. A szelvény közepe lényegesen részletesebb (Nagysáros és Szepeshely között), bár elég sok település nincs feltüntetve, topográfiai helyzetük pedig nem a leg-sikerültebb. A szelvény alsó részének a rajza (pl. a Hernád Jekkelfalvától lefelé eső szakasza) eléggé torz.

A 3. szelvényen a pompásan kidolgozott kartus alig hagy szabad területet. Ezen Ungvár környékének és az Ung völgyének települései meglehetősen részletességgel megtalálhatók, az utóbbtól kétoldalt azonban már csak egy-kettő van feltüntetve.

A 4. szelvény bal felső sarkában az Ipolytól nyugatra fekvő vidék eléggé részletesnek mondható, bár eléggé torzán megrajzolt. A jobb felső sarokban a Sajó és a Bükk közé eső terület határozottan jól ábrázolt. A kettő közötti nógrádi és kishonti vidék viszont egészen üres; mindössze 3 vár és Füle körül 4 helység van jelölve.

A királyi Magyarország egyes részeinek meglehetősen részletes és a valóságot megközelítő, a XVII. századi kartográfiai lehetőségekhez képest jó ábrázolásával ellentétben az ország török uralom alatt álló területének a képe bizony nagyon hiányos és távol áll még a viszonylagos pontosságtól is. Mindenekelőtt is, bár a Dunának csak kis szakasza érinti a szelvény — egyébként is hiányos — sarkát, Kleinwächter nem bírt szabadulni a folyónak a XVI—XVII. században általánosan bevett, könyökmentes ábrázolásától. Ez azután eleve befolyásolja az egész kérdéses terület torz képét.

Az Ipoly mentén, valamint Nógrád nyugati részén még aránylag elég sok helységet felsorol a térkép, de azok topográfiai lokalizációja nem egy esetben téves. Ezzel szemben a Galga völgye, ill. a Cserhát vidéke, keleten a Zagyvaig, délen mélyen le Pest megyébe, teljesen üres. Pest közelében találunk ugyan egy „Kurtvilles” (Körtvélyes ?), valamint egy „Gallantz” névvel jelölt helységet, de ezeket valós helységekkel nehéz azonosítani. Az előbbiről legvégső esetben feltehetjük, hogy Kerepes neve lehet igen eltorzítva, míg utóbbi — más térképekkel összevetve — valószínűleg a Pesttől délre fekvő Gubacsnak felelhet meg.

A Zagyva és az Eger vize közötti területen — amelynek ábrázolása, miként látni fogjuk, áttételekkel ugyan, de Lázárra nyúlik vissza⁵ — bővebben található helységek, de igen nagy össze-visszaságban. Az még talán nem is mondható jelentős hibának, hogy a Zagyvát nem eredezteti Somoskő és Salgó („Schauuba”) környékén, csak jóval lejjebb. Buják vára és a közelében fekvő Ecseg („Eczek”) és Jobbágyi („Jobady”), mondhatni szinte megfelelő helyre van téve, de a Hatvannal szomszédos Lőrinci („Lirintze”) teljesen hibásan Buják és Salgó között szerepel. Ugyanakkor Ecseggel és Jobbágyival mégegyszer találkozunk („Ereck” és „Jabuzy”) jóval délebbre. Szembeszökő az is, hogy Hatvan ez utóbbi kettőtől, valamint több más Zagyva környéki, a Mátra tövében fekvő községtől („Pastocht”=Pásztó, „Dosetz”=Apc, „Pata”) északra van elhelyezve. (Jász-) Fényszaru („Ferentzen”) nevével is kétszer találkozunk: egyszer — helyesen — a Zagyva, másodszor — igaz helységgel nélkül — a Gyöngyös patak mentén. A Tarna vidékén a községek sorrendje igen meg van keverve és Hevest („Höves”) hegycsúcson levő várként ábrázolja, még hozzá Kál és (Nagy-, ill. Kis-) Tályá között. A Bükk vidékén aránylag sűrűn láthatók tele-

⁵ LAZARUS: *Tabula Hungarie ad quatuor latera* . . . Ingotstadiani, 1528.

pülések, de ez a terület a térkép megrajzolása során meglehetősen kis foltra lett összezsúfolva (e részlet méretaránya 1:600 000 körüli).

Méltán felvethető a kérdés, vajon Kleinwächter maga alkotta-e a térképét, személyesen téven szert a topográfiai adatokra, vagy egyszerűen csak másolt, esetleg több korábbi térkép felhasználásával kompilált? Megismerve azonban a térkép gazdag tartalmát, amelyhez hasonló több vidék ábrázolását illetően egyetlen korábbi térképen sem szerepel, határozottan amellett kell állást foglalnunk, hogy a ráánkmaradt szelvényeken feltüntetett vidék jelentős részét személyesen ismernie kellett, s ezek részletes és a valóságot megközelítő ábrázolását egyéni munkájának tulajdoníthatjuk.

Vonatkozik ez mindenekelőtt Liptó megyére, amelynek részletesen megrajzolt topográfiájáról már megemlékeztünk. Ezt semmilyen más térképről nem vehette át, mivel még csak megközelítően ennyire részletes és pontos térkép korábban nem létezett. Szepes is részletesebb, mint bármely, a mienknél korábbi térképen, bár pontosság tekintetében itt már akad kifogásolható részlet. A Garam völgyéről, vagy Gömör északi részéről, különösen a Sajó völgyéről is Kleinwächter adja az első részletesebb ábrázolást. Hasonlót mondhatunk az Ung völgyét illetően is. A Bükkől, ill. Egertől északra fekvő vidék valamennyi megelőző térképen — még Lázárén is — torz, sokon szinte hiányzik is. Ezzel szemben a tárgyalt térkép 4. szelvényén itt, úgyszintén az Ipolytól északra meglepően sok, más térképen egyáltalában nem szereplő helységet találunk feltüntetve, még hozzá a Bükkől északra meglehetősen valóságghűen. Ezek a részek tehát feltétlenül Kleinwächter saját munkájának tekinthetők.

Vannak azonban a ráánkmaradt szelvényeken a fentiekől eltérő jellegű részletek is. A szelvények tartalmának leírása során fel is soroltuk a hiányosan vagy torzan feltüntetett vidékeket, mint pl. Árvát, a Felső-Tárca völgyét stb. Ezek a részletek a többi XVI—XVII. századi térképen is igen hiányosak. Valószínűleg Kleinwächter ezekről a vidékekről nem szerzett be személyesen adatokat, megfelelő forrásmunkák sem álltak rendelkezésére, így jobbat nem alkothatott.

Ami a török uralom alatt álló területet illeti, egyből megállapítható, hogy azt Kleinwächter nem ismerte. Nem is csoda, hiszen császári mérnök volt, hogyan tudott volna Buda és Eger között személyesen topográfiai adatfelvételt végezni? Még az Ipoly védékén és Egertől közvetlenül északra sok olyan helységet tüntet fel, amely korábbi térképekről — Lázáréról is — hiányzik (pl. Mohora, Nándor, „Riczak” = Rétság). Innen tehát valamilyen úton-módon jutottak új adatok a birtokába. De már a Zagyva és Tarna vidékének ábrázolásánál rá volt szorulva korábbi térképekre.

Ha ennek a vidéknek XVI—XVII. századi kartográfiai ábrázolásait áttekintjük, azonnal felismerjük, hogy azok mind Lázárra nyúlnak vissza. De azt is, hogy erről a területről Lázár térképe a legpontosabb. Követői csak rontottak. Ferdítettek a neveken, a helységeket gyakran az eredeti helyükről eltolták. Az átvételek láncolatában két vonal figyelhető meg. Az egyik Lázár közvetlen követője Zündt,⁶ ill. Lazius.⁷ Ők a Lázár által feltüntetett helységek közül

⁶ ZINTH (ZÜNDT), Matthias: *Hvngariae totivs vti ex complvribvs aliorvm geographicis chartis*. Norimbergae, 1567.

⁷ LAZIUS, Wolfgangus: *Hvngariae descriptio*. (Antwerpen, 1570).

sokat nem vettek át, de néhány ott nem szereplővel megtoldották (pl. „Ginghes” = Gyöngyös, „Naghut” = Nagyút, stb.). A másik vonalon Mercator⁸ sokkal jobban ragaszkodott mind a rajzot, mind a helységnevek írását illetően Lázárhoz, de egyet-mást Zündtől és Laziustól is átvett (Speede,⁹ valamint Blaeu¹⁰ szinte szolgaián követi őt).

Kleinwächtert megelőzve 17 évvel, 1664-ben Magyarországról két térkép is látott nyomtatásban napvilágot. Közülük Sandrarté¹¹ a Zündt—Lazius, Stieré a Mercator vonalat, közelebből Blaeu térképét követte. Ez a nevek ortográfiájából nyilvánvaló (pl. Zündt—Lazius: „Sirok”, „Pacztó”; Mercator: „Zirok”, „Pastok”, „Compelt”, Blaeu: „Zyrok”, „Pastoh”, „Compelt”; Stier: „Zyrock”, „Pastoch”, „Compelt”).

Kleinwächter térképén ez a részlet igen hasonló a fentiekhez, közülük mindenekelőtt is Stieréhez. A topográfiát illetően, egy-két elrajzolástól, néhány helység elhagyásától eltekintve ugyanazokat tünteti fel. A nevek írásában is Stiert követi — jónéhány torzítással (pl. „Jabugi” = „Jabuzi” = Jobbágyi, „Hibalon” = „Hibaln” = Héhalom, „Pastoch” = „Pastocht” = Pásztó, „Compelt” = „Compest” = Kompolt). De Stiert követi Kleinwächter abban is, hogy mindkettőjüknél — a korábbiakkal ellentétben — Hatvan tévesen Pásztótól északra van ábrázolva, Atkár pedig kétszer fordul elő (a Gyöngyös, ill. a Tarna mentén). Ugyancsak Stierén kívül egyedül a mi térképünkön látjuk feltüntetve „Schauha” (feltehetőleg Salgó) várát Buják és Somoskő között.

Másutt is találunk részleteket, amelyek mellett szólnak, hogy Kleinwächter sokat vett át Stiertől. Így az 1. szelvényen levő „Rheberg”-et egyedül Stiernél találjuk meg „Der Rehberg” alakban.

Van egy érdekes részlet a 3. szelvényen: az Ungtól keletre három helységet („Rama”, „Balizna”, „Peredska”) találunk, amelyet azonban nem lehet maiakkal azonosítani. E három nevet több korábbi térképen (Stier 1664, Blaeu 1647, Speede 1626, Mercator 1585 körül) ugyancsak megtaláljuk, többé-kevésbé hasonló helyen és többé-kevésbé hasonlóan írva. Lázárnál csak a két utolsó szerepel, közülük „Peretzke” az Ung és Turja összefolyásánál, „Baletzna” pedig feljebb, az Ung mentén. Nyilvánvaló, hogy Percsenyről és (Nagy-) Bereznárról van nála szó, amelyeket megközelítően jó helyen ábrázolt is. Csakhogy a vidéket nem ismerő kartográfusok ezeket, nevüket is egyre inkább eltorzítva, helyükről egyre inkább eltelve ábrázolták, Mercatortól kezdve megtoldva egy harmadikkal, amely nála „Raina” néven található.

Stiernél e három név Kleinwächterrel azonos formában szerepel és vele azonos helyen. Feltűnő azonban, hogy a térképünkre e három név, a hozzájuk tartozó jellel, más tintával van rávezetve s mind a jelek, mind a betűk nagyobbak is (bár teljesen azonos jellegűek) a többi helységénél. Világos tehát, hogy Kleinwächter eredetileg ezeket — helyesen — nem tüntette fel, hiszen mind Percsenyt („Perczin”), mind (Nagy- és Kis-) Bereznát („Nagy Bresna”, „Kisbresna”) elhelyezte az Ung völgyében, nagyjából a valós helyükre (igaz, a két utóbbit felcserélte). Utólag azonban, Stier térképének hatására, vagy maga Kleinwächter, vagy egy közeli kortársa „kiegészítette” a munkáját, a valóságban rontott rajta.

⁸ MERCATOR, Gerardus: *Hvngaria*. (Duysburg, kb. 1585).

⁹ SPEEDE, Iohn: *The mape of Hungari*. (London), 1626.

¹⁰ BLAEU, Guiljelmus — BLAEU, Johannes: *Hvngaria regnum*. Amsterdami, (kb. 1647).

¹¹ SANDRART, Jacob: *Neue Land Tafel von Hungarn* . . . Nürnberg, 1664.

A 3. szelvényvel kapcsolatban még csak annyit jegyzünk meg, hogy nem lehet véletlen, miért helyezte ide a kartust a térképünk rajzolója. Stier térképén Bereg és Máramaros északi részén — ellentétben Lázárral, Laziussal — nincsen egyetlen helység sem feltüntetve. Ezt az üres foltot (Munkács és Huszt fölött) töltötte tehát ki Kleinwächter a kartus színekben és alakokban pompázó rajzával, amely jellegzetes barokk munka.

Mindezekből tehát megállapítható, hogy a térképünk szerzőjének ismernie kellett Stiernek 17 évvel korábban megjelent térképét (vagy egy olyan általunk nem ismertet, amelyről maga Stier is másolt) és javarészt annak az alapján rajzolta meg azokat a területeket, amelyekről személyes adatokkal nem rendelkezett.

Azt is megállapíthatjuk azonban, hogy Kleinwächter még más, az övét megelőző térképről is átvett néhány részletet. Ilyen pl. a „Mons lupi” az Ung forrásvidékén. Különben e név is Lázárra nyúlik vissza, csakhogy őnála a „Mons latro(n)um” (Zsiványok hegye) nevet olvashatjuk (megjegyzendő, hogy ez a Latorca forrásvidékéhez is közel esik, bár a folyó felső szakasza nincs ki-rajzolva). Zsámboki vezeti be azután az előző nevet,¹² amelyet a Mercator vonal térképein — Stierét kivéve — viszontláthatunk.

A Stiernél ugyancsak hiányzó „Pvrtzelgrvndt” név előzményei viszont nem is a Mercator vonalra vezethetők vissza. Sandrartnál egy szepességi helység nevéként találjuk „Wurzgrundt” alakban, ami Zündttől van kölcsönözve. Utóbbinál ugyanis ugyanitt helységjel nélkül két hasonló nevet találunk, mégpedig „Wurzgrundt” és „Wolfgrundt” nevet.

A Pesttől délre látható „Gallantz” helység ugyancsak nem Stiertől van átvéve; őt kivéve a korábbi térképeken „Galacz”, „Galaz”, Lázárnál — helyesen — „Gubacz” (Gubacs) alakban találjuk meg.

Mindezeket összefoglalva meg kell állapítanunk, hogy Kleinwächter a térképének egyes részeit saját adataiból állította össze, más esetben azonban többkevesebb adatot átvett, sőt át is másolt korábbi térképekről, legfőképpen Stieréről.

Érdeemes arra is kitérnünk, hogy az 1681 után megjelent térképeken nem találunk-e olyan részleteket, amelyek hasonlóak az általunk bemutatott térkép-töredékeken lévőkhöz, nem ismerünk-e fel előbbieken néhány, Kleinwächter térképét megelőzőkön elő nem forduló adatot?

Gondolhatunk pl. Hevenesi *Parvus atlas*ára. Kettőjük között azonban vajmi kevés a hasonlóság. Még leginkább a Zagyva és Tarna vidéke lenne annak mondható, de minthogy Hevenesinél több, Kleinwächter térképéről hiányzó, de a korábbiakon szereplő helységet is találunk feltüntetve, nyilvánvaló, hogy az e területre vonatkozó adatait nem innen merítette.

A *Parvus atlas*t három évvel megelőzően, 1686-ban látott napvilágot Cantelli da Vignolanak egy térképe Magyarországról.¹³ Ezen viszont sok olyan részlet ismerhető fel, amely részletesség és pontosság szempontjából határozottan felülmúlja — Kleinwächterét kivéve — a többi korábbi térképet, ugyanakkor feltűnő hasonlóságot árul el utóbbival (nyilvánvaló, hogy kisebb méretarányából kifolyólag sok helység nincs nála feltüntetve). Különösen Liptó, a Felső-Sajó völgye, a Bükk-től északra eső vidék, az Ipoly völgye, a Börzsöny

¹² SAMBUCUS, Joannes: *Vngriae loca praecipua recens* . . . (Antwerpen), 1579.

¹³ CANTELLI DA VIGNOLA, Giacomo: *L'Vngaria nuouamente descritta* . . . Roma, 1686.

vidéke az a terület, amely hasonló módon csak Kleinwächternél van ábrázolva. Az Alacsony-Tátra neve is azonos mindkettőjüknél: „Holle M(ons)”. Igen feltűnő az is, hogy a nevek írásában is leginkább a mi térképünket követi (pl. Kleinwächter: „Jabuzy”, „Pastocht”, „Dosetz”, „Hudjak”, „Riczak”; Da Vignola: „Iabuzy”, „Partocht”, „Dosatz”, „Budjak”, „Piosah”=Jobbágyi, Pászto, Apc, Huguag, Rétság). Ugyancsak szembetűnő, hogy Buják környékére helyezi Kleinwächterhez hasonlóan Lőrincit („Lirinze”). A Bükk keleti szélén ő is feltünteteti „Warmbad”-ot (Tapolca), amit viszont Kleinwächter valószínűleg közvetlenül Zsámbokitól vett át. Másutt azonban (pl. a Garam vagy az Ung völgye stb.) Da Vignola nem követte Kleinwächtert.

Ugy tűnik tehát, hogy a térképünk a maga korában egyes kartográfusok előtt ismertté vált, merítettek belőle, igaz nem sokan. Da Vignolan kívül Nicolaus Visschernek,¹⁴ ill. Jacobo de la Feuillenek van egy Duna-térképe,¹⁵ amelyen Kleinwächter örökségek fedezhetők fel Liptó, a Felső-Sajó, valamint a Bükk-től északra fekvő vidék ábrázolásában. Ezt Sanson is átvette az 1692-ben Hubert Jaillot által kiadott atlaszában,¹⁶ mégis ugyanennek az atlasznak egy másik lapján¹⁷ Magyarországról egy, Mercator nyomán készült, topográfiai szempontból lényegesen gyengébb térképet is közöl.

Kleinwächter, aki császári hadmérnök volt, a térképét I. Lipót császárnak ajánlotta. Bizonyára nem jószántából készítette el a művét, feltehetőleg megbízást kapott rá. Ennek okát, ha nem is tudjuk bizonyítani, két körülmény alapján sejtjük. Az egyik a készítésének ideje, a másik az ábrázolt terület. A térkép 1681-ben, azaz két évvel a török felszabadító háború megindítását kiváltó bécsi ostrom előtt készült. Az udvarnak ekkor még egyáltalában nem volt szándékában a török ellen offenzív hadjáratot indítani, aminek vezetését egy részletes és jó Magyarország-térkép nagymértékben segítette volna. Európa különösebb érdeklődését Magyarország iránt is csak a felszabadító háború megindulása váltotta ki, tehát ilyen irányú igények kielégítésén sem kellett fáradozni. Mégis a császári hadvezetés előtt éppen ezekben az években és éppen a térképünkön ábrázolt Felső-Magyarország nem volt közömbös terület. 1678-ban állt Thököly Imre a császár ellen felkelők élére és történetesen 1681-ben volt hatalma teljében. Bár ekkor fegyverszünetet kötött, Bécs bizonyára fel óhajtott készülni egy újabb küzdelemre és ezért a Thökölyvel szemben számításba vehető hadműveleti területről, azaz Felső-Magyarországról részletes térkép birtokába óhajtott jutni. A Dunántúl távol esett Thököly bázisaitól, az tehát nem volt elsőrendűen érdekelt terület s a török birtokolta országrészről sem kellett e célból részletes térkép.

Kleinwächter ezt a feladatát — amint láttuk — részben saját adatfelvétel, részben más térképek compilációja útján, a kor követelményeinek megfelelően, kortársainál jobban oldotta meg. Munkáját gondosan elkészített, művészien kidolgozott térkép alakjában terjesztette az uralkodója elé. Őszintén sajnálhatjuk, hogy ennek a pompás műnek csupán négy kis töredéke maradt ránk.

¹⁴ VISSCHER, Nicolaus: *Exactissima Tabula, qua tam Danubii Fluvii pars media . . .* Amst(erdam), (kb. 1680).

¹⁵ FEUILLE, Jacob de la: *Totius Danubii nova et accuratissima/tabula . . .* (Amsterdam, XVII. sz. vége).

¹⁶ SANSON, (Nicolas): *Atlas nouveau, contenant toutes les parties du monde . . .* Paris 1692. I. kötet 13.

¹⁷ Uaz: 2. kötet 209.

PATAY, PÁLNE

Eine handgeschriebene Oberungarn-Karte aus 1681

Vier Fragmente einer prachtvollen Karte haben wir in der Kartensammlung der Széchényi-Bibliothek auf kleinere Karten vom XVIII. Jahrhundert kaschiert entdeckt. Ihr Hersteller war Johann Kleinwächter, kaiserlicher Ingenieur. Die Masse der einzelnen Segmente sind $24,1 \times 17,7$ — $18,1$, bzw. $7,2 \times 24,1$ cm.

Die Segmente schliessen sich nicht an. Am ersten ist der obere Waag- und Grantal, sowie der Grossteil der Zips, am zweiten Teile der Zips und des Komitates Sáros, am dritten der Tal des Flusses Ung, endlich am vierten die Gegend zwischen Eipel und Sajó, bzw. Pest und Erlau abgebildet. Die vollständige Karte umfasste wahrscheinlich das ehemalige Nordungarn (heute Slowakei und benachbarte Gelände von Ungarn), von der March bis Siebenbürgen. Ihre Breite konnte 75 (eventuel 100), ihre Höhe 60 cm erreichen. Ihr Massstab ist durchschnittlich 1 : 430.000.

Auffallend ist die detaillierte und relativ pünktliche Darstellung derjenigen Gebiete, die damals zum Königreich Ungarn gehört haben (z. B. Liptau). In dieser Hinsicht gibt es überhaupt keine vorangehende oder gleichzeitige Karte, die sie überragen möchte. Kleinwächter musste also einen Grossteil von seinem Werk aus eigenen Aufnahmen zusammenstellen. Nicht so die unter türkischen Herrschaft stehenden Teile des Landes (am Segment 4. ist die Grenze mit einem roten Streifen markiert). Das Bild von diesem Gelände hat er von früheren Karten übernommen, vor allem von Stiers Ungarnkarte (1664), die im Grunde auf die Karte von Lazarus (1528) zurückgreift (durch Mercator und nicht durch Lazius oder Zündt). An machen nachfolgenden Karten (z. B. Cantelli da Vignola, 1686) sind einige an unsere Karte ähnliche Einzelheiten zu erkennen.

Kleinwächter wurde zur Herstellung seiner Karte wahrscheinlich für Zwecke der Kriegsoperationen gegen die Kurutzenheere von Imre Thököly aufgefordert.

Könyvtárak a Horthy-korszakban és a Közművelődés c. folyóirat

A Horthy-rendszer művelődéspolitikájának egyik, de igen hatásos és színvonalas orgánuma volt az 1924-ben megjelent *Közművelődés* című folyóirat, amely az uralkodó osztály „hivatalos lapja” volt, és Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter bizonyítottan nagy szerepet szánt neki. Klebelsberg hirdette meg először a kultúrfőlény gondolatát. Nála a kultúra határozott politikai célokat szolgált, a gazdasági — társadalmi bajokon a kultúrpolitikával akart segíteni, s célja olyan állampolgárok nevelése volt, akik rendelkeznek a korszerű termeléshez, a társadalmi, s a szakmai tevékenységhez szükséges ismeretekkel, de nem lesznek veszélyesek a fennálló államra. Ennek a művelődéspolitikának szolgálatába állította a könyvtárakat is, fontos szerepet szánva nekik, amelyet jól tükröz a *Közművelődés* című folyóirat.

A Tanácsköztársaság leverése után következő 25 évben, a Horthy-korszakban a könyvtárügy fejlődése stagnált, sőt több vonatkozásban a már elért nivåhoz képest visszaesett. Az ország vezetői hiába látták fontosnak a könyvtárak szerepét a kulturális főlény elérésében, anyagi áldozatokat nem nagyon hoztak fejlesztésük érdekében. Csak a Népszövetségtől felvett kölcsön után, 1927-ben szerveztek 1500 falusi könyvtárt, egyenként 130—250 kötettel, de a könyvtárak számát alig gyarapították, csupán 125 új könyvtárat állítottak fel. A népkönyvtárak könyvgyűjteményeinek szegényes jellege sem szűnt meg, a művészileg értékes szépirodalmi alkotások és az értékes ismeretterjesztő munkák száma igen alacsony volt.

Klebelsberg Kunó, a Történettudományi Társaság 1920. május 14-i ülésén már felveti azt a problémát, hogy az anyagi nehézségek kulturális téren is milyen visszaesést okozhatnak. „Az anyagi bajok a magyar tudományosságot létében fenyegetik. Ne engedje hát a magyar társadalom a magyar kultúrát összeomlani. Kiki áldozzon egy-egy intézmény alapítására.”¹ 1921. december 30-án mondott beszédében, az egyetemi oktatást szolgáló közgyűjteményekről szólva, bírál és dicsér is:

„Általában a szemináriumokra, a tudósképzésnek ezekre a melegházaira az eddigieknél sokkal nagyobb gondot kell majd fordítanunk. Nagy baj volt, hogy az állam ezeknek az intézeteknek könyvtárait nem részesítette kellő anyagi támogatásban, úgyhogy még a legszükségesebb új könyveket és folyóiratokat sem voltak képesek megvenni, ami azzal a veszéllyel is járt, hogy a mai könyvtárak mellett maguk a professzorok sem szerezhetnek kellő időben tudomást az egyes szakok eredményeiről. Annál dicséretesebb, hogy gróf Zichy Rafaelné kezdeményezésére, Almásy Imre, Hoyos Miksa, Somssich László és Révay Simon grófok évente nagyobb mennyiségű búza egyenértékét ajánlották fel a történeti és filozófiai szemináriumok könyvtárainak gyarapítására.”²

¹ KLEBELSBERG Kunó: *Beszédek, cikkek, törvényjavaslatok* Bp. 1928. Atheneum 37

² Uo. 46.

A magyarországi könyvtáralapítások, s az alapítandó könyvtárak állományösszetételének az indoklásaként a hivatalos szervek részéről mindig elhangzottak olyan megnyilatkozások is, hogy a falut „fenyegető” felforgató eszmék terjedésének és hatásának az ellensúlyozásaként olyan könyveket kell falura vinni, amelyek a hazafias szellemet, a keresztény világnézetet terjesztik. Világosan megmutatkozik ebben a munkásmozgalomtól, s általában a fennálló renddel szemben álló minden eszmeáramlattól való félelem. Ennek következménye volt, hogy a rendszert támogató intézmények művelődéspolitikájában kétféle irányzat jelentkezett. Az egyik nézet szerint az alul levő osztályokat, így a munkásosztályt is, meg kell hagyni a maga tudatlanságában, műveletlenségében, mert tudatlanul, szellemileg elmaradva kevésbé lesz majd veszedelmes a fennálló rendszerre. A másik nézet szerint azonban az elnyomott rétegeket — Klebelsberg koncepciója szerint a középosztályt és a parasztságot — nevelni és művelni kell, de a politikai rendszernek kedvező, annak a fennállását biztosító eszmék alapján. Az olvastatást, a tömegek könyvellátását is a felemás művelődéspolitikai irányította. A könyvkiadók tevékenysége is jól tükrözte a rendszer művelődéspolitikai törekvésének kettős arculatát. Egyfelől selejtes, irodalmi színvonal alatti munkákkal, gyenge bestsellerekkel és ponyvatermkekkel árasztották el a könyvpiacot, másrészt kiadványaiknak nagy része nacionalista, vallásos szellemen iródott, ilyen műveket szánva a magasabb, tartalmasabb irodalmat keresőknek. A rendszer művelődéspolitikájának az irányítói felismerték, hogy minél jobban drágul a könyv, annál nagyobb és intenzívebb munkát kell kifejtetniük a közkönyvtáraknak. Az 1924-ben megjelent *Közművelődés* című folyóirat 288–289. lapján, a szerkesztőségi közleményekben, feltételezésem szerint, Szilágyi Sándor írt a vidéki közgyűjteményekről. Könyvtárpolitikai szempontból fontos problémákat vet fel és megállapításai nagyrészt helyesek. Hibának tartja, hogy az ún. kultúrkönyvtárak nem tartanak szorosabb kapcsolatot a népkönyvtárakkal. A népkönyvtárakat — véleménye szerint — jó irodalommal kellene ellátni:

„Közvetlen tapasztalat alapján megállapíthatjuk, hogy a népnek az úgynevezett népies irodalom, amelyet nálunk rendszeresen csak másdcendű írók művelnek, nem kell. Ilyen népies munkákból csak ismeretterjesztő irányúak volnának népkönyvtárainkban helyükön. A népies szépirodalmi munkák helyett Vörösmarty, Arany, Petőfi, Lőrinc Eötvös József, az újabbak közül Jókai, Mikszáth, Herczeg, Gárdonyi, s jól megválogatott külföldi írók magyarrá fordított könyvei tehetnék ezek törzsanyagát . . .”³

Szilágyi Sándor, a folyóirat szerkesztője szerint, megfelelő színvonalon működő városi könyvtár csak Szegeden, Debrecenben, Győrött, Szombathelyen és Miskolcon áll az olvasók rendelkezésére. Mind az öt helyen van olvasóterem — amit nagyon fontosnak tart —, télen a szénhiány miatt azonban ezek többnyire nincsenek nyitva. Mintaszerű könyvtára van Kecskemétnek, de nincs olvasóterme. „A városi közkönyvtárak kielégítő működésének alapföltétele a megfelelő vezetés, az olvasóterem. Állandó könyvtáros és szolga s télen-nyáron nyitott olvasóterem elengedhetetlen kellékek.”⁴ Nagyon érdekes és fontos javaslatot is megfogalmaz, olyan javaslatot, amelyet még napjaink könyvtárügye sem tudott maradéktalanul megoldani: „Főiskolai és középiskolai könyvtáraink részéről is kívánatos volna, hogy olvasótermüket az iskolán kívül álló

³ Szerkesztőségi Közlemények = Közművelődés 1924. 288.

⁴ Uo. 288.

közönség műveltebb részének megnyissák. Viszont a közkönyvtárak olvasótermének látogatását minden nagyobb diáknak és értelmes munkásnak lehetővé kellene tenni . . .”⁵. A könyvtárakban elhelyezett folyóiratoknak nagy jelentőséget tulajdonít, felveti ezek beköttetését és kölcsönzését is. Arról panaszkodik, hogy a nagy drágaság miatt a könyvek bekötése sem válik lehetővé. Könyvkötőiparunk hanyatlásnak indult, nincs mesterember, ezért javaslata — amely naivnak tűnik, s nem jelentett megoldást — a következő: „A cserkészek tanulják meg ezt a mesterséget és segítsenek”. A könyvrendelések koordinálását a Bibliográfiai Központra bízta, és a szükséges művek hiánya miatt sürgeti a könyvtárközi kölcsönzés megszervezését. „A drágaság miatt vidéki múzeumainknak a szakkönyvek használata dolgában szorosabb kapcsolatba kellene lépniök egymással, hogy egy-egy drágább munkát közösen, természetesen felváltva használhassanak, egymásközt kicserélhessenek.”⁶ Véleménye szerint a nyomdai kötelempéldányokról szóló törvény módosítása is szükséges. Javasolja, hogy mind a négy példányt az illető múzeumi kerület vezető múzeumának kelljen adni, amely a maga példányát megtartva a többit továbbítaná az illetékes helyre, s ezzel egyúttal ellenőrizhetné azt is, hogy a vidéki nyomdák elegendes tesznek-e törvénytábla kötelempéldányoknak.

A „Közművelődési Értesítő” rovatban a 171. lapon hírt olvashatunk arról, hogy Győrött a város közönségének áldozatkészségéből 30 személy befogadására alkalmas olvasótermet rendeztek be, amely hetente négyszer délután 5—8 óráig áll nyitva a közönségnek. A könyvtár könyvanyaga, nem számítva a folyóiratokat, meghaladja a 25 000 kötetet. Könyvkölcsönzés délelőttönként van. A könyvtár vezetését Sefcsik Ferenc főlevéltáros látja el. A beszerzésekre, a könyvek kötésére a város 8 millió koronát vett fel a költségvetésébe. Az igyekezetet látva a kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó, a könyvtár részére folyósítandó államsegélyt is felemelte. A *Közművelődés* c. folyóirat szívesen ad hírt minden könyvtáralapításról, bővítésről. A lap 57. lapján számol be pl. a kecskeméti múzeum és könyvtár korszerűbb épületbe költözéséről. Már 1922-ben megszerezték erre a célra a Katona József téren álló nyári kaszinó épületét és azt a város 24 millió korona árán tette alkalmassá múzeumi és könyvtári célra. Budapesten a Hermina út és az Ida út sarkán levő épületben nyitották meg a vakok könyvtárát, ahol Braille-írású könyveket lehet olvasni. Nagy érdeklődésről számolnak be, és arról, hogy kevés a 20000 kötet könyv, ezért segítségre lenne szükségük a könyvek másolásához.⁷ Érdekes utalás található a 426. lapon arra, hogy a pestvidéki fogházban arról is gondoskodtak, hogy a foglyok könyveket olvashassanak. A híranyag ellenőrzése nem volt lehetséges, de ha elgondolásra van csak szó, akkor is figyelemre méltó kezdeményezésnek számít.

Gazdakörök, olvasókörok

1921-ben a Faluszövetség 2100 kérdőívet küldött szét a jegyzőségekhez. Bodor Antal, a Szövetség főtitkára számolt be a felmérésről a közművelődési szakosztály ülésén. A beszámoló szerint a gazdakör, olvasókörok az ország minden második községében van. Ezek szerint a 2400 községben 1700 körnek kellett

⁵ Uo. 288.

⁶ Uo. 289.

⁷ Közművelődés 1924. július—augusztus 349—350.

volna léteznie. Bodor megállapítja, hogy ezek legnagyobb része csak papíron működik, ezért javasolta az adatgyűjtés megismétlését és tartalmi szélesítését. Az 1922-ben beérkezett újabb adatok szerint 1296 kör működik, ebből gazdakör 463, olvasókör pedig 833.⁸

A rendszer viszonylagos stabilizálódásával párhuzamosan megindult a körök szervezése. A hatalomra került „kereszténynemzeti” kormányzat felfedezte, hogy hatalmának kiépítésére szüksége van megbízható, szilárd bázisra, ezért az olvasókörök és gazdakörök szervezése a közép- és főleg a gazdag parasztság körében folyt.

A Faluszövetség elsősorban a meglévő körök és egyesületek bevonására törekedett. 1924-ig kb. 6000 embert szerveztek be, attól fogva viszont csak köröket, egyesületeket vontak be munkájukba. Beléphettek a szövetségbe a községek és a törvényhatóságok is mint erkölcsi testületek. A szövetség népművelési tevékenysége is pontosan idomult jellegéhez és céljaihoz. A népművelési szakosztály vezetője Prohászka Ottokár püspök, a középosztály vallásos szellemű nevelésének fő szószólója volt, amely tény már önmagában is megszabta a munka tartalmát és jellegét. A falvakban hosszú időn át arról folyt a vita, hogy milyen legyen a szövetség népművelési programja, de nem tartalmi, hanem formai kérdéseken vitatkoznak. Pl. arról, hogy népakadémiát vagy népfőiskolát szervezzenek-e. Kiterjedt ismeretterjesztői tevékenységük volumenét mutatja, hogy tíz év alatt 5640 előadást tartottak, 500 sorozat szemléltető iskolai faliképet osztottak szét. A *Közművelődés* című folyóirat illusztrációs anyagában megtalálhatók ezek a faliképek. (Trianon előtt, Trianon után). A szövetség sokoldalú népművelési munkáját bizonyítja az is, hogy 1925 szeptemberétől 1926 júliusáig 245 népkönyvtár létrehozását érte el a Földművelésügyi Minisztériumnál és ezeket eljuttatta fiókszövetségeinek, tagegyesületeinek és a csatlakozó községeknek. Újságok, szaklapok előfizetésében, könyvek beszerzésében kedvezményeket biztosított számukra. Néhány körben tekintélyes könyvanyag gyűlt össze: Dunaföldváron 2800, a Ceglédi Népkörben 1350, az Orosházi Gazdaiifjak Egyesületében 934 kötet, stb. A gazdakörök és az államilag szervezett hivatalos népművelés között kiépült a kapcsolat, főleg miután az iskolán kívüli népművelés újjászervezése megtörtént. Biztosította ezt egyrészt az, hogy az olvasó- és gazdakörök vezetője és az Iskolánkülső Népművelési Bizottság vezetője is gyakran a tanító volt, másrészt az, hogy az államilag irányított népművelés állandóan szorgalmazta a társadalmi egyesületek bekapcsolódását a népművelési tevékenységbe.

A Faluszövetségtől független, társadalmilag szervezett, s inkább politikai jellegű körök művelődési célkitűzéseikben is különböztek: demokratikusabbak voltak és az általuk terjesztett kultúra közelebb állt az igazi műveltséghez is, a népekhez is. Nagy gondot fordítottak a könyvtáraikra, tevékenységükben ezek fontos szerepet kaptak. Könyvállományuk lényegesen jobb volt, mint a korabeli népkönyvtáráké. Féja Géza írja a makói hagyományos könyvtáiról:

„A hagyományos népkönyvtára iskolapéldája annak, hogy milyen legyen a jó népkönyvtár. Nem semmitmondó „fehérségek” és naív fecsegések kerültek a könyvespolcokra, mint a népkönyvtárakban általában. A régi magyar irodalmat Pázmány, Mikos, Gvadányi, Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Eötvös, Jókai, Petőfi, Arany, Kemény, Petelei és Gár, donyi képviselik, a modern magyar irodalmat: Móricz, Ady, Szabó Dezső, Tömörkény-

⁸ Kiss Jenő: *Gazdakörök és olvasókörök a két világháború között* = Népművelési Értesítő 1963/3–4. 172–202.

Tamási Áron, Nyirő, Illyés, Zilahy, Kodolányi, Erdélyi, Koós, Makkai Sándor, Bartalis. Ott lesz a teljes népköltési gyűjtemény. A világirodalom mesterei sem hiányoznak: Reymont, Knut Hamsun, Gorkij, Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Gogol, Flaubert, Zola, Balzac, Maupassant, Dickens, Swift, Goethe, az újabbak közül Solohov, Gide, Shaw, Thomas Mann, Gladkov stb. S csodálatos merészséggel gazdag társadalomtudományi könyvtárat rendeznek be. Hiába: a déli Tisza-vidék a „tarisznys szocializmus” hazája. Már a század elején a munkástarisznyában a száraz kenyér mellett szociológiai munkákat találtak a kíváncsi zsandárok . . .”⁹

Bár szám szerint elmaradnak a Faluszövetség olvasókörei mögött, de jelentőségükben mégis talán a legfontosabb falusi közművelődési intézmények a földmunkások szocialista olvasókörei. Ezeket a legszegényebb paraszti rétegek hozták létre és tartották fenn. Tevékenységükben szorosan kapcsolódott egymáshoz a politikai harc és az azt szolgáló tudatos népművelési tevékenység. Emiatt állandó összeütközéseik voltak a csendőrséggel. (Pl. az Oroszázi Munkásotthonnak.) Népművelési tevékenységük fontos részét képezte a könyvtári munka. A balmazújvárosi munkáskörben, ahol Veres Péter volt a könyvtáros, a szépirodalmat főleg Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Zola, France, Tolsztoj, Gorkij képviselte, és meg lehetett találni Engels: *Anti-Dühringjét* és Kautsky-tól *Marx gazdasági tanait* is.

Népkönyvtárak

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a falusi népkönyvtárak szervezését 1927-ben kezdte meg, amikor a pengő megjelent, annak ellenére, hogy a népszövetségi kölcson már 1924 óta rendelkezésére állt. Ez a népkönyvtárakra fordított összeg viszonylag magas, 650 000 pengő volt, amelyből 1510 könyvkollekciót állítottak össze. Abból a megfontolásból, hogy a könyvtárakat nem egyenlő nagyságú és lélekszámú települések kapják, négyféle nagyságrendet határoztak meg. A nagyobb falvaknak, mezővárosoknak 256 kötetet, az átlagos nagyságú községeknek 171 vagy 144 kötetet, a tanyáknak pedig 136 kötetet adtak a könyvtárak nyitóállományaként.

A későbbi évek gyarapításai nem növelték a könyvtárak állományát lényegesen. A népkönyvtáralapítási akció után az ország közel 3500 községéből 70% ellátatlan maradt. Ezen a Földművelésügyi Minisztérium által alapított gazdasági népkönyvtárak sem sokat segítettek, mert anyaguk elsősorban mezőgazdasági szakkönyvekből állt, amelyek még annyi hatást sem gyakoroltak a parasztságra, mint a zömében szépirodalmat tartalmazó V. K. M. népkönyvtárak. A kétféle népkönyvtár-alapításnak hátrányai közismertek. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium sokat próbálkozott az egyesítésükkel, de törekvése nem járt sikerrel. A falvakban működő sokféle kis könyvtár egyesítése 1927-től kezdve állandóan napirenden volt. A szakkönyvtár és elsősorban szépirodalmi könyvtár ilyenfokú különállása még jobban hátráltatta az egyébként sem nagy eredményeket felmutató népkönyvtárak kihasználtságát.

A népkönyvtárak anyagának összeállításánál előnyben részesítették a nacionalista, klerikális tartalmú, antidemokratikus, szovjetellenes, s általában a haladásellenes műveket. Egy kérdésben azonban, nagyon helyesen, hajthatatlanok voltak: harcot hirdettek a pónyva ellen és azt nem engedték be a nép-

⁹ Uo. 172—202.

könyvtárakba sem. Kupcsay Felicián, kultuszminiszteri tanácsos, a *Közművelődés* című folyóiratban, három részletben közli *Könyvek . . . Legjobb könyvek* című írását, majd a negyedik cikk szinte betetőzése a korábbiaknak: *Küzdelem a ponyvairodalom ellen*.¹⁰ Határozottan fogalmaz: „ . . . rengeteg a rossz, silány könyv, az utolsó évtizednek szennyáradata, mely külső tetszetős formában reklámszárnyakon vonult be a közművelődésbe”.¹¹ Érzelmileg felhevülve panasolja, hogy a „ponyvamételey” elsősorban az ifjúság körében hódít, nemcsak a főváros, hanem a vidék polgári iskoláiban is. Ilyen művek pl. a Buffalo Bill, az Indiánus történetek, a Pinkerton detektív stb. Ide sorolhatók az úgynevezett „Fantasztikus Könyvtár” és a „Filmkönyvek” cím alatt megjelent kiadványok is. Érdemes megfigyelni, hogy a kiadók között csak zsidó cégeket említ: „Bleyer-Gluch, Méhner, Braun” stb., ezzel a zsidóság ellen kívánja hangolni a folyóirat olvasóit, holott a keresztény vállalatok is jócskán adtak ki ponyvatermékeket. Megnyugtatóan jegyzi meg, hogy a kultusz-kormány fölismerte a bajt, mely az ifjúságot a ponyva rohamos elterjedésével veszélyezteti. Az 1923. évi 79.379. VI. számú rendeletével meg is indította a ponyvairodalom elleni hadjáratot. Más kérdés, hogy Kupcsay Felicián sem igazán jó irodalmat javasol a ponyvairodalom ellen, ő is kiszolgálója annak a politikai rendszernek, amelyben élt.

A ponyvairodalom elleni harc nem volt könnyű és egyszerű, ezt panasolja a *Közművelődés* c. lap 1924 júniusi számában az alábbi szerkesztői üzenet:

„Nagyon nehéz az Áller lapjával a küzdelmet felvenni, mikor olyan nemes célokért küzdök is, mint a cserkészek, pártfogásukba veszik. A Magyar Cserkész c. lap nemcsak ajánlja, hanem kiadóhivatali érdekközösséget létesített a magyar kultúra e veszélyeztetőjével!”¹²

Voinovich Géza, a neves konzervatív irodalomtörténész, akadémikus is fellép a ponyva elterjedése ellen, de felhívja egy másik káros jelenségre is a *Közművelődés* c. lap olvasóinak figyelmét, a magyar irodalom háttérbe szorulására. Bár példái vitathatók, probléma felvetése mégis időszerű és helyes volt.

„Ha a Nemzeti Színház öt Shakespeare-ciklust rendez is, de közben Vörösmarty Cilley-jét, a Katona Bánkját megbuktatja — akkor szerepének fontosabb felét ejtette el, s vétkezik a magyar műveltség ellen. Ha Áller képeslapja tízezer előfizetőhöz jut, míg a szünetelő magyar hetilapok nem bírnak új életre kelni: ez nem jelent műveltséget.”¹³

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem

Klebensberg Kunó a nemzetgyűlés 1922. augusztus 17-i ülésén törvényjavaslatot terjesztett be, nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről. „Amikor levéltárat, könyvtárat és múzeumot magasabb szervezet kötelékében összefoglalunk, korántsem kapcsolunk össze olyan intézményeket, melyek között belső rokonság nincsen, melyek heterogén

¹⁰ *Közművelődés* 1924. 75—77. 150—152. 206—209. 263—266.

¹¹ KUPCSAY Felicián: *Könyvek . . . Legjobb könyvek* = *Közművelődés* 1924. 76.

¹² *Közművelődés* 1924 június. Szerkesztői üzenetek. 292.

¹³ VOINOVICH Géza: *Irodalmunk fénykora és mai állapota* = *Közművelődés* 1924. július—augusztus 311.

természetüknél fogva nem lennének alkalmasak az együttműködésre.”¹⁴ E javaslata nyomán jött létre az Országos Magyar Gyűjteményegyetem, amelynek irányító feladatai is voltak. Ennek keretében kívánták megoldani a könyvtárak működésének az irányítását is. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem egyik intézményeként 1923-ban megalakult az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ azzal a céllal, hogy vezesse és irányítsa az országos könyvtári szervezetet. Hóman Bálint és Szeffü Gyula megfogalmazása szerint az egyetemes, összefoglaló könyvtárak, a szakkönyvtárak, az emlékgyűjtemények, a könyvgyűjtemények irányítása a fő feladata, másrészt munkakörébe tartozik a nemzetközi kiadványcsere lebonyolítása. Ebből egyértelműen kitűnik, hogy a népkönyvtárak ügye ennek a szervezetnek létrehozásával nem oldódott meg, ugyanis kizárták belőle a népkönyvtárügyet. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem hatósági jogkörrel rendelkezett. A Horthy-korszak arisztokratikus művelődéspolitikájából logikusan következett ez az állapot, amely visszalépést is jelentett az előző korszakhoz képest. A népművelés és a könyvtár szerves kapcsolatát sokat hangoztatták a korszakban, de ezt a helyes elvet a gyakorlatban nem tudták megvalósítani, mert a népkönyvtári munka színvonalát ezt nem tette lehetővé. Elsősorban az ismeretterjesztés és az olvasás összekapcsolását hangsúlyozták, mondván: az előadó hívja fel a hallgatóság figyelmét az előadott anyaggal kapcsolatos könyvekre, amelyek a könyvtárban megtalálhatók. Ezzel kétféle célt akartak elérni: az előadásban hallottakat elmélyíteni és rögzíteni akarták a hallgatók tudatában, másrészt a népkönyvtár olvasottságát szerették volna emelni, hiszen művelődéspolitikai céljuk éppen az volt, hogy az itt található könyveket olvassák, s a bennük megfogalmazott ismereteket, eszméket sajátítsák el, tegyék magukévá az emberek.

Feltételezhetően Klebelsberg sugalmazására egy 1923-as tanácskozáson Árokháthy Béla vetette fel egy népkönyvtári törvény megalkotásának a gondolatát. Javasolta, hogy minden 5000 lakoson felüli településen legyen kötelező a népkönyvtáralapítás és legyen törvény a könyvtár kötelező továbbfejlesztésére is, például úgy, hogy minden 60 lakos után évente egy új könyvet kelljen megvásárolni. A könyvtáralapítások mégcsak megtörténtek, de a további gondozásnál már állandó anyagi áldozatokra volt szükség. Nem is született meg a törvény, csak javaslat maradt, ugyanúgy mint a Klebelsberg Kunó által beterjesztett közművelődési törvény is. Ezzel szemben az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrehozásáról szóló javaslat törvényerőre emelkedett. Kornis Gyula 1927-ben kiadott *Magyarország közoktatásügye a világháború óta* című könyvében vállalkozik annak elemzésére, hogy a Gyűjteményegyetem létrejötte milyen jóirányú változásokat eredményezett. A nagyon hangsúlyozott önkormányzat és a szakmai irányítás előtérbe helyezése azonban csak szóban valósult meg, mert a tények nem igazolják az eredményeket. A Gyűjteményegyetem önkormányzati jogait az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa gyakorolja. Az 1922. évi XIX. törvénycikk 2. §-a felsorolja kikből áll a tanács. A felsorolásból egyértelműen kitűnik, hogy a centralizált szervezet létrehozásának elsődleges célja az volt, hogy a minisztérium fogja kezében össze az irányítást, és Klebelsberg emberei kerüljenek a tanácsba, hogy a hivatalos művelődéspolitikát egyértelmű képviselőként ezzel is biztosítsák.

¹⁴ KLEBELSBERG Kunó: *Beszédek, cikkek, törvényjavaslatok*. Bp. 1928. Athenaeum 118.

„A Tanács áll:

1. az intézetek első tisztviselőiből és a Nemzeti Múzeum osztályainak vezetőiből, akik a Tanácsnak hivatalból tagjai;
2. a vallás- és közoktatásügyi miniszter által öt évre meghívott, összesen tíz egyetemi vagy műegyetemi tanárból;
3. a vallás- és közoktatásügyi miniszter által öt évre meghívott öt, lehetőleg olyan műértőből, aki az intézetnek nagyobb értéket adományozott.”¹⁵

A közgyűjtemények egyesülésének másik célja az volt, hogy az anyagi támogatások ne forgácsolódjanak szét, hanem nagyobb alapot képezzenek, és ennek felhasználásáról a Gyűjteményegyetem tanácsa döntsön. Kornis Gyula, ezt így magyarázza: „... a társadalmi áldozatkészség is sokkal nehezebben mozdul meg az állami intézetek érdekében, mert az államkincstárba senki sem adakozik szívesen, az adóhivatal nem alkalmas persely az intézmények javára szolgáló adományok számára.”¹⁶ Valóban ez volt a helyzet, a Gyűjteményegyetem támogatására befolyt összegek után nem kellett adózni.

A Gyűjteményegyetem személyzetének összeállításánál alapvető követelménynek tartották az egyetemi végzettséget és a doktori címet. A kezdő állásokat pályázati úton lehetett betölteni, ugyanakkor a tudományos kutatói munkakörben 70 éves korig lehetett dolgozni, ekkor is csak létszámfelettinek nyilvánították az illetőt, de munkáját folytathatta. „A Tanács hivatása gondoskodni arról is, hogy a személyzetnek bizonyos hányada kül- és belföldi tudományos kiküldetésekből látóköreit tágíthassa és ismereteit kiegészíthesse és különféle tudományos tényezőkből szervezett nagyobb kutatási vállalkozásokban közreműködhessek.”¹⁷

A Gyűjteményegyetem létrehozása szándékában helyes döntés volt még akkor is, ha a kultuszminiszter ezzel csak részben érte el célját. Az anyagi erők ilyen koncentrálása sem tette lehetővé pl. azt sem, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár új, megfelelő épületbe költözzék.

A Horthy-korszakbeli népművelés klebelsbergi időszakának jelentősége abban rejlik, hogy a kultusztárca növekvő politikai súlya a költségvetési tételekben is kifejeződött. Míg a fehérterror éveiben a kultusztárca részesedése az összköltségvetésben 4,1–3,2% között mozgott, Klebelsberg kultuszminisztersége idején meghaladta a 10%-ot is. Ez tette lehetővé, hogy kiépítette a falusi iskolák rendszerét, népkönyvtárakat létesített és a közgyűjtemények helyzetét lényegesen megjavította.

FEJES, ERZSÉBET

Les bibliothèques sous le régime de Horthy et la revue intitulée *Közművelődés*

La revue *Közművelődés* (Instruction Publique), lancée en 1924, était une revue efficace et de haut niveau de la politique culturelle du régime de Horthy; le comte Kunó Klebelsberg, ministre des cultes et de l'instruction publique, lui a assigné, lui aussi, un rôle considérable. La revue reflète le rôle important aussi que la politique culturelle officielle a assigné aux bibliothèques. Entre les deux guerres mondiales, le niveau de l'activité des bibliothèques du pays a diminué; Klebelsberg tâchait d'améliorer la situation par

¹⁵ KORNIS Gyula: *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Bp. 1927. Magyar Pedagógiai Társaság. 538. l.

¹⁶ Uo. 523.

¹⁷ Uo. 533–534.

une coopération sociale. D'après sa conception, il faut mettre l'accent sur l'instruction de la classe moyenne et de la paysannerie — confirmément à la politique du régime. A partir de 1924, la revue *Közművelődés* s'est occupée à plusieurs reprises de l'affaire des bibliothèques, et elle est entrée en lice en faveur de pourvoir de bons livres les bibliothèques populaires. On a organisé des cercles de petits propriétaires, des cercles de lecture où on a apporté du soin à développer les bibliothèques aussi. A partir de 1927, on a commencé à organiser des bibliothèques populaires dans les villages aussi; mais dans le stock de celles-là, il y avait beaucoup de livres médiocres et des romans de quatre sous. La revue a élevé sa voix contre cette état de choses. En 1922, on a soulevé le projet de l'Université des Collections et des Musées Hongrois par laquelle on désirait résoudre la direction des grandes bibliothèques; en 1923, on a constituée le Centre National de Livre et de Bibliographie qui aurait été destiné à conduire l'organisation des bibliothèques du pays, mais sans les bibliothèques populaires. Bienque, en 1923, on ait soulevé l'idée d'une loi sur les bibliothèques populaires, elle n'est restée qu'une proposition; par contre, la proposition de créer une Université Nationales Hongroise des Collections et des Musées a acquis force de loi.

KÖZLEMÉNYEK

Egy korai magyar perikopáskönyv datálása. Az 1582 és 1605 között Nyugat-Dunántúlon, részben a mai Burgerlandban tevékenykedett Johannes Manlius nyomdakészletének rekonstruálása során foglalkoztam behatóbban a Monyorókeréken 1589-ben tizenkettedrét formában nyomtatott perikopáskönyv három példányával,¹ melyet a szakirodalom eddig azonos kiadásként tartott számon.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményében² őrzött példány teljesen ép. A címlapon közli a megjelenés helyét, a nyomdász nevét és a nyomtatás évét. Ennek a kiadásnak egy másik ugyancsak ép példányát Olomouchban a Statní vedecká knihovna őrzi.³ A róla készült mikrofilm alapján megállapítható volt, hogy a Ráday Gyűjtemény példányával teljesen megegyezik.

A harmadik példány a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárában található.⁴ Csonka, terjedelme A_{3a}—Ll_{3b}, hiányzik tehát a címlap, az azt követő, továbbá az utolsó levél. Szabó Károly ezt a csonka példányt azonos kiadásnak vette a Ráday Gyűjtemény példányával.⁵

Az említett nyomdatörténeti munkám során tűnt fel, hogy a Magyarországon föllelhető két példány egymástól eltérő szedésű. A Ráday-féle példányban az I_{3a} lapon egy 4,8 mm magasságú és 5,5 mm széles, leginkább fordított nagy D betűre hasonlító incipit-jel vezet be a magyarázó szöveget (1 ábra), míg az Egyetemi Könyvtáréban egy csillag (2 ábra). — Ugyanezen a lapon további négy szedésbeli különbség is előfordul a két példány között. A 10. sorban a *Jézus* szó a Ráday Gyűjtemény példányában csupa nagybetűvel van szedve, az Egyetemi Könyvtáréban pedig csak kezdőbetűje nagy. A 13. sorban az *evangélium* szó rövidítésében a Ráday-féle példányban kimarad a *g* betű, amely a másikban megvan; a rövidített szót egyik kettősponttal, másik ponttal zárja le. Végül eltérésként jelentkezik a 14. sor elején az antikva betűtípus közé beugró kurzív *z* betű alkalmazásának helye.

A másik különösen szembeszökő szedésbeli eltérés a K_{2b} lapon mutatkozik. A Ráday-féle példányban olyan 3,7 mm magas és 3,5 mm széles három részre osztott levéldísz áll a hetedik sor elején (3 ábra), amely Manlius naptáraiban is megtalálható. Az Egyetemi Könyvtár példányából ez a jel hiányzik (4 ábra). Ugyanezen a lapon eltérő ékezethasználát fordul elő az 1., 10., 13. és 19. sorban, betűcsere a 9. illetve 15. sorban.

¹ RMNy. 630.

² Jelzete RMK I, 12.

³ Jelzete 175.

⁴ Jelzete RMK I, 35.

⁵ RMK. I. 228.

mint ember: meg alazá magát, engedelmessé lón mind halaltig: mondom á Keresztnek halaltáig. Ennek okáért az Istenis felmagasztalta őtet, es neuet adot ő neki, mely minden nevvnek felsőtte vgyon: Hogy az IESVS Neube mind azoknak terdek meg hajollyanak, kik Menybe, földön, es föld alatt vadnak: Es minden nyelűek vallyak: hogy IESVS Christus az VVR, az Atya Istennek diczősege,

Euan. Matth. XXI.

☩ Ezt ez Euangeliomot:
Keressd az Aduent El-
ső Vasarnapian.

I 3 IMAD.

1. kép

mint ember: meg alazá magát, engedelmessé lón mind halaltig: mondom á Keresztnek halaltáig. Ennek okáért az Istenis felmagasztalta őtet, es neuet adot ő neki, mely minden nevvnek felsőtte vgyon: Hogy az IESVS Neube mind azoknak terdek meg hajollyanak, kik Menybe, földön, es föld alatt vadnak: Es minden nyelűek vallyak: hogy az Iesus Christus VVR, az Atya Istennek diczősege.

Euang. Matth. XXI.

* Ezt ez Euangeliomot:
Keressd az Aduent El-
ső Vasarnapian.

I 3 IMAD.

2. kép

Vere hullának es halálnak általa
te előtred meg igazulhassunk, es az
örök bodogsagba refzessek lebel
sünk, Amen.

NAGY SZOMBA,

tra valo Epistola,
Esaiz XI.

✽ Ezt mondgya az VVR:

A Kkor az Farkas az Bärannyal
együt lakik, es az Pardus az
Gedellye mellet fekszik. Bori-
ut, Orofzlan kölyket, es köuer bar-
mot együt hayt egy kis gyermek.
Az VVnő es á Medue, együt legel-
nek: az ő kölykek együt f. kusznek.
Es az Orofzlan poly, ut ezak mint
az óker: Es á Chets szopo gyermek
gyönyörködik az kigyó likan: Es
á chetsfűl el valasztator dugia az ő
kezét

4. kép

Vere hullának es halálnak általa
te előtred meg igazulhassunk, es az
örök bodogsagba refzessek lebel
sünk, Amen.

NAGY SZOMBA,

tra valo Epistola,
Esaiz XI.

✽ Ezt mondgya az VVR:

A Kkor az Farkas az Bärannyal
együt lakik, es az Pardus az
Gedellye mellet fekszik. Bori-
ut, Orofzlan kölyket, es köuer bar-
mot együt hayt egy kis gyermek.
Az VVnő es á Medue, együt legel-
nek: az ő kölykek együt fekszenek,
Es az Orofzlan polyat eszik mint
az óker: Es á Chets szopo gyermek
gyönyörködik az kigyó likan: Es
á chetsfűl el valasztator dugia az ő
kezét

3. kép

Ennek alapján merült fel annak alapos gyanúja, hogy nem csupán egyes részek variációjáról, hanem két egymástól függetlenül készült kiadásról van szó. Ezután került sor a két példány laponkénti összevetésére, amely azután a fenti föltevést teljes mértékben igazolta. Az azonos szöveg szedési eltéréseinek következtelen volta miatt sajnos, ebből nem lehetett a kiadások sorrendjére következtetni.

Támpon túl adódott a címlap nélküli példány nyomtatási idejének meghatározásához a mindkét műben alkalmazott betűtípusok használatának, kopottságának, bizonyos betűk „piszkolódott” voltának mértéke. Ennek alapján az Egyetemi Könyvtár példányát kellett későbbinek tartani. A nyomtatás időpontjának megállapításához pedig Johannes Manlius 1584 és 1603 között az ugyanezen betűtípusokkal nyomtatott műveivel, azok megjelenési sorrendjében való összehasonlítás vezetett. Az összevetés előbb az Egyetemi Könyvtár állományában meglevő Manlius nyomtatványokkal,⁶ majd az Országos Széchényi Könyvtárban levőkkel⁷ történt, és ugyanarra az eredményre vezetett. A címlap és impresszum nélkül maradt egyetemi könyvtári példány betűtípusainak állapota, az 1596 táján nyomott Manlius-féle kiadványokéval esik egybe. Ebből az évszámból adódik nyomdahelyként Németújvár, ahonnan is ebből az évből két Manlius-nyomtatvány volt eddig ismeretes,⁸ közülük az első egy más témájú, Kolozsvárott már megjelent mű utánnomása.⁹ Utóbbi tény azért érdemel említést, mert Manlius perikopáskönyve fölépítésében, szövegében és formájában is az első kolozsvári perikopáskönyv-kiadásra nyúlik vissza.¹⁰ Viszont független az imádság nélküli, de illusztrált két további kolozsvári perikopáskönyv-kiadástól.¹¹

A datálási munkálatok idején már nyomtatás alatt volt a magyar bibliográfusok előtt eddig nem ismert és Borsa Gedeon által fölfedezett adat „Az evangéliumok és az epistolák” 1596-ban Németújvárott nyomtatott kiadásáról. A mű a bécsi Theresianum nyomtatásában is megjelent katalógusában szerepel¹² sajnos, a második világháború során elkáldott.¹³

A fentiek alapján jogosnak látszik annak föltételezése, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött és impresszumadataitól megfosztott Manlius-féle perikopáskönyv nem 1589-ben, hanem 1596-ban készült. Így az RMNy-be az alábbi pótlás kívánkozik:

S 783A »AZ EVANGELIOMOC es az epistolak. Nimet Vivarat 1596 [Manlius] « A—Z Aaa—Ll (alternatim 8 et 4) = [204] fol. — 12^o — Orn.

Sartori, Josef: *Catalogus bibliographicus librorum in bibliotheca caes. reg. et equestris Academiae Theresianae exstantium*. Vol. IV. Vindobonae 1803, 5b. p. — Gutenberg—Jahrbuch 1981: 232—233

Budapest Univ ②

*

A perikopáskönyv fentebb tárgyalt kiadásaiban metszetek nem találhatók, jóllehe Manlius nyomdakészlete tartalmazott kifejezetten a vasárnapi evangéliumok illusztrálására való képanyagot. Ezeket használja is a vasárnap evangéliumát feltüntető nap-

⁶ RMNy. 617., 618., 647., 766., RMK. II. 198., RMNy. 876. = RMK. II. 315., RMNy. 891. = RMK. I. 380., RMNy. 902. = RMK. I. 384.

⁷ RMNy. 554., 555., RMK. II. 199., RMNy. 648., 668., 699., 731., 733., 766., 784., 785. 888. = RMK. I. 378., RMNy. 902. = RMK. I. 384.

⁸ RMNy. 784., 785.

⁹ RMNy. 219. HELTAI Gáspár *Száz fabula*: ...

¹⁰ RMNy. 91.

¹¹ RMNy. 218., 721.

¹² [SARTORI, Josef]: *Catalogus bibliographicus librorum in bibliotheca caes. reg. et equestris Academiae Theresianae exstantium*. Vol. IV. Vindobonae 1803, S. 5b. Első világháború utáni jelzete 2174, a korábbiakban Da 1 és H. III. 2. Lásd: BORSA Gedeon: *Die Illustrationen der ältesten ungarischen Perikopenbücher*. III. Gutenberg—Jahrbuch 1981. 232—233.

¹³ BORSA Gedeon: i. m.

táraiban,¹⁴ prédikációskötetben stb.¹⁵ Ugyanebben az időben más hazai műhelyből illusztrált kiadású perikopáskönyvek is kerültek ki.¹⁶

Az evangéliumok és epistolák, azaz a vasárnapokra és ünnepekre rendelt bibliai szakaszoknak (perikopáknak) az összeállítása egészen a VII. századig nyúlik vissza.¹⁷ Ezen perikopáskönyvek nemzeti nyelvű fordításai megelőzik a nyomtatás feltalálását, azt követően pedig még fokozottabban terjedtek el. Gyakran kiegészültek imádságokkal, egyéb miserészekkel vagy prédikációkkal is.¹⁸ A reformáció elterjedése utáni századokban is még sokáig használatosak maradtak mind a katolikusok, mind a protestánsok körében, akár mint bibliai szöveggyűjtemények, akár egyéb szövegekkel (pl. tízparancsolat, passió vagy prédikációk) kiegészítve. Templomi és iskolai használatra, továbbá házi áhítatossági célra készültek. Magyarországon magyarul, németül és szláv nyelven jelentek meg nyomtatásban a XVI—XIX. században. Bizonyos módosításokkal máig is adnak ki ilyen jellegű összeállításokat.

ZSIGMONDY ÁRPÁDNÉ

Régi magyar nyomtatványok leningrádi könyvtárakban. 1976 októberében az ELTE és a leningrádi Zsdanov Egyetem közötti megállapodás keretében kutatásokat folytattam a SZUTA leningrádi könyvtárában (Библиотека Академии Наук), a Szaltikov-Szesedrin Könyvtárban (Государственная Публичная Библиотека им. Салтыкова-Щедрина) és az Orosz Irodalmi Intézetben (Институт Русской Литературы). Feladatom az volt, hogy földerítsem az itt föllelhető 1801 előtti magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású kéziratokat és nyomtatványokat.

Mint várható volt, az Orosz Irodalmi Intézet viszonylag fiatal gyűjteménye régi magyar nyomtatványokat nem tartalmaz, a SZUTA leningrádi könyvtára és a Szaltikov-Szesedrin Könyvtár régi állományainak áttekintése azonban a vártnál nagyobb sikerrel járt. A rendelkezésre álló idő rövidege miatt a föltárt több, mint 300 kiadványnak csak egy részét sikerült kézbevennem; a fennmaradó, érdekesnek ígérkező nyomtatványok egyeztetését mikrofilmek segítségével végeztem. E munkában Tókes László, az MTA Mikrofilmtárának vezetője és Vásárhelyi Judit, az OSZK munkatársa volt segítségemre: szíves és önzetlen segítőkészségükért hálával és köszönettel tartozom.

Az ily módon összegyűjt anyag értékelése sem bibliográfiai, sem könyvtörténeti szempontból nem tekinthető lezártnak. Az összehasonlítási alapul szolgáló RMK III. csaknem száz éves, az adatok kiegészítése, helyesbítése nem minden esetben történik meg. Így előfordulhat, hogy ismeretlennek vélt nyomtatványok már fölbukkantak hazai vagy külföldi gyűjteményekben. Az értékesnek látszó azonban még e fenntartással is érdemesnek látszik arra, hogy rendelkezésére álljon azoknak, akik ezt az anyagot fölhasználni

¹⁴ STRAUSS, Jacob: *Almanach . . . auff Jar MDLXXIX*. Laybach [1528] Johann Mannel. [18] fol. Lásd: SEMMELWEIS, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jhdts.* Eisenstadt. 1972. 47. CAESIUS, Georgius: *Schreibkalender auff . . . MDLXXXIII*. Güssing 1583 Mannel. (RMNy. S 537A = MKsz 1976. 288.)

¹⁵ VRAMEC, Antun: *Postilla . . . I.—II. Varasdin 1586*. Lásd: BADALIĆ, Josip: *Jugoslavica usque ad annum MDC. Aureliae Aquensis 1959*. 119. 192. FRANKOVICS Gergely: *Hasznos és fölőtte szükséges könyv* (RMNy. 617.)

¹⁶ BORSA Gedeon: *Die Illustrationen der ältesten ungarischen Perikopenbücher. Teil I.—II.* Gutenberg—Jahrbuch 1979: 283—290., 1980: 246—249.

¹⁷ *Evangelisches Kirchenlexikon*. Hrsg. Heinz BRUNOTTE — Otto WEBER. 2. Aufl. Göttingen, 1961—1962. Bd. III. 119. és KÜHÁR Flóris—RADÓ Polikárp: *Liturgikus lexikon*. Komárom, 1933. 233.

¹⁸ PIETSCH, Paul: *Evangelij und Epistel Teutsch. Die gedrickten hochdeutschen Perikopenbücher (Plenarien) 1473—1523*. Göttingen, 1927. VIII—IX. és 100—102.

és esetenként helyesbíteni tudják, helyenként pedig olyan biográfia-módosító, olykor kultúrtörténeti vonatkozásai vannak, amelyek a nagyobb nyilvánosság elé bocsátást is indokolják. Mindenképpen hasznosnak tűnik, hogy végigtekintsünk egy a magyar kultúrától távol eső helyen gyűjtött magyar vonatkozású könyvanyagot, amely nyelve, a kiadás helye és kora szerinti megoszlásában megközelítőleg hű képet mutat a magyar könyvkultúra európai ismertségéről.

A SZUTA leningrádi könyvtára. A SZUTA leningrádi könyvtárának kéziratára a nyilvántartás szerint két magyar vonatkozású művet őriz, mindkettő Báthori István pszkovi hadjárataról készült (Повесть о приходе Стефана Батория под Псков — a kézirat egy közel egykorú följegyzésnek az 1780-as években készült másolata; és Летопись осады Пскова Стефаном Баторием — e munkát kiadta M. I. Kojalovics, Pétervár, 1869.).

A Ritka könyvek részlegének katalógusa magyarországi szerzőtől származó vagy magyar nyelvű kiadványt nem tüntet föl. Az 1600 utáni anyagot tartalmazó könyvvállományról az 1930-as években új katalógust kezdtek vezetni. A régi állomány egy részét rekatalógizálták, a többbit, egyebek között a számunkra érdekes anyagot is a régi külföldi katalógus őrzi: ez latinbetűs, kézirásos, gondosan vezetett és jól kezelhető. Két részre oszlik: szerzői betűrendes és cím szerint betűrendes részre, ez utóbbi az anonim kiadványokat tartalmazza. A katalógusban — figyelemre méltó XIX. századi anyag mellett — mintegy 100 régi magyar vonatkozású kiadványt találtam. Ezek közül a hazai bibliográfiákban ismeretlenek:

BÉL KÁROLY: ANDRÁS: De auctoritate traditionis in historia commentatio extemporalis In: Schloezer, Aug. Lud.: Dissertatio de Lecho, praemio Jablonowiano adfecta d. XV. Maii MDCCLXX. Lipsae. 4°. Szinnyi és Petrik Bél Károly András e munkáját nem ismerik.

KERESZTÚRI FERENC: Oratio de sensationibus tam in tuenda sanitate, quam in corrigenda adversa valetudine, homini necessaria et amica auxilia praebentibus. Die natali potentissimae, invictissimae ac clementissimae Catherinae Alexievnae omnium russiarum imperatricis et autocratoris magnae dominae semper augustae et semper victricis recitata anno 1778 die 22 aprilis in publico conventu caesareae Mosevnsis Universitatis a —, anatomiae et chirurgiae professore p. extr. Moszkva (1778), Typis Universitatis Caesariae. 4°. Szinnyi és Petrik nem ismernek ezzel azonosítható szerzőt.

[SZENT MARTONY:] Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche. 1783. Varad 8 $\frac{1}{2}$. A katalógusban így van föltüntetve, magán a nyomtatványon azonban a SZENT MARTONY név csak ceruzával, zárójelben, a cím fölé írva szerepel, későbbi bejegyzés. Arra, hogy a mű SZENT-MARTONI BODÓ JÁNOSTól (Petrik V. 497.) származik, egyéb jel nem mutat. Mikrofilm a műről nem érkezett.

[Tractatus physico-medicus de terra medicinali Tokayensi.] 4°. Csonka, a 3. számozott laptól kezdődik, ezen már a 2. §. olvasható. A cím az élőfejből állapítható meg, a szerzőre, a kiadás helyére és idejére vonatkozó utalást nem tartalmaz. A 144. lap alján: FINIS. Apponyinál nem szerepel. Mikrofilm a műről nem érkezett.

Külön figyelmet érdemel egy negyedréte formátumú kolligátum, amelyben 18 magyar tárgyú traktátus és röpirat van összekötve; a kötéstábla gerincén: MISCELLAN. HUNGARICA. Az első traktátus címlapjának verzóján, mint a könyvtár régi magyar nyomtatványainak többségén, kétféjű sasos pecsét található kétnyelvű körirattal: „Библи. Импер. Акад. Наукъ. Библиот. Импер. Акад. Сциент.” A következő, többségükben ismert nyomtatványokat tartalmazza:

1. PAPA, JO. CHRISTIAN: Attila Hunnorum rex. Quem ex historicis delineatum superiorum indultu in illustri Salanae publicae doctorum censurae exponit praeses, m. RUDOLPHUS ROHT, Ulmensis, respondente —, Westhusio Thuringo. Auctior edita sumtibus (!) Christ. Enochii Buchtiae, A. O. R. MDCLXXIX. S.l. (1679) 27 számozatlan levél. Apponyinál nem szerepel.

2. ECCARD ANDRÁS: *Ungarica*. Wittenberg 1672. RMK III. 2603.
3. BÉL KÁROLY ANDRÁS: *De Maria Hungariae regina Ludovici primi principe filia*. Lipcse 1745. Szinnyi I. 778.
4. KLESCH KRISTÓF: *Succinta papisticae in XIII Scepusiacis Hungariae oppidis anno 1674. Jena 1679. RMK III. 2977.*, mindössze két példányt ismer.
5. BESSER, CAROLUS CHRISTIANUS: *Dissertatio historica de Ioannis Hunniadis sive Corvini Hungariae gubernatoris ortu et nativitate . . . a. d. . . . Mart. MDCCVIII. publice defendent praeses m. IO. DAVID BAIERUS, respondens —, Lissena—Osterlandus. Jena (1708), litteris Wertherianis. A címlappal együtt 28 számozott lap. Apponyinnál nem szerepel.*
6. *Mémoire en forme de manifeste, des raisons alleguées par les mécontents de Hongrie. 1705. App. IV. 2379.*
7. *Manifest, oder der Röm. Káyserl. auch zu Hungern und Böhmen Kónigl. Majest. Ferdinandi des dritten Ernstes Ausschreiben. Wieder die newlichst erregte Rebellion in Ungern des Fürsten in Siebenbürgen Georgij Ragozzi. Drezda, gedruckt bey Wolff Seyfferten. 1644. Címlappal együtt 8 számozatlan levél. Apponyi és az RMK nem ismeri.*
8. *Diarium der Kayserlichen Armee in Ungarn. 25 számozott lap (első bejegyzése 1737. május 8. Belgrád), utána 2 számozatlan levélben lista a hadsereg adatairól. Órszó köti össze a következő (8. a.) traktátussal. Apponyinnál nem szerepel.*
8. a. *Kurz-gefasste geographische Beschreibung der vornehmsten Städte und Festungen etc. . . . in Ungarn, Russland und der Türken; mit allen nöthigen Anmerkungen entworfen und ans Licht gestellet von M. I. F. S. Nürnberg 1737. Címlappal együtt 44 számozott lap. Apponyinnál nem szerepel.*
9. *Eigentliche Relation uber die in Nider Ungarn an der Donau gelegene Vestung Gran . . . Bécs 1686. Az 1685. július 30-tól augusztus 11-ig tartó ostrom leírása. Címlappal együtt 26 számozott lap +1 számozatlan levél Nota +2 beragasztott levél melléklet: térkép és névtáblázat. Apponyinnál nem szerepel.*
10. *Manifest des Fürstens in Siebenbürgen, wodurch er denen gesampten ungarischen Ständen die Ursach und Motiven so ihn bewogen wider die Röm. Káyserliche Majestät und dero Glaubens- und Bundsgenossen die Waffen zu ergreifen zu verstehen giebt. O. O. 1644. RMK III. 1642., csak egy példányt ismer.*
11. *Vergleichung zwischen Ihr Kónigl. Mayest. zu Schweden Herrn General Feldtmarschalln Leonhard Torstensohn und I. F. G. Georg Ragotzky Fürsten in Siebenbürgen. H.n. 1644. Címlappal együtt 4 számozatlan levél. Apponyinnál és az RMK-ban nem szerepel.*
12. *Römisch-Kayserlicher auch zu Hungarn und Böhaimb. Kóniglicher Mayst. an alle des Kónigreichs Hungarn und dene Ihme angehörigen Landen abgefertigtes Manifest. Bécs 1644. RMK III. 1636., csak egy példányt ismer.*
13. KELER PÁL: *De vineis Ungariae . . . D. XII. Maii. A. MDCCXII. publice disseret gymnasio valedicturus, —, Barphtensis (!) Ungarus. Thorun (1712). Szinnyi (V. 1379.) csak 1726-ból ismeri.*
14. SCHMEIZEL MÁRTON: *De insignibus vulgo clenodiis regni Hungariae. Jena 1713. Szinnyi XII. 458.*
15. JÓNY JÁNOS: *De usu et auctoritate iuris Romani in Hungaria. Jena 1717. Szinnyi V. 621.*
16. KELP MÁRTON: *Natales Saxonum Transsylvaniae . . . submittent praeses m. —, Holdvilagiensis Saxo-Transsylvanus et respondens JOACHIMUS CHRISTIANUS Westphal. Lipcse 1684. A címlap alján apróbetűs kézírással rövid bejegyzés: „Summe rev. atc. excellent. dno. L. Esdrae Edzardo, patrono ac praeceptoris patris instar. Venarando.” Szinnyi . 1406. Szinnyi szerint Kelp Mártont „vágya a zsidó nyelvet megtanulhatni Hamburgba. V*

a híres Edzardhoz vonzotta, kitől három évig tanult zsidóul és rabbitanulmányokat. Ezután a lipcei egyetemet látogatta, hol 1684-ben a magisteri rangot nyerte.” Ezek szerint a műnek ezt a példányát maga Kelp Márton ajándékozta tisztelete jeléül, talán mint első jelentősebb tudományos szereplésének dokumentumát egykori hamburgi tanárának.

17. FRANCISCI JÁNOS: Memorabilia aliquot Transylvaniae. Wittenberg 1690. Szinnyei III. 712. és XII. 329. (respondens SCHARSIUS TAMÁS).

18. GRAFFIUS JOHANNES: De Transilvania. Altdorf 1700. Szinnyei III. 1410.

A kolligátum összeállításának okáról, céljáról, körülményeiről bővebben nem sikerült megtudnom, ennek földerítése azonban fontos ismereteket nyújthat. A kolligátum létezésének pusztá ténye arra utal, hogy a XVIII. században (a kolligátum 1642—1737. közti kiadványokat tartalmaz) Péterváron, esetleg Moszkvában Magyarország történelme és szokásai komolyan érdekelték valakit vagy valakiket; az összegyűjtött nyomtatványokból pedig arra következtethetünk, milyen művek forogtak közkézen a korszak Európájában Magyarországról, végső soron tehát arra, milyen képet alkothatott Európa a magyarságról.

A felsoroltakon kívül a SZUTA leningrádi könyvtára még egy számunkra érdekes, ismert, de eddig lappangó nyomtatványt őriz:

HUSZTI ISTVÁN: Dissertatio medica de subjecto sanitatis. Lipcse 1694. 4^s. Csonka, csak a III. Caput, a 67—88-ig számozott lapok vannak meg, az őrszó itt a IV. Caputum jelzi. Az RMK III. 3881. leírja a művet, példányt azonban nem ismer belőle. Mikrofilm a műről nem érkezett. Ez a példány egy 40 orvosi témájú disszertációt tartalmazó kolligátum 6. darabja; a kolligátumban egyéb magyar szerzőtől származó, hazai bibliográfiáinkban ismert munkák is szerepelnek.

Szaltikov-Scsedrin Könyvtár. A könyvtár kéziratára a részlegvezető tájékoztatása szerint Madách Imre és Liszt Ferenc iratain kívül egy magyar vonatkozású munkát őriz, egy olasz nyelvű kéziratot, amelyet a hazai szakirodalom a kétes hitelű Corvinák között tart számon.¹ Arra nézve, hogy miért tekinti a könyvtár a kéziratot Mátyás könyvtárából származónak, nem sikerült támpontot találnom.²

A Ritka könyvek részlege 1600-ig tartalmaz anyagot; katalógusa évszázadokra bontott, nagyon rosszul olvasható kézírással írt, latinbetűs, betűrendes szerzői katalógus. XV. századi anyagában a Budai Krónika egy széljegyzetekkel kísért és a Thuróczi-Krónika egy, kötésében hangjegyes kéziratot őrző példánya szerepel, a nemzetközi szakirodalom mindkettőt ismeri. A XVI. századi katalógus mintegy 20 magyar vonatkozású kiadványt tartalmaz.

Az 1600 utáni könyvvállomány új katalógusát az 1930-as években kezdték el vezetni. A korábban beszerzett külföldi művek régi katalógusa tudományágakra osztott, latinbetűs, kézzel írott, szolgálati jellegű. A rekatalogizálási munka éppen csak megkezdődött. Az egész, óriási katalógusból csupán a teológiai és a történettudományi részek átnézésére futotta az idő; ezekben több, mint 200 régi magyar, illetve magyar vonatkozású kiadványt találtam.

Az ily módon föltárt kiadványok szinte kivétel nélkül ismeretlen példányok, közülük az RMK mindössze három ízben nevezi meg Pétervárt lelőhelyül, az OSZK XVIII. szá-

¹ CSAPODI, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock.* Bp., 1973. 461.

² Az aranyszínű papírra írt, selyembe kötött kis kézirat eredetét a kéziratár nem tartja kétségesnek. Így említi a fent jelzett közlés alapját szolgáltató Barasenkov (MKszle 1964. 364.), és így beszéltek róla a kéziratár vezető munkatársai személyes találkozásaink alkalmával.

zadi nyilvántartása pedig egyetlen leningrádi példányt sem tartalmaz. Előkerültek azonban eddig ismeretlen, vagy csak cím szerint ismert művek, illetve kiadások is. Ahol a példányokat nem tudtam kézbevenni, s a műről valamilyen okból mikrofilm nem érkezett, a további ellenőrzésig az adatokat abban a formában közlöm, ahogyan azokat a katalógus tartalmazza.

Bibliográfiákban nem szereplő nyomtatványok.

Magyarországi szerzőktől származó nyomtatványok 1711-ig

DUDITH ANDRÁS: Epistola Andreae Duditij Sac. Caes. Maiest. Consiliarij ad Theodorum Bezam, In qua disputatur, An Ecclesiae nomen solireformatae conveniat. M.D. XCIII. S. I. (1593) 16°. Az RMK III. 728. csak 1584-ből ismeri.

KALMANTSEUS BASILIUS: De creatione operum secundi tridui. Wittenberg 1629. 8°. Szinnyei és az RMK nem ismer ezzel azonosítható nevű szerzőt. Mikrofilm a műről nem érkezett.

LISZKAI ISTVÁN: Exercitium theologicum de Ecclesiae Romano-Catholicae Haeresi quod Dei Gratia auxiliante sub praesidio . . . Dn. NICOLAI ARNOLDI . . . publicae disquisitioni subicit —, Ung. . . . Franeker 1666. 4°. A művet Szinnyei és az RMK nem ismeri. Szinnyei (VII. 1303.) szerint Liszkai 1667-ben az utrechti egyetemen tanult; a jelek szerint tanulmányait hamarabb megkezdte. A mű ajánlásainak címzettjei közül Vilmányi András, az üdvözlő versek írói közül P. Tatai Sámuel és Balkányi György neve ismeretlen.

SZELY GYÖRGY: An Christus poenas Gehennales sustinuerit vice nostri. S. I., s. a. 8°. Szinnyei és az RMK Szely Györgynek (megh. 1662.) e művét nem ismerik. Mikrofilm a műről nem érkezett.

ZALÁNKEMÉNYI JÁNOS: In obitum Stephani Primi potentissimi Poloniae regis, magni ducis Lituaniae, Russiae, Prussiae, Mazouiae etc. etc. Transsylvaniaeque Principis — oratio. Bologna 1587. Szinnyei és az RMK nem ismerik a szerzőt. Zalánkeményi János 1583 és 1586 között a bolognai egyetemen tanult,³ Báthori István támogatását élvezte.⁴ Ugyancsak a bolognai egyetemen tanult, majd tanított a kolozsvári származású NAGY MARCELL, a művet kísérő epigrammák egyikének írója.⁵ Az ő neve szintén nem szerepel sem Szinnyei, sem az RMK tételei között.

CSUZI CSEH JÁNOS: Dissertationum theologicarum centuria prima . . . sub praesidio PAULI GYÖNGYÖSSI . . . publice defendendam suscipit —, Ungarus Papensis . . . Frankfurt ad Viadrum 1727. 4°. Ifj. Csuzi Cseh Jánosnak ezt a művét Szinnyei és Petrik nem ismerik.

DÉSI GYÖRGY: Dissertatio circularis exegetico-theologica . . . contra ss. Trinitatis adversarios defendens, quam praeses, JOHANN DAVID GRILLO . . . et respondens, —, Transylvano-Hungarus . . . publice ventilandam proponent. Frankfurt ad Viadrum 1737. A szerző valószínűleg Dézsi Lázár Györggyel azonos (Gulyás V. 440.; Szinnyei II. 736. és 849. két Dézsi, ill. Dézsi Lázár Györgyöt tüntet föl, időben-térben azonos helyen!), a mű maga azonban ismeretlen.

GALÁNTAI FEKETE JÁNOS: Materia tentaminis publici, quod ex anni hujus scholastici praelectionibus quovis, cui libuerit, periclitante subibit . . . —. Bécs 1756. 4°. Szinnyei és Petrik ezt a művet nem ismerik.

HEVENESI GÁBOR: Considerations sur la passion de notre seigneur Jesus-Christ . . . Brüsszel, chez la veuve Foppens, 1742. Szinnyei és Petrik ezt a kiadást nem ismerik.

PRECKENFELDT FERENC: Annus sanctus, sive exempta brevia e gestis e vitis adolescentum excerpta, in singulos anni dies digesta, studiosae juventuti proposita. Typis collegii Sandomiriensis Societatis Jesu. 1740. 12°. Szinnyei (XI. 120.) és Petrik (I. 87.) nem ismerik ezt a kiadást; Petrik csak Nagyszombat 1744. kiadását jelzi. A leningrádi példány címlapján kézírással a HEVENESI név szerepel.

³ VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai.* 1221—1864. Bp., 1941. 110.

⁴ VERESS Endre: *Rationes Curiae Stephani Báthory Regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes (1576—1586).* Fontes rerum hungaricarum T. III. Bp., 1918. 220., 234.

⁵ VERESS: *Olasz egyetemeken járt . . .* 110., 111., 113.

Magyarországi szerzőtől származó nyomtatványok 1712—1800.

TEMESVÁRI JÁNOS IGNÁC: Anima paenitens ad regulas praeceptorum decalogi, nec non ad fontes capitalium criminum, declinare a malo, et arripere bonum addiscens . . . Suprasl 1727. 4°. Szinnyi és Petrik nem ismernek ezzel azonosítható szerzőt.

VÁSÁRHELYI BABA FERENC: Exercitatio theologica de auctore decalogi . . . Frankfurt ad Viadrum 1717. 4°. Vásárhelyi Baba Ferencnek ezt a művét Szinnyi és Petrik nem ismerik. Szinnyi (I. 303.) szerint „enyedi tanulása után 1718—22-ig Odera-Frankfurtban látogatta az egyetemet.” Eszerint azonban már korábban megkezdte egyetemi tanulmányait.

Ismert, de eddig lappangó nyomtatványok

CZACK DÁVID: Elenchus Hugonis Grotii in Aggaeum Prophetam, disp. publicae expositus. Wittenberg s.a. 4°. Az RMK III. 2406. leírja a művet, példányt azonban nem ismer belőle. Kiadási évként 1667-et jelöli meg. Mikrofilm a műről nem érkezett.

NÁDASI JÁNOS: Annus angelicus per omnes anni totius ferias tertias. Antwerpen 1653. Az RMK III. 1826. a művet leírja, példányt azonban nem ismer belőle. Mikrofilm a műről nem érkezett.

Ismert, de ritka nyomtatványok. Mint már említettem, a föllelt példányok három kivételével eddig ismeretlenek voltak. Közülük — az 1712 előtti anyagot tekintve — 7 mű eddig csak négy példányban, 7 mű eddig csak három példányban, 14 mű eddig csak két példányban, 20 mű pedig eddig csak egy példányban volt ismeretes, ezek közül négy esetben az az egy ismert példány is külföldön (Zürich, Weimar, Oxford, ill. Bruckenthalgyújt.) van Szabó Károly szerint.

S. SÁRDI MARGIT

Bessenyei György sírverse Rakovszky Dániel omniáriumában. Rakovszky Dániel betűrendes omniáriuma több ok miatt keltheti fel a kéziratkutatók érdeklődését. Gyűjtője, tulajdonosa ugyanis egykor Debrecen város legelőkelőbb világi posztját töltötte be, s tőle eddigi ismereteink szerint csak ez az egyetlen kéziratot maradt ránk, amely egykori tulajdonosa érdeklődési körének is hű tükre. Az omniárium az alábbi címet viseli: *Külöm (!) féle Helyekről külömbféle emlekezet és figyelmet érdemlő dolgok, történetek és Irások fel Jegyzése és ki vonata.*

Ezt a nagyon sok verset tartalmazó omniáriumot Stoll Béla bibliográfiája nem ismeri.¹ Igaz, hogy az ebben található versek együttese nem hasonlít a jellegzetes debreceni vagy sárospataki vagy egyáltalán a diák-versgyűjteményekhez, pedig összeállítója kortársa volt a nála fiatalabb Csokonainak vagy a debreceni diákok által annyira kedvelt Rím-Kovács Józsefnek is.² Az omniárium egyik lapján Bessenyei György tiszteletére írt verses epitáfium olvasható, amely az egész kötet legérdekesebb darabja.

Az omniárium összesen 312 még Rakovszky által számozott s még 64 számozatlan lapoldalt tartalmaz. A negyedvekre összehajtogatott lapokból készült kötet gerincmagassága 24, alapja, 19,4 centiméter. Sejthető, hogy kötetét az egykori sárospataki diák, a későbbi debreceni főbíró még az omniárium megkezdése előtt bekötötte s a lapokat betűrend szerint bejelölte. Egy-egy betűre 10—12 lapoldalt hagyott.³ Az omniáriumot a

¹ STOLL Béla *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840)*. Budapest 1963.

² BÁN Imre—JULOW Viktor *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Budapest 1964.

³ A betűk rendje: A: 1—15, B: 16—30, C: 31—45, D: 46—60, E: 61—75, F: 76—86, G: 87—99, H: 100—112, J: 113—125, K: 126—138, L: 139—151, M: 153—164, N: 165—177, O: 178—190, P: 191—203, Q: 204—216, R: 217—229, S: 230—242, T: 243—255, U: 256—268, X: 269—274, Y: 275—276, Z: 277—287, J: 288—300, V: 301—312.

Déri Múzeum egykori múzeológusa így határozta meg: *Kézírtos könyv, melybe valaki, valószínűleg Rakovszky Dániel, hosszabb ideig Debrecen város főbírája, 1800—1840 közötti olvasmányaiából és elvéve a körülötte történt eseményekből a neki érdekesebbeket, fontosabbakat a.b.c. rendben bejegyeztette 4° merített papíron, kötve 1—312-ig lapszámozva, azután számozatlan.*

Rakovszky Dánieltől a kötetet Bátkey Sándor debreceni ügyvéd, tőle pedig dr. Ferenczy László egyetemi tanár örökölte, aki azt 1925-ben a debreceni Déri Múzeumnak adományozta s jelenleg ugyanitt a néprajzi adattárban található I. 1/1925-ös leltári, valamint a 358/183-as raktári számon.

A kötet tartalma. Rakovszky a legkülönbözőbb tárgyú és műfajú munkákat vagy azok részleteit másolta gyűjteményébe. Műfaj és tárgy tekintetében egységes csoportot képeznek a verses vagy prózában írt *epitaphiumok* (1, 20, 21, 22, 78, 103, 130, 312, 312, 313, 361, 362 lapokon). Aba Sámuel, Bercsényi Miklós, Sibrik Miklós, Thököly Imre, Rákóczi Ferenc, Eszterházy Antal, Zrínyi Ilona, Földváry József, Ragályi József Borsod megyei viceispán, Bessenyei György valamint saját kisgyermekai, Sándor, Sámuel és Terézia sírfeliratait másolta kötetébe.

Ezekon kívül néhány *névnapi köszöntő* is megtalálható a gyűjteményben, ezek általában tudósok diákszerzőkről árulkodnak, Ágnes, Éva, László nevére készült versek kerültek a kötetbe (5, 73, 141 lapokon). Kedvelt témája lehetett az omniárium egykori tulajdonosának a *baráti hűség*. Kötetébe gyűjti az ilyen témájú verseket (18, 19, 80, 249. lapokon) A királyi komisszáriusról, Ibrányi Farkasról két *gúnyvers* található az omniáriumban (46, 47. lapokon).

Egységes csoportot képeznek az *oktató versek* (139, 140 lapokon), más témacsoportba lehet összefogni a *korteszalokat* (335, 341, 343, 346, 349. lapokon).⁴

⁴ A Rakovszky omniáriumban az alábbi versek találhatók:

Lap-szám	Betű	Szerző Fordító	Cím	Eredeti forrásjelzet	Lejegyzés hely idő	Nyelv
18	A	[Rakovszky]	Fidus amor sincera fides		Órhegy 6-a April 1807	L
19	B	[Rakovszky]	Barát milyen legyen (Az előbbi fordítása)			
46	D		Debretzenből írták három Férfiak 815 végén, A Város helyet tziemerét vévén, midőn M. K. Commissarius Ibrányi Farkas Úr eltemetődött.			M
47	D		Mit látok hűlve! — nézd egy Farkas merevülve . . ks. [Gúnyvers Ibrányi Farkasról]			M M
73	E	[Rakovszky]	Eva napjára 810-be [és magyarázat a vershez]		1810	M
75	E	[Rakovszky]	[Musa és Musa gazdája párbeszéde Éva napjára]		24. Dec. 817.	M
78	F	Péczeli József	[Nekrológ és epitaphium Földvári Józsefről]	Magyar Kurir Ao. 40. p. 351. 1-a Junii 830	Debretzen Maj. 22. 1830	M

Rakovszky azonban nagyon sok dolog iránt érdeklődik. Különbféle szerzőktől másol füzetébe írásokat az álomról, az „Asszonyok formáltatása”-ról, az emberről, az élelem-szerzésről, az ember előmenetelének lehetőségéről, az erőszakról. Bekerül az omniáriumba Napóleon császárságának, háborúinak, hadvezéreinek, kedveseinek különféle lapokból,

Lap-szám	Betű	Szerző Fordító	Cím	Eredeti forrásjelzet	Lejegyzés hely idő	Nyelv
80	F	[Ra- kovszky]	Betsülés, Barátság! ha még tsak nevetek ks.		1818-ba 3-a Jan.	M
103	H	Palóczy László	Ragályi Josef Ur Borsod Vármegye V. Ispánya temetésére írott versekből	8-a Nov. 1805.		M
130	K	[Ra- kovszky]	A 73-k levelen név napi versben említett személy 839-be Dec. 10-kén történt halála és környül állása		[1839]	M
139	L		Az edes Anyának zatskot varo leány kivansaga		829	M
140	L		A Leány szeretetre érdemes hogy lehet		807. 5. febr.	M
141	L	[Ra- kovszky]	Laszlo napjára			M
220	R		Rágalmazás	Mokry Beniamin Historiai Biográfiai Lexikon Tom. I. p. 240.		L
220	R	[Ra- kovszky]	Rágalmazás [az előbbi fordítása]		837. 14. Apr.	M
249	T	[Ra- kovszky]	Egymás el Tűrése vagy felebaráti Szeretet, mely a vak Buzgóságot el szeleszti			M
303	V		Venus			L
303	V	[Ra- kovszky]	Ha Venus mezején gyakran tsatát tészesz ks. [Az előbbi fordítása]			M
312	V	Veszprémi István	Doctor Veszprémi István által magának készített vers			L
312	—		Váradi Püspök Konde Miklos Ur Eö Excelentiaja halálával Varadon a Nagy Tempomnál és a Vármegye házánál talált versek 1802. Epitaphium			M
[313]	—		Más. Sed Deus onusti populi clamore misertus			L
[313]	—	[Ra- kovszky]	Itt nyugszik 's változik a nagy Bessenyei // György teste ks.		19. Febr. 811. K[o-vácsi] 18. Maj. 811.	M

folyóiratokból gyűjtött története, életrajza, eseménye. Érdeklődik a hit és vallás kérdései iránt, lejegyez több imát, érdeklík bizonyos egyházpoltikai kérdések. S mint minden hasonló gyűjteményben, ebben is találhatunk gyakorlati célokat szolgáló feljegyzéseket, orvosi recepteket, a bor kezelésének, ízesítésének módozatait, az állatorvoslással kapcsolatos feljegyzéseket.

Rakovszky omniáriumának forrásai és keletkezési ideje. Anyagát többnyire kora magyar nyelvű sajtójából gyűjti. Láthatóan precíz ember, a lemásolt prózai munkák alatt a forrásjelzeteket is megtalálhatjuk, s ezek általában megbízhatóak. Forrásjelzetei alapján lehet megtudni, hogy mikor nyitotta meg kötetét. Legelső alkalommal 1793-ban ír bele ezután csak 1797-ben másolt be egy imádságszöveget és kisfiának, Sámuelnek az építáphiumát.⁵ 1798-ban írta be füzetébe Bernáth Ferenc zempléni viceispán, Bernáth László jegyző, Sztáray Kristóf, Rhedey Lajos, Szemere László, Szentmarjay Imre és Rozgonyi Sándor felségsértési perének egyik ügyiratát.⁶ 1801-ben Teréz nevű leányának születéséről, kereszteléséről írt kötetébe adatokat, majd ugyanennek az építáphiumát. Egy jogi ügyirat is került még ugyanebben az évben ide.⁷ Két év múlva ismeretlen kortesnóta

Lap-szám	Betű	Szerző Fordító	Cím	Eredeti forrásjelzet	Lejegyzés hely idő	Nyelv
[341]	—		Tekintetes Ns. Bihar vármegyébe September 20-kán megesett Restaurációról		1803-ba	M
[343]			Rhedey Nevednek felbuzdító hangja [kortesvers]			M
[346]	—		Ezen versekre Varadon 28-a Martij 808. elszort Felelet. Meg ály Pajtás! halgas vásár!	V[árad] olaszi 28. Mart. 808.		M
[349]	—		Másik felelet. Meg ály! egy szora Te Vad alattson Lélek!			M
[361]	—	[Rakovszky]	[Rakovszky Sándor építáphiuma]			M
[361]	—	[Rakovszky]	[Rakovszky Sámuel építáphiuma]		18. Marty. 797.	M
[362]	—	[Rakovszky]	[Rakovszky Terézia építáphiuma]		Debreczen 23. Nov. 1801.	M
[368]	—		De Cometa et Comite Vallis			L
[123]			„Sed! — sic exagitatae haec per convitia Christi. ks.			L

⁵ 1793: Filozófiai gondolatok a principiumokról, a filozófia céljáról, az egyenlőségről és az elnyomásról. erkölcsről. [359] p. 1797: Morgen-gebets. 358.

⁶ Vienna 1798. 21-a Dec. [335] p. Vö.: BENDA Kálmán *A magyar jakobinusok iratai.* Budapest, 1957. Rhedey Lajos: XLIII, LV, 267—270, 973, 1039; Rozgony Sándor: LXI.; Szemere László: 221; Szentmarjay Imre: LXI; Sztáray Kristóf: LIII.

⁷ Debreczen 23. Nov. 1801. [362].

szövegeket másol omniáriumba.⁸ Rakovszky nagyon lassan, megfontoltan gyűjti kötetek lapjaira a másolnivalókat. Egy-egy évben legfeljebb egy-két művet. Amikor a főbírói hivatal minden idejét elfoglalja, alig kerül füzetébe valami, a harmincas években a húszas évekkel szemben megszaporodnak az írárok. Bizonyára többet tud öreg napjaiban olvasni, s így több cikkmásolat kerül füzetébe, 1830-tól kezdve nincs év, hogy füzetét ne vennék elő, s élete alkonyán, 1839-ben 15 mű részletét másolta be. Omniáriuma lapjaira tehát 1793-tól 1839-ig írta be az öt érdeklő prózát vagy verset.⁹

Általában nem sok idő telik el egy-egy mű megjelenése és a bemásolás között. Néhány adat bizonyítja Rakovszky gyorsaságát. A *Társalkodó* 1839. július 18-i számából már július 20-án bemásolja az öt érdeklő fejezetet. Ugyanennek a lapnak július 10-i számából július 12-én másol be egy részletet.¹⁰ E két adat is igazolja, hogy a Pesten szerkesztett lap eléggé gyorsan lejutott Debrecenbe, s a főbíró meglehetősen gyorsan igyekezett olvasni.

Latinul és németül jól tudott. Sejthető, hogy az omniárium egy két latin nyelvű versét is ő fordította le, alkalmilag maga is írta. Jól ismerhette a német nyelvet is nemcsak azért mert terjedelmes német nyelvű szövegrészeket találunk gyűjteményében, hanem azért is mert néhány német munkának valószínűleg ő a fordítója.

Mit olvasott? A magyar időszaki sajtó közül a *Magyar Kurirt*, a *Tudományos Gyűjteményt*, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* melléklapját, a *Hasznos Mulatságokat*, a *Jelenkort* és annak melléklapját a *Társalkodót*, ismeri a *Hírnököt* és melléklapjaként megjelenő *Századunkat*, a *Regélőt* és mellékletét a *Honművészt*. A harmincas években megjelenő lapok közül tehát majdnem mindent. Olvas néhány német nyelvű lapot is.

Forgat egy-két magyar, tudományos könyvet. Idéz Bod Péter *Historia ecclesiae reformatae*-jéből, Debrecen város egykori orvosának, Buzinkay Györgynek 1738-ban megjelent könyvéből, Kopeczky Ferencnek *A világ közönséges históriájából*, Lassu István világtörténetéből, Mokry Beniamin *Historiai-Biográfiai lexikonából*. Magyar szépirodalmi munkákból csak egyetlen másolatot találunk kötetében: Petrichevich Horváth Lázár *Az elbujdosott vagy Egy tél a' fő városban* című regényében megjelent részlet került köte-

⁸ Vö. itt. 4. sz. jegyzet. [341] p.

⁹ 1. Részlet Komáromi István naplójából Zrínyi Ilona haláláról. [Századunk 19. Aug. 839. 23. p. — 2. Adler: A gyors élet rajz író. *Társalkodó* 56. sz. 18. Julii. 839. 64. p. Jegyződött: 20. Julii. 839. 3. Aacheni erekjemutatás. *Allgemeine Zeitung*. Századunk .60. szám. p. 479—480. 10. Julii. 839. 20. Julii. 839. A lejegyzés ideje: 6. Aug. 839. 4. Halott — *Társalkodó* 10. Julii. 839. 55. sz. A lejegyzés ideje 12. Julii. 839. 5. Görög vallást tartó Muszka Papsag Zinata Nyilatkozása. *Jelenkor* 1839. 11. Dec. No. 99. p. 39. 6. Isokrates Intese Dominikoszhoz, Hipponikosz fiához. *Társalkodó*. 839. 8. Julij. a lejegyzés ideje: 20. Julij 839. 7. Felső Kereskenyi Erneyei Károly: Lóheréről. *Társalkodó* 839. 10. Julij. A lejegyzés ideje: 17. Julij. 839. 8. Szarvas-Marhák orvoslása Lejegyzés ideje: 839. 9. Jan., 10. Jan. Jan. 839., 839. 11. Jan. Péntek. 9. Orvosság a veszetség vagy víz iszszony ellen. *Társalkodó* 1839. 73. sz. 292. p. A lejegyzés ideje: 19. Sept. 839. 10. [Kamatszámítási mód 200 évvel ezelőtt a nagykanizsai kalendárium alapján] *Társalkodó* Oct. 20. [839] 84. sz. A lejegyzés ideje: 25. oct. 839. 11. XVI. Gergely pápa beszéde [a poroszországi kölni, pozeni érseke bebörtönzéséről]. Századunk 839. Julii 22. 13. Oct. 839. 60. p. 416, 477, 478, 479. *Hírnö* 83. sz. A lejegyzés ideje: 9. Aug. 839. 12. [A poroszországi püspökök elfogatásáról] *Jelenkor* 2. Aug. 839. sz. 62. p. 24. 13. Pénzváltoztatás *Jelenkor* 15. Junij 839. 14. [Hírek Dunin száműzött poseni érsekről] *Hírnök* 839. 14. Oct. 14. Nov. Dec. 9. 82, 86, 91. számok. 15. Im letzten Tage [a poseni érsek törvénytelenységéről] *Allgemeine Zeitung* Dec. 31. 838. 13. Nov. 839. 4. sz. p. 29. *Hírnök* 91. sz. Rakovszky forrásjelzetei általában pontosak.

¹⁰ Vö. itt előző jegyzet. Isokrates intése Dominikoszhoz, valamint a *Halott* című jegyzeteket.

tébe.¹¹ Több idegen szerző közül Wilhelm Traugott Krug-nak a liberalizmusról szóló munkájából valamint Vilhelm Robertsonnak *Amerika törtérijából* kölesönöz egy-egy fejezetet.¹² Egyetlen adatunk van arra, hogy az 1823-as debreceni kalendárium is volt a kezében. Természetesen ez a néhány könyv, illetve folyóirat nem lehet hű tükre Rakovszky olvasottságának, hiszen pataki, pozsonyi középiskolai, jogi stúdiumai, édesanyja műveltségéről ismert néhány adat vagy éppen nagybátyjával, Bessenyei Györggyel való szoros kapcsolata alapján azt sejtethjük, hogy sokkal többet olvasott és ismert, mint amennyiről kötete alapján tudomást szerezhethünk. Egy azonban bizonyos, bár sejtethő, hogy néhány, kötetében megörzött költeménynek maga Rakovszky a szerzője, kora költői mégegsem érdeklik, hiszen az akkor legismertebb Csokonaitól sem találunk egyetlen verset sem omniáriumában.

Rakovszky Dániel élete. Életéről, sajnos, nagyon keveset tudunk. Szűcs István Debrecen város első monográfusa a város főbírái között sorolja fel, elődje 1822-től 1825-ig Böszörményi Pál, utódja 1844-től 1848-ig Poroszlay Frigyes volt. Rakovszky ugyanezt a posztot 1828-tól 1844-ig látta el.¹³ Az egykori debreceni főbíró életéről S. Szabó József foglalta össze a legfontosabb tudnivalókat. Böcsön született 1761. július 1-én. Apja református lelkész, anyja pedig a testőríró Bessenyei György testvérnénje, Bessenyei Julianna volt. Rakovszky Sámuel gyermekét a sárospataki kollégiumba íratta, ahonnan Pozsonyba ment jogi tanulmányok végzésére. Vajai Vay László mellett volt jurátus 1785-től 1787-ig. Ekkor került Debrecenbe második aktuáriusnak s ezután kezdett emelkedni a városi hivatalnokok ranglétráján, előbb tiszti alügyész, majd főügyész, 1806-ban pedig tanácsnok lett s ugyanakkor megválasztották a város képviselőjének is. Böszörményi Pál után ideiglenes hatállyal választották meg főbírónak s székében csak 1828-tól erősítették meg.¹⁴

1830-ban a hortobágyi árvíz alkalmával 11 embert mentett meg a saját életének veszélyeztetése árán, ezért császári kitüntetésben részesült, s nemcsak a kollégium, hanem a piarista gimnázium diákjai is verssel köszöntötték a hős árvízi életmentőt.¹⁵ 1831-ben már főbíróként élte át a kolerajárványt. Ekkor 2152 ember lett az „epekor” áldozatává csak Debrecenben. Az ő főbíráskodásának az idején állítottak végre a város költőjének, Csokonainak síremléket, ekkor épült a városháza. 1831-től a református egyházban a főgondnoki tisztet is ellátta. 1843. március 17-én halt meg, s a híres debreceni lelkész, Kónyves Tóth Mihály temette, lelkészársáival Kallós Mózessel.¹⁶

¹¹ BOD Péter: *Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria et Transsylvania*. Kősziklán épült ház ostroma. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest 1891—1914. I—XIV. I. 1126—1130.; BUZINKAY; György: *Rövid oktatás miképen kellessék magunkat a pestis ellen védelmezni és a pestisben levő betegségeket orvosolni*. Debrecen 1739. SZINNYEI I. 1431—432. KOPECKY Ferenc *A világ közönséges törtérijája a legrégibb időktől a jelenkorig* I—3. Pest 1837—39. LASSU István *Világtörténetei*, Buda 1832. SZINNYEI VII. 802—805. MOKRY Benjamin *Közönséges Törtérijai-Biográfiai kézi Lexikon 1819—1820*. PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár *Az elbujdosott vagy Egy tél a fő városban*. Kolozsvár 1836. 1—2.

¹² Wilhelm TRAUOGOTT KRUG *Geschichtliche Darstellung des Liberalismus alter und neuer Zeit*. Ein historisches Versuch Leipzig 1823. Vilhelm ROBERTSON *Amerika törtérijája*. Ford: TANÁRKI János I—2. Pest 1807.

¹³ SZÜCS István *Szabad királyi Debrecen város történelme II*. Debrecen 1870. 875.

¹⁴ S. SZABÓ: József *Rakovszky Dániel 1761—1843*. In: Debreceni Képes Kalendárium 1904. 31—34.

¹⁵ S. SZABÓ i. m.; LÁSZLÓ J. L. *Tekintetes [. . .] Rakovszky Dániel Urnak [. . .] Debrecen Városa' [. . .] Fő-Birájának [. . .] Midőn Tántoríthatatlan húségű 's fáradhatatlan munkásságú számos hivatali éveit életbe kerülhető hős tette alkalmával [. . .] I. Ferencz Koronás Atyántól Nagy, Polgári, Láncon-függő Erdem-Jellel Diszesíttetnék. Ajánlják A' Debreceni Kegyes Oskolák [. . .] Debrecini die 20-a Decembris Anno 1831.*

¹⁶ S. SZABÓ: i. m.

Feleségétől, Lévay Zsófiától több gyermeke született, előbb Sándor fiát, majd ezután 1797. március 18-án Sámuel nevű fiát temette el. Leánya, Terézia 1801. november 15-én született, 23-án már meghalt. S. Szabó József szerint két lánya, Zsófia és Zsuzsanna érte meg a felnőtt kort, de ugyancsak életrajz írója említi meg, hogy egyik unokája, Rakovszky Sámuel a szabadságharc idején huszárezredes volt. Ha Rakovszky nevű unokája is volt, fiának is kellett lennie. Korán meghalt gyermekeinek sírversét omniáriuma őrizte meg, valószínű, hogy ezeket maga Rakovszky írta.¹⁷

Komoróczy György, Debrecen reformkori történetének modern feldolgozója Rakovszkyt a város kiemelkedő politikusai között tartja számon. Ő is egyik példája annak, hogy a meggazdagodott polgárcsaládok mily gyorsan tudtak ekkor Debrecenben a városi ranglétrán emelkedni s annak is, hogy rangjukat, posztjukat milyen sok ideig meg tudták tartani. Rakovszky 55 évi városi szolgálat után 85 éves korában, 1843-ban még mint aktív főbíró halt meg.¹⁸

Sírfeliratát Sági Lajos közölte: *Itt nyugszik néhai Tekintetes, Nemes és vitézlett Nagy-Rákói és Kelemenfalvi Rakovszky Dániel úr nemes szabad királyi Debreczen városának a közhivatalok pályáján fokról fokra hágva, elébb több évtizedeken tanácsnoka, négyszer országgyűlési követe, a közelebb lefolyt 15 évben főbírója; a helybeli ref. egyház és főiskola gondnoka; több tek. vármegyék és a debreczeni . . . egyházvidék táblabírája, egy vallása s e nemes városjava mellett mindenkor hön buzgott, mindkettőért sokat tett, fáradt férfit. Érdemeit polgártársai hozzá fogytig hű ragaszkodással, a kegyelmesen uralkodó felség polgári nagy érdempénzzel jutalmazták.*¹⁹

A piarista László László (!) János, a debreceni „első Oskolabélieknek . . . tanítója” így köszöntötte kitüntetésé alkalmából Rakovszkyt:

[. . .] Tudjuk, mi szépek, milly nagyok, a' miket
Tettél, de azt említeni a' Veled
Termett szemérem tiltja, tiltja.
Annai remek műveidnek íme

Szép bére terhes Hivatalod. Nem a'
Restség szűl illy Fő-polczra hivatottakat;
A' részre nem hajlás, az erkölcs,
Bizodalom, szeretet, nemes szív,

A' mély belátás 's nagy tudomány, ezek
Ő, Városunk főbb Dísze ! ki már gyakor
Kormányra termett őrszemekkel
Több zivatart zabolázni tudtál.

Ezek valóban, mellyek ezen ditső
Szép polczra tetted Tégedet, a' Kiben
Nem Fő Biráját lelte a' Nép
Annaira, mint igaz, édes Attyát. [. . .]²⁰

A város legelső tisztviselőjének szóló magasztaló sorok valós értékét megsejteti az a tény, hogy szerzője piarista volt, a címzett, Rakovszky omniáriuma azonban bizonyítja.²¹

¹⁷ Vö. itt 4. sz. jegyzettel !

¹⁸ KOMORÓCZY György. *A reformkori Debrecen*. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei 6. sz. Debrecen 1974. 192, 194, 201, 206, 212, 316.

¹⁹ SÁGI Lajos: *A régi debreceni temető és síremlékek*. In: A Déri Múzeum Évkönyve 1962—64. Debrecen 1965. 151—190.

²⁰ Vö. itt 15. sz. jegyzettel

²¹ SZINNYEI VII. 836—837.

Rakovszky Dániel és Bessenyei György. Ismeretes, hogy Bessenyei György igen kiterjedt családból származott. Nagypjának az egykori szabolcsi alispánnak, Bessenyei Zsigmondnak Kempelen szerint 5 gyermeke volt, s a negyedik gyermektől, aki ugyancsak a Zsigmond nevet kapta 1648-ban, s később ő is Szabolcs megyében volt táblabíró, 9 gyermek született: László, Julianna, Mihály, Zsigmond, István, Boldizsár, Sándor György és Pál. A fiatalon Bécsbe került testőrírónak, Györgynek tehát egyetlen nővére volt, Julianna, akit Rakovszky Sámuel bécsi református lelkész vett el feleségül²² Ballagi szerint ez a Julianna Györgynek huga volt.²³ A Bessenyei-testvérek között a birtokjogi ügyek a családi harmóniát megzavarták. Julianna és György azonban mindvégig békében maradtak. Julianna, Széll Farkas szerint igen művelt okos asszony volt, férjéről Rakovszky Sámuelről viszont még Szinnyey is megemlékezik.²⁴

Bessenyei Julianna, Rakovszky Dániel édesanyja 1789-ben halt meg, az akkor még mindössze 18-éves fiatalembernek azonban nagybátyjával Györggyel ezután sem szakadt meg a kapcsolata. Mint Gálos Rezsőtől tudjuk, Bessenyei szívesen járt látogatóba debreceni unokaöccséhez, aki 1787-től már bizonyosan itt lakott. A Tariménes utazásának egyik kéziratos példányát unokaöccséhez is elküldi.²⁵ Kettejük kapcsolatának bizonyítéka Rakovszky emlékezése, amely alapján datálni lehet Bessenyei végleges hazaköltözését. 1782-ben Berczelről indult el a kocsii Pestre Bessenyei Györgyért:

„Bessenyei György úr Bécsből Berczelre, Szabolcs vármegyébe 1782. lejött lakni és Berczelen még akkor életben levő nagy Uramatyám és nagyasszony Anyám házuknál (t. i. szüleinél) lakott; azt pedig, hogy ezen idő tájban jött le Bessenyei György úr Bécsből Berczelre lakni, onnan tudom, hogy azon négy pej levon és katonai társzekéren, melly holmiaiért Bessenyei György úrnak és magáért Pestre a „Medve” című vendégfogadóhoz felment, Gáváról én egészen Isaszegig mentem Bessenyei Boldizsár urambátyámmal (György testvérbátyja) és a kocsissal, kit Gönczy Istvánnak hívtak [. . .]. Bessenyei György úr Berczelre lejövén lakni, egynehány esztendőig lakott ott és a mint magamat reflectádom 1785. esztendőben jött lakni a biharmegyei jószágba, Pusztakovácsiba.”²⁶

Gálostól tudjuk, hogy három esztendeig lakott Bercelen, s 1785-ben költözött Kovácsiba. 1785-től kezdve tehát Rakovszky és Bessenyei között rendszeressé válhatott a kapcsolat. Gálos még azt is feltételezi, hogy 1802-ben, amikor Debrecen porrá égett, a bihari remete a Pusztakovácsiba ellátható füstrol értesülvén Debrecen leégéséről, „másnap befogatott és maga megnézte a borzalmas pusztulást.”²⁷

A költő rokon és a debreceni hivatalnok unokaöccs között a kapcsolat sohasem romlott meg. Bessenyei örökségéből Rakovszky is részesült, sőt ő lett — nyilván még a testőríró kívánsága szerint — a hagyatéki jogi ügyvivője.²⁸ Erre vonatkozólag Kazinczy levelezésében találhatunk néhány utalást. 1814-ben a széphalmi mester szeretné kiadatni Bessenyei arcképét s ebben az ügyben előbb a Pusztakovácsi közelében lakó Kőlcseynek ír Álmosdra. Kőlcsey viszont Szemere Pállal üzeni Széphalomra:

„[. . .] Kazinczynak [. . .] mondd meg azt is, hogy a Bessenyei György képe eránt senator Rakowskynak Debreczenbe kell írni, mert a megholtnak jószágait az adminisztrálja. Én Debreczenben az öcsémmel kerestetem azon embert, de nem vala otthon, s jélő, hogy egy látogatás

²² KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok. I—XI.* Budapest 1911—1932. II. 174.

²³ BALLAGI Aladár: *A magyar királyi testőrség története.* Pest 1872. 420.

²⁴ SZÉLL Farkas: *A nagybesenyői Bessenyei-család története.* Budapest 1890. 16, 80.

²⁵ GÁLOS Rezső: *Bessenyei György életrajza.* Budapest 1951. 317.

²⁶ SZÉLL: i. m. 98. Vö. még: GÁLOS: i. m. 407.

²⁷ GÁLOS: i. m. 298. 355.

²⁸ GÁLOS: i. m. 359, 461.

vagy egy levél nála nem sok benyomást fogna tenni. Legjobbnak gondolnám ezen dologban Doctor Sz. Györgyökhöz folyamodni [. . .]²⁹

Kazinczy 1814. április 5-én írt Szentgyörgyinek: *Édes barátom, most veszek tudósítást az eránt, hogy a' Bessenyei jószágát Berettyó Kovácsiban Senator Rakovszki Ur adminisztrálja. Kérek, szöjj ezen Úrral, a' ki nekem jó emberem volt valaha [. . .]*³⁰ Nem tudni, hogy mi lett azután a Bessenyei-arckép sorsa, mint ahogyan arról sem tudunk, hogy hová kerültek ingóságai, levelei, kéziratái. Ebben az ügyben Széll Farkas nyomozott: [. . .] *Bessenyei György levéltára maradványából, mely Debreczenben a Rakovszky-ház pallására került, ma már semmi sincs, vandál kezek elégették. [. . .]*³¹

A Pusztakovácsiban magányoskodó Bessenyei s városi hivatalnok unokaöccse közötti kapcsolatnak szép példája az a verses epitáfium, amelynek szerzője valószínűleg maga Rakovszky, a betűrendes omniárium tulajdonosa.

Itt nyugszik 's változik a Nagy Bessenyei
György teste! — Oh! — de mit nyögsz? . . . Ama mennyei
Tűzel gyult Lelketől származott Könyvei —
(Hol az Emberiség drága Talpkövei

Felett, az Okosság, Böltesség 's Természet
Abbol, a mi van, lesz vagy már elenyészett,
Egy mást váltva gyemánt Oszlopot épített
'S Reá olthatatlan láng fákját készített:

Melynek világánál még a setétségbe
Vakon nőtt Halandók is fognak az Égbe
Lett Tudomány szerint látni, 's Békeségbe
Lakvan élni egy más mellett tsendeségbe.)

A mindent elnyelő Feledékenységet
Meg győző érdemen termő Ditsóséget
Neki meg nyertek — az Magyar Nemzetséget,
Mig Isten fen tartya, hire nem ér véget.

Nyugodj hát tsendesesen! bár könyűkkel teli
Bús szívem fájdalmat keservesen nyeli,
Egy háládatos Vér szívébe emeli
Hamvaid Oszlopát 's Neved ott szenteli.

19. Febr. 811.

K. 18 Majj 811.

A vers alatt, mint láthatjuk, két dátum található. Mi ennek a két dátumnak a magyarázata? Rakovszky Dániel nagybátyja halálánál és csendes temetésénél alig valószínű, hogy jelen lett volna. Inkább lehetséges, hogy Rakovszky értesülve nagybátyja haláláról s végakarataról, hogy hagyatéki ügyeit ő adminisztrálja, csak a téli hónapok után május 18-án utazott Kovácsiba, s a dátum előtt levő K. a helységnév, Kovácsi kezdőbetűje, a dátum pedig érkezésének, a Bessenyei sírja előtti tiszteletadásnak a napja. S Rakovszky, aki költői hajlamainak omniáriumában más alkalmakkor is adta tanújelét,

²⁹ KAZINCZY Ferenc levelezése I—XXI. Kiadta: VÁCZY János. Budapest 1890—1911.; XXII. Kiadta: HARSÁNYI István. Budapest 1927. XXIII. Kiadta: BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CSAPODI Csabáné, FÜLÖP Géza. Budapest, 1960. KAZ. Lev. XI. 310. 533.

³⁰ KAZ. Lev. XI. 317.

³¹ SZÉLL: i. m. 13.

a sír tövében fogalmazta meg az eddig ismeretlen sírverset. Az első dátum, lehetséges, hogy Bessenyei György eddig bizonytalan halálozási napja.³²

Mi bizonyíthatja Rakovszky szerzőségét? Több jel utal arra, hogy a későbbi debreceni főbíró már ifjúkorában is verselgetett. Nevét természetesen soha nem írta versei alá, néhány, az omniáriumban található vershez azonban olyan megjegyzéseket fűzött, amelyből sejteni lehet, hogy ezek szerzője maga Rakovszky volt. Az 1807. április 6-án Órhegyen (Szabolcs m., Rakamaz mellett) a Fidus amor, sincera fides kezdetű verset Rakovszky maga javítja, majd ugyanezt a verset fordítja is. 1810-ben Éva napjára verset ír, s ezt részletesen meg is magyarázza a vers után. 1818-ban Szentiványi Josepha egy névnap-i köszöntő levelet küldött Rakovszky Dánielnek, a címzett erre verssel válaszolt, amelynek kezdősora így hangzik: *Betsülés, Barátság! ha még csak nevetek* [. . .] Ez elé a vers elé az alábbi magyarázatot fűzi:

1818-ba 3-a Jan. Szentiványi Josepha M. Baro Szepesi Nepomucenus János házas Társa köszöntésére egy billétet küldött, melynek oldalain Nemet nyelven ezen szok találtattak: Meg betsülésből és Barátságból szenteltetett, 's a közepén sok nevem napja eltetése, kívánsága volt a maga keze által feljegyezve. Ez a személy ifju lévén, az nekem incurrált, hogy ilyen elemedett emberre ő gyermek léttére figyelmez, azért kívántam ezen szok értelme valóságának benyomása mellett az emberiség ezen nemes tulajdonságaira figyelmeztetést tenni, és neki meg köszönni, azért ezt írtam neki: [. . .]

Ezután következik a vers, s az imént idézett megjegyzés bizonyossá teszi, hogy annak szerzője Rakovszky Dániel volt.

1810-ben egy Éva nevű hölgy nevenapjára küldött köszöntő verset, s minthogy 1839-ben ez az Éva meghalt, emlékére egy másik verset is írt a következő megjegyzéssel: „*A 73-k levelén, név napi versben említett személy 839-ben Dec. 10-ken történt halála es környüállása.*” Ezek szerint a névnap-i verset is s a halotti búcsúztatót is ő írta. S az elkésett búcsúztató első két sora így kezdődik:

Már öt év! — hogy el tűnt életem 's szívem fele
Az élet öröm 's kedv elenyésze vele [. . .]

Ez a bizonyos Éva nevű, versben köszöntött majd halála után elbúcsúztatott nő, nem lehetett más, mint Rakovszky felesége, s minthogy első gyermekei Lévay Zsuzsannától születtek, Éva keresztnévet második felesége viselhetett.

E néhány adat, amely Rakovszky szerzőségét egyértelműen bizonyítja, megerősítheti a kutatót abban a sejtésében is, hogy a Bessenyei György emlékére írt versnek is maga Rakovszky a szerzője. A neki tulajdonított versekre általában a gyarló formakészség mellett a Bessenyei-hatásról is árulkodó filozófiai gondolatok vagy a diákos tudálékoság a jellemzők. Valamennyi közül épp az Éva napjára, 1810-ben költött verse lehet a tipikus:

Ki 's hol volt a férfi, a kiből egy DÁMA,
Vele a Kezdet, Vég, 's e' közt Élők száma

Ki ugrott? Hogy lett, hogy három betű Neve
Meg fordítva minden áldás kútja leve?

Hogy hogy esik, hogy az Egyből lett kettőnek
Tiszteletére még ma is egy nap jőnek

³² SZINNYEI: i. m. I. 1000.; SZAUDER József: *A felvilágosodás vezéralakja, Bessenyei György*. In: *A magyar irodalom története*. III. Budapest 1965. 52. Nem tudják pontosan a halál napját. N[émedi] L[ajos] 1811. febr. 24-re teszi. Magyar Irodalmi Lexikon I. Budapest 1963. 151.

Az Élők? A férfi van az első sorba,
A Dama fordított Neve szent sátorba

Zeng Romai Nyelven. Mi ez? Ha ki hánynya,
Veti Elméd, Néked Bátyád azt kívánnya

A magyarázat pedig a következőképpen hangzik:

Adám telik ez a szó a betűk el hányásával Dáma, Adám tsontjából lett Éva. Az Görögök a kezdetet és Véget az Abece első és utolsó betűjén jelentették ki, sőt maga az Isten Fia is ezzel nevezi magát így szollván: Én vagyok az Alpha és Omega, azaz a görög Abece szerint a kezdet és a Végezet. Már a Magyar Abece szerint az A betű az első, a legutolsó pedig a V. betű, az E betű pedig ezen két betű közt van és így a Kezdet és Vég között lévő emberek száma Évába benne van. Éva három betűből áll, mely meg fordítva: Éva, lesz Áve, mely a Romai vagy Deák nyelven azt teszi: áldott légy. Ez a szó Áve a Catholicum Templomokba, de az Reformátumokba is énekelletik így: áldott légy, az Ó Testamentomba a Templom nevezetik sátornak. Adám Éva napja együtt van a kalendariumba. És így a Vers tsak azt teszi: Avé, azaz légy áldott Éva.

Íme egy Rakovszky talányos vers. Ennél azonban sokkal közérthetőbb, sokkal inkább a lényegre tapint nagybátyja tiszteletére írott néhány sora. Bessenyei pusztakovácsi magányából távozott a holtak közé. Egyedüllétét csak unokahúgával osztotta meg, aki a legszükségesebbet biztosította neki. Debrecen, ahol Rakovszky lakott már messzebb esett, s ha már a költő nem is tudott vagy akart utazni Debrecenbe, hogy csendes napjait Debrecenben a Rakovszky-család mozgalmasságával felváltsa, unokaöccse bizonyára nem sajnálhatta a hozzá utazás fáradságát. S ránk maradt búcsúverse ékes bizonyítéka annak, hogy Bessenyei irodalmi tevékenységének lényegét tökéletesen látta. „Az Okosság, Böltsesség, 's Természet . . . egymást váltva gyemánt oszlopot épített 's reá olthatatlan fákját készített . . .” Nagybátyjának irodalmi hagyatékára a felvilágosodás jelszavai, a ratio, scientia, natura jellemzőek, s e jelszavakat emelte az irodalom tájai fölé.

Rakovszky Dániel verse a magyar felvilágosodás vezéralakjáról azt is bizonyítja, hogy a testőrónak a felvilágosodásban betöltött szerepéről kortársai is megbizonyosdottak.

KILIÁN ISTVÁN

Stessel Lajos (1794—1888) és a magyar orvosi könyvtárügy a reformkorban. Már a reformkorban orvosaink szaktudásukat továbbfejlesztteni, vagy akár szinten tartani csak akkor tudhatták, ha a külföld orvostudományát, orvosi eredményeit jól ismerték. E kívánalmakon időnként ismétlődő, rendszerint alkalom szerű külföldi tanulmányutak segítettek. Elengedhetetlenné vált a legújabb irodalom alapos ismerete és nyomon követése. Egyes orvosok aligha rendelhettek meg több külföldi folyóiratot vagy kézikönyvet, így mind inkább előfeltétellé vált orvosi (szak) könyvtárak létesítése, amelyek hivatva voltak valamennyi érdeklődő számára az újabb folyóiratok megismerhetését, olvashatását biztosítani. Erre a reformkor kezdetén aligha nyílt lehetőség. A pesti Magyar Királyi Tudományegyetem orvostudományi kara professzorainak könyvtárára utal a *Bugát Pál* és *Toldy (Schedel) Ferenc* szerkesztésében megjelenő *Orvosi Tár* 1831. évfolyamában ismertette az Orvostudományi Kar intézeteit, szól a tanári könyvtárról is, amelynek őre Schordann Zsigmond professzor volt. Schordann Zsigmond a könyvtárat — amely főképpen adományok, hagyományok és kisebb részben az egyetem költségét megszerzett művekből állott — saját dolgozó szobájában olyképpen helyezte el, hogy ahhoz még professzor társai is alig, vagy egyáltalában nem juthattak hozzá. Az orvostudományi kar

tanárainak könyvtára az orvostudományi kar helyének megváltoztatásával, illetőleg Schordann Zsigmond halálával vált kizárólag az orvoskar professzorai által hozzáférhetővé.

Ezért volt különösen fontos az 1837 őszen alakult Buda-pesti gyakorló orvosok tudományos egyesülete, amely 1842 tavasza óta Budapesti Királyi Orvosegyesület néven tevékenykedett, és amely megalapítása során már törekedett könyvtár, és olvasóterem létesítésére. Az Egyesület kilenc külföldi — jórészt főleg referáló jellegű — folyóirattal rendelkezett és néhány alapvető fontosságú kézikönyvet szerzett be. Könyvtárról 1842-ig szó sem eshetett. Ezért jelent nemcsak orvostörténeti, hanem általános kultúrtörténeti tekintetben is sokat, Stessel Lajos bécsi magyar orvosnak 1842. október hó 11-én kelt jelentős könyvadománya. Stessel Lajos e napon keltezett levelet intézett a „budapesti gyakorló orvosok tudományos egyesülete” elnökségének — ez nevét később „Budapesti Királyi Orvosegyesületre” változtatta —, amelyben egyenesen költői szavakkal írja „Hazánk kifejlődéséhez kiki maga ámbár parányi erejével járulni kötelességének tartván kedves ügyfeleimet könyvtáram egy részével . . . kínálni bátorkodom.” Stessel saját könyvtárából 2500 kötetet ajánlott fel az egyesületnek kérve mielőbbi választatot, hogy a felajánlott könyvküldeményt még a hajózás megszűntetése előtt saját költségén Pestre szállíthassa.” A levelet 1842. november hó 15-én olvasták fel az egyesület ülésén, amely általános lelkesedéssel fogadta a nagylelkű adományt. Ezzel alakult meg 140 évvel ez előtt az első magyar orvosi (köz)könyvtár.

Flór Ferenc, az orvostársadalom kiemelkedő személyisége, az egyesület decemberi havi közgyűlésén közölte: „az egyesület halás érzelmeinek örök jeléül az adományozott könyveket — amelyek mindegyikének első lapján Stessel Lajos saját kézírású neve áll —, mindenkorra a könyvtár egyéb műveitől megkülönböztetve „Stessel könyvtár” néven fogják kezelni. Egyben javaslatára az egyesület a nagylelkű adományozót „levelező tagjává” választotta. A könyvek túlnyomó többsége ma a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Archivum és Könyvtárban talál kegyeletes megőrzést. A könyvek elhelyezését és rendszerezését és vezetését Makossinyi Mihály (a 18. század végi Szentmártonkátá—Árok-szállás gyakorló orvosa), az egyesület pénztárosa és háznagya, akinek lakásán tartotta az egyesület üléseit, vállalta. Végrendeletében ő is az egyesületet, illetőleg annak könyvtárát jelölte meg örökösül és ezzel megerősítette a könyvtárt.

Minthogy Stessel Lajos életét és tevékenységét még a *Magyar Életrajzi Lexikonban* sem találjuk megemlítve, vázlatosan ismertetni kívánjuk. Stessel Lajos (S. L.) Kismartonban 1794. június hó 20-án született. Középiskoláit és orvosi tanulmányait a bécsi tudományegyetemen végzi. 1824-ben avatják orvosdoktorrá Bécsben, ahol orvosi gyakorlatot kezd. A magyarokkal a szabadságharc idején teljesen együttérez és a magyar emigránsokat nagy mértékben segíti. A nagy műveltségű, zenekedvelő, számos nyugat-európai nyelvet beszélő, tekintélyes és jövedelmező bécsi orvost elfogják, az emigránsokkal való szoros kapcsolatai miatt eltélik és Kufstein várbörtönében raboskodik. Szabadulását követően elhagyja Bécsset, eladja házát és annak berendezését, Pestre költözik, majd Tápiószelén 400 holdas birtokot vásárol és minden társaságtól visszavonultan orvosi gyakorlatának él csupán. A zene és szeretett könyvei jelentenek neki csak felüdülést. Nevét Stesselről Szelényire magyarosítja. 1888. március 25-én 94 éves korában hunyt el. Végrendeletében szinte mindenét jótékony célokra, így könyveit és vagyonának egy részét az egyesületre hagyományozta.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának adományozott könyveivel teremtette meg gyakorlatilag az első orvosi (köz) könyvtárat. A pestbudai orvosok nagy része a szabadságharc előtti és azt követő időkben az egyesület tagja volt és az elvileg csak a tagok részére létesített könyvtár így valóban minden orvos által használhatóvá vált.

A szabadságharcot követően minden más egyesülethez hasonlóan a Buda-pesti Királyi Orvosegyesület működését is felfüggesztették. 1850. január 26-án az orvos-egészségügyi érdekekre tekintettel az egyesületet részlegesen engedélyezik ugyan, de az egyesület elhelyezése a könyvtár használatát gyakorlatilag kivihetetlenné tette és csak a nyolcvanas években jutott az egyesület olyan elhelyezéshez, hogy a könyvtár ismét használhatóvá vált. Stessel könyvadománya az eltelt négy évtized alatt szükségszerűen elévült de történeti értéke miatt felbecsülhetlenné vált.

Irodalom

1. BUGÁT Pál—TOLDY (Schedel) Ferenc szerkesztésében megjelent 1831. évfolyamában az egyetem intézeteiről ismertetése.
2. KORBULY György: *A budapesti kir. orvosegyesület története. 1837—1937.* in: SALACZ Pál: *A budapesti kir. orvosegyesület jubiláris évkönyve. 1837—1937.* Bpest. 1937.
3. SZELÉNYI Ernő: *Szelényi (Stessel) Lajos dr. alapítványainak története.* Budapest é. n.

BUGYI BALÁZS

Kossuth könyvtárának sorsa. Akkor még két nap kellett ahhoz, hogy Kossuth levele Turinból Herman Ottóhoz, a miskolci választókerület képviselőjéhez Budapestre megérkezzen. 1893 decembere volt. Karácsony vigiliáján Kossuthot, a 90-es éveiben járó aggyastyánt súlyos és terhes anyagi problémák foglalkoztatták. „Lelke nyugalmat fel-dülő” adósságok rendezése, melyeknek csak kamatai 960 Ft-ot (közel 2 ezer lírát) tettek ki, mindennél fontosabb volt a turini 'szent öregnek'.

Herman Ottóhoz intézett levelében éppen az *Egyetértés* c. függetlenségi napilap főszerkesztőjének: Csávolszky Lajos kedvező ajánlatát mondja le — mert anyagi természetű ügyei rendeződni látszanak. Ám e válasz tartalma korántsem ilyen egyértelmű, mint azt az előbbi resume sugallná. Hiszen Csávolszky ajánlata többet jelentett egyszerű humanitárius gesztusnál — s Kossuth is ennek tudatában írta — „... a Magyar hírlapok akármelyikével is dolgozó társi viszonyba lépni annyit jelentene mint a többiekkel szemben pártállást foglalni el, minthogy nincs oly lap Magyarországon, mely az én politikai elvemet tisztán, következetesen — nem mondom — magáénak vallaná, hanem nyíltan magának vallani csak nézhetné is; én a pártok közt, melyeknek egyike sem az enyim, helyet magam számára nem látok, nem találok.”¹ Azaz az *Egyetértés* főszerkesztőjének elutasítása nem a redaktor személyének szólt, hanem a turini emigráció keserű vállalásából fakadó különállás utolsó kinyilvánításaként a magyarországi pártharcoktól, politikai küzdőtérrel való végleges kivonulás.

Spira György *Kossuth és az utókor* c. tanulmányában² számvetést készített, hogy mi valósult meg a Kormányzó politikai pályafutása során törekvéseiből, koncepcióiból. A jobbágyfelszabadítást kivéve szinte semmi. Ráadásul 1867 után, éppen 1867-tel kapcsolatos állásfoglalása miatt, kiesik az események relatív befolyásolóinak köréből is, politikailag ha nem is tekinthető halottnak — elveszettnek igen. Úgy tűnik az agg Kossuth eszméi — a személyének kijáró tisztelet ellenére — nem a konkrétan használható célok foglalata, hanem a nemzeti lét ontológiai megfogalmazása. 1867, mely biztosította a relatív fejlődést társadalmi és gazdasági területen egyaránt, éppen a nem-

¹ OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 844.

² SPIRA György: *Kossuth és az utókor*, Magyar Tudomány, 1979, 647—66.

zeti lét ontológiai alapjait: a függetlenséget, a teljes önrendelkezésre való törekvés lehetőségét áldozta föl.³

A kiegyezéssel oppozícióba kerülő Kormányzó azonban politikai ütőkártyaként, legalább is azzal a súllyal, ami még nevéből, 48 nimbuszából származhatott, érdekes outsidersé volt a Monarchia belső politikai csatározásainak. 1879-ben az Atheneum könyvkiadó éppen a Kossuth személyében rejlt politikai pikantiát akarta üzleti fogásként felhasználni. Vére József, Urváry Lajos igazgatók és Sigray Pál, a kiadó jogtanácsosa Helfy Ignác közvetítésével október 15-én szerződést kötöttek az emigrációs iratok 10 kötetre tervezett kiadására Kossuth-tal, baracconei villájában. A szerződésre külső kényszerítő okok vitték Kossuthot: 1873-ban értékpapírjai, melyek korábban biztos egzisztenciát jelentettek, devalválódtak s 1879-ben pedig glasgowi hitelezője: John Mac Adam szólítja föl kölcsönei visszafizetésére. Így az Atheneum előlegére — 5 ezer forint aranyban, 9 ezer forint bankjegyben — feltétlenül szüksége volt. Ám az iratok szerkesztése mozgékonny és művelt, nyelveket tudó segéderőt kívánt meg. Helfy közvetítésével Hentaller Lajos, a későbbi képviselő, Eszláry Sándor és Gunst Bertalan, szentesi származású bölcsészhallgató, a *Függetlenség* c. lap (külső) munkatársa személye merült föl — s ez utóbbi 1879 és 1882 között el is látta havi ötven líráért a titkári teendőket. E három esztendő alatt 3 kötet jelent meg Iratai-ból 116 nyomtatott íven. Forrásai személyi könyvtárán kívül a turini Biblioteca Nazionale és a Biblioteca Civica közjogi gyűjteményei, valamint az állami levél- és okirattár voltak. Kéziratainak „kutyanyelvei” titkára másolatában jutnak el — Helfy közvetítésével — az Atheneum nyomdájába. Ám a harmadik kötet megjelenése után jó ideig fel kellett hagynia *Iratai* szerkesztésével, rendezésével: látása rendkívül meggyöngült. Az egykori emigrációs kör Kossuth környezetének utolsó tagja: Ihsász Dániel honvédeztudós, a Kormányzó hűségese 'Mikes Kelemenje' is meghalt. — 1881-ben baracconei villájának vételára — a tőkét őrző bank bukása folytán — eltűnt, a Kormányzó elvesztette minden komolyabb tőkéjét. A személyes megpróbáltatásoktól nehezített években, 1882-ben — ha kényszerűségből is, de — be kellett költöznie Turinba, a Via dei Mille 22. szám alatti lakásába. A 80-as évek csendjéből a parlament 1890. január 10-i döntése hasítja ki újra vihart kavarva Kossuth nevét. A 'Tisztelt Ház' az 1879. V. tc. 31. §-a alapján az emigránsból hontalanná változtatta Kossuth jogi státusát. A lelki megrázkódtatást újabb anyagi természetű követte: az Atheneum szerény, de biztos támogatását Olaszország pénzügyi válsága folytán elvesztette. Az 1891-es évet még Emich Gusztávon keresztül Brázay Kálmán önzetlen közreműködésével segélyekkel valahogy kihúzhatta, de mit hozhat ily előzmények után a jövő? . . .

A parlament döntésére a municipiális jogaikra oly érzékeny magyar városok gyorsan reagálnak — Abrudbányától Budapestig⁴ mintegy 90 város választotta díszpolgárává.⁵

A Függetlenségi és 48-as Párt Hentaller Lajoson keresztül értesült Kossuth sanyarú egzisztenciális sorsáról, s Eötvös Károly elnökletével — titokban — bizottságot hoznak létre a Kormányzó anyagi gondjainak rendezésére. A bizottság tagjai: Hentaller Lajos, Horváth Ádám, gróf Károlyi Gábor és Pázmándy Dénes, jegyzője Eötvös fia: Bálint. Erkölcsileg kötelességüknek tartották, hogy az Emich-segélyt lefedezék és törlesztéséről gondoskodjanak. Jegyzőkönyve a következőket tartalmazta:

³ Vö.: *Kossuth politikai végrendelete*, Függetlenség, 1907, nov. 17. XX. évf. 262. sz. Kossuth Herman Ottóhoz Turinból 1890. szept. 25-én írt leveléből részletek.

⁴ Budapest 1892. szeptember 14-én fogadta ünnepélyesen díszpolgárává.

⁵ AULICH Sándor: *Kossuth Lajos díszalbumainak jegyzéke*. Turin, 1893. november 6. — OSzK Kézirattár Oct. Hung. 844/4.

„Elnök előterjeszti, hogy nagy hazánkfia háztartási és egyéb személyes szükségleteiről is gondoskodni kell és e végből egye(n)lőre évenként 12 ezer Ft-ra és egye(n)lőre két évre véli czélszerűnek nagy hazánkfia háztartási szükségleteinek megállapítását s e czélből a rendszeres gyűjtésnek akként való megindítását, hogy erről se nagy hazánkfia személyesen, se a nagy közönség nyilvánosan értesülést ne nyerhessen. — Kér e tárgyban megállapodást.”

A határozat pedig a következő:

„A bizottság a javaslatot elvileg elfogadja — nagy hazánkfia szükségleteinek fedezésére egye(n)lőre 24 ezer Ft összegnek mielőbbi összegyűjtését szükségesnek látja s ennek miként leendő eszközzésére részletes javaslat előterjesztése végett az elnököt és gróf Károlyi Gábort megkéri.”⁶

Eötvös Károly 1892. augusztus 18-i keltezésű tervezete már a megoldást tartalmazza. Javasolja, „hogy a) nagy hazánkfia kéziratait s tudományos értékű gyűjteményét, ezek között könyvtárát a nemzet részére biztosítsuk; —

- b) ennek módoszatára nézve nagy hazánkfia véleményét és elhatározását személyesen kellő alkalommal kikérjük; —
- c) a szükséges pénzeszegek gyűjtését e czimen és ehhez képest eszközöljük.”⁷

Megindul, ha nagyon szerény formában is, valami csendes közadakozás. Wahrmann József volt az első, Wekerle Sándort, a pénzügyminisztert is ott találjuk, Hegedűs Sándor, Tisza bizalmi emberének társaságában.

... Ám az első nekibuzdulás után lelohad a lelkesedés. 1893. júniusában Eötvös Károly újból galvanizálni akarja az „ügyet”. Nagy Gyula és gróf Károlyi Gábor társaságában felkeresi a Kormányzót. Kissé megkésve, utólagosan próbálják megszerezni Kossuth hozzájárulását — könyvtára értékesítéséhez. Ő azonban elzárkózik az adás-vétel elől, mondván: ez fia, Lajos Tódor és Ferenc egyetlen öröksége. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá lesz a 'szent öreg' előtt, hogy a látogatás valódi célja nem a könyvtár megvétele, annak oka egészen más. A polgári házasság bevezetésének heves parlamenti vitája során meghasonlott Függetlenség Párt 24 kilépő képviselője frakciójukhoz próbálják Kossuth erkölcsi támogatását megszerezni. A Helfy-barátság által motivált s a Polónyi-intrikát elfogadó turini 'szent öreg' elutsaitja a nyílt kérést — s a pártegység helyreállítását szorgalmazza. Erre azonban már csak azért sem kerülhet sor, mert az ún. anyapárt vezére Justh Gyula, ügyes időpontmanőverekkel az egyesülési tárgyalásokat véglegesen elhalasztotta.

A frakció önmaga szalonképessé tételére és a könyvtár megvásárlási ügyének előmozdítására Kossuth régi hívét küldi Turinba: Herman Ottó személyében. A rendkívüli teljesítményeket produkáló autodidakta természettudós, politikai pályára elsősorban egzisztenciális okokból lépett — a képviselői tiszteletdíjból biztosítandó egzisztencia szolgált tudományos működésének anyagi hátteréül. A politikában való kezdeti járatlanságát feltétlen párhúsége és Kossuth-kultusza kiegyenlítette.

Hentaller Lajos akadémiaoztatása miatt Eötvös Herman Ottót küldi el a Kormányzóhoz, hogy tárgyaljon a könyvtár megvételéről és a frakció által megfogalmazott programról. Feleségének az a feladat jutott, hogy férje fogyatékos hallását „pótolja”, s „a Kormányzó urat hangjának fárasztásától megkímélje.”⁸ Október 11-én érkeznek 27 órai szakadatlan utazás után.⁹ Az előterjesztés (ti. a pártprogramé S. T. T.) „a Kormányzó

⁶ Eötvös Károly: *Gróf Károlyi Gábor följegyzései*, Budapest, 1909. 5. kiad. 2. köt. 138—139. p.

⁷ Eötvös Károly: i. m. 141. p.

⁸ Herman Ottóné turini naplója, 1893 — Akadémiai Könyvtár Kézirattára Ms 285/10.

⁹ Ua. zo.

úr helyeslésével nem találkozott, amely megfelelné annak az erkölcsi támogatásnak, a minőre helyzetünkben szükség van. Tény az, hogy nem ajánlotta a programtervezetnek oly módosítását sem, mely aztán az ő erkölcsi támogatását birtokolta volna.”¹⁰

Ebből okulván Herman 1893 novemberében quasi önállósítja magát. Újrafogalmazta a Függetlenségi Párt programját,¹¹ amivel „csak az öreg Madarász József osztotta véleményét. Eötvös Károly — Herman autográf megjegyzése szerint — „valóságos dühhel rottott nekem s főérve az volt, hogy a primás és a mágánások nélkül nem lehet függetlenséget csinálni.”¹²

A turini látogatás élménye, Ruttkayné, Kossuth testvérhúgának intim kesergése nyomorúságos viszonyaikról, nagyon megrázta Borosnyai Kamillát: Herman Ottónét. A Jókai-ünnepségek előkészületeiben égő ország, Jókai írói jubileumának láza s az agg Kossuth iránti hivatalos közöny disszonanciája nyílt levél megfogalmazására ösztönzi Hermannét. Borosnyai Kamilla a turini emlékek közvetlen hatása alatt állva, Sebők Gyulához, a *Pesti Napló* munkatársához 1893. október 28-án írt levelében felhívást intéz a nemzethez: Kossuth „arasznyi nyugalmának” biztosítására közadakozásra szólítja föl az országot.¹³ E nyílt levél igen széles körben hatott, különösen a vidéki sajtó rezonanciája szembetűnő. November 7-én a *Debreczen* c. lapban Hamvai Lajos huszti ügyvéd javasolja, hogy a közadakozás tárgyát jelentő könyvtárat (ti. Kossuth magánkönyvtárat, S. T. T.) maga a város szerezze meg — a felállítandó egyetem számára. Gyűjtést szerveznek Hódmezővásárhelyen Gosztonyi Sándor, Debrecenben Kiss Albert, Aradon Barabás Béla vezetésével. Herman intenciói arra irányultak, hogy Debrecen városa vehesse meg könyvtárat, ismervé a Kormányzó e város iránti szimpátiáját. Ugyanakkor arra is törekedett, hogy a közadakozás publicitásának formája megfelelő keretek közt történjen az ne legyen bántó, ne sértse a turini ’szent öreg’ érzékeny önértetét.

Herman Ottóné november 6-i levelére — melyben a könyvtár eladásához való beleegyezését kéri — a betegágyhoz kötött Kossuth nevében Ruttkayné válaszolt:¹⁴ A Kormányzó csak a felállítandó debreceni egyetem érdekében hajlandó eladni azt — nem pedig anyagi rászorultsága okán. Ez utóbbi elsősorban arra irányult, hogy a napilapok felhívásának szánakozó tónusát elutasítsa. A betegeskedő Kossuth lelkigyengesúlyának elvesztését, belső bizonytalanságát híven tükrözi, hogy ugyanazon levelében már módosítja is könyvtárának értékesítési útját: kívánsága szerint az ügyek irányításához Helfy Ignác értene legjobban, aki egyéb ügyeiben is közbenjárt és közvetített. Hermannak egyébként ugyan e tárgyban egy későbbi levelében újra intézkedik.

Herman november 21-én fölkereste Helfy Ignácot, tudatta vele, szóval a levél tartalmát és mindazt, amit Debrecenről, Hódmezővásárhelyről és Aradról” tudott, s felajánlotta az egykori anyapárti képviselőtársának, hogy a Kormányzó kívánságának kibogozott értelme alapján félreáll — de számíthat együttműködésére. Időközben lelohadt Debrecen városának lelkesedése — bajok keletkeztek a cívis város pénztára körül... Helfy pedig bizonytalanul totyogott Kossuth könyvtárának ügyében.

December 8-án — november 20-án megkezdett, ám csak december 5-én befejezett — levél érkezett Turinból Herman Ottóhoz, 12 sűrűn teleírt oldalra terjedő. Ebben a Kormányzó mintegy összefoglalóan, részletesen beszámol anyagi viszonyairól. Megerősíti,

¹⁰ Herman Ottó jelentése 1893-i turini útjáról. Bp. 1893. nov. 9. Akad. Kvt. Kézirattára Ms 285/11

¹¹ HERMANN Ottó: A Függetlenségi Párt programja, 1893 Akad. Kvt. Kézirattára: Ms 289/59

¹² Uo.

¹³ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/1.

¹⁴ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844.

hogy szerény, de biztos jövedelme van az Atheneumtól, s így „reá nézve a legnagyobb sértés a szájalom gerjesztése, a „caritas” gyakorlására való fölhívás, amire ő különben sem számít, amit sohasem is fogadna el.”¹⁵ Viszont súlyos becsületbéli adóssága nyomasztja — ettől akar szabadulni, nehogy halála után az fiait terhelje. „. . . 16 ezer Ft oly adósság terhel, melynek lefizetését halogatni, úgy anyagi, mint erkölcsi lehetetlenség” — „. . . abszolút lehetetlenség, a dolog nem tűr halogatást”.¹⁶ „Ezek a tekintetek indítanak arra, hogy könyvtáramat áruba bocsátani elhatároztam; de csak úgy, ha oly árt kapok érte, mely felszabadít a lelki nyugalmat elviselhetetlenül háborító azon aggodalomtól, hogy adósságot hagyok fiaimra. Erre nekem 16 ezer Ft-ra van szükségem . . .” Büszkesége és önérzete megismételteti vele Eötvös Károly 1893 nyarán tett látogatásakor mondott érvét: könyvtárát eladja, „de nem azon az alapon, hogy szánakozásból anyagi segély nyújtassék, hanem azon, hogy könyvtáram a Zrínyi és Rákóczi könyvtárának esélye ellen (ti. elkallódása S. T. T.) biztosítassék.”¹⁷

E levél olvastán Herman feljogosítva érzi magát, hogy cselekedjen. Helfyvel ismét találkozik, aki biztos vevőről beszél, de annak kilétét inkognitóban tartja. December 9-én Eötvössel értekezik a Kormányzó leveléről, aki erre beavatja az 1892-ben létrehozott Kossuth-bizottság létének titkába Hermant, amely megalakulásakor foglalkozott a könyvtár megszerzésével, azt azonban a Kormányzó határozott kívánságára még melegében le is állították. Erről — úgy látszik — Kossuth megfeledezhetett, mert Eötvöst több ízben is — így Hermanék októberi látogatásakor, a turini napló tanúsága szerint, — kárhóztatta; Ruttkayné többször is megjegyezte — de nem bátyja jelenlétében —, hogy fivére jogtalanul ítélte meg emiatt oly negatívan Eötvöst. Herman december 10-én kelt válaszában egy hét türelmi időt kért a Kormányzótól: „17-ig függessen föl minden lépést az eladásra” vonatkozóan, hogy intézkedhessem. Az eredményre tehát mindössze egyetlen hetet kért. A Kossuth-bizottság operatív lépésekre Eötvöst és Hermant bízta meg. December 11-én tervet és ún. praeliminárét készítettek a könyvtárvétel költségére, felkeresvén a pénzintézeteket: a Jelszolg- és a Hitelbankot. Ezeket arra kérték, hogy a gyűjtés összegeit egyenesen a Magyar Pénzváltó és Leszámoló Bankhoz küldjék be. Gyűjtőívek — az adakozás harsány publicitását elkerülendő — nem voltak, legalább is Hermanék nem készítettek ilyent. A képviselőházban is csak bizalmi embereket kerestek fel ez ügyben. Vidékre „csupán kevés, legbizalmasabb embereiknek írtak, oly kikötéssel, hogy csak úgy lássanak a teljesen bizalmas gyűjtéshez, ha december 16-ig beküldhetik az eredményt.”¹⁸

December 12-én Eötvös útján tudomására jutott Hermannak, hogy Helfy a kormányznál szorgalmazza a könyvtár megvásárlását — a kormány hajlandó is erre, de csak oly alaptól vehetné előlegképpen a szükséges összeget, mely fölött a király — a Kossuthot állampolgárságától megfosztó uralkodó! — személyesen rendelkezik. Herman csak akkor nyugodott meg, hogy végül is nem árthat ügyének Helfy cselvetése, amikor arról értesült: a kormány karácsony előtt ez ügyben nem tesz semmilyen lépést. Akkor pedig — terve szerint — az a lépés már fölöslegessé is válik.

Ugyanezen a napon az is kiderült — Erneszt Kelemen révén —, hogy Helfy inkognitóban és talonban tartott mecénása Samassa egri érsek lenne, aki hajlandó a könyvtárát megvásárolni. Ő volt a „biztos vevő”. Helfy különböző irányú tapogatózását két szempont vezérelte: nem hitt a közadakozás sikerében és a könyvtár eladásának közvetítéséért

¹⁵ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/8.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Herman Ottóné turini naplója. Akad. Kvt. Kézirattára Ms 285/10 és OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/8.

¹⁸ OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 1583.

járó személyi jutalék. Tervezete szerint az ország (ti. a kormány) 200 ezer Ft-ot fizessen Kossuth könyvtáráért s ezt az összeget évi 15 ezer Ft-os járadék formájában, a közoktatási költségvetés átmeneti kiadásai között szerepeltetve, juttassa el a Kormányzóhoz. Hermanék megoldását neutraliter kezelte: nem támogatta, de nem is akadályozta.

December 13-án és 14-én szinte minden pártból érkeztek megajánlások — a Függetlenségi és 48-as Párt-ot kivéve. Az anyapárt vezérét: Justh Gyulát éppen ezért december 15-én felkereste Herman, megmutatván a praelimináret s a már gyűjtött, mintegy 8 ezer Ft-ot, illetve annak kimutatását, s egyben felkínálta az adakozókhoz való csatlakozást. A párt elnöke és Szluha István élt is vele: 200—200 Ft erejéig.

A gyűjtés sikerét látva Helfy Ignác december 16-án a képviselőházban arra kérte Hermant, hogy vegye rá a könyvtár-bizottságot, hagyják jóvá Samassa érsek vásárlási szándékát¹⁹ — az eddig összegyűlt pénzért, 16 ezer Ft-ért pedig vegyék meg a Kormányzó fűvészeti és őslénytani gyűjteményét. Herman ebbe nem ment bele: a szabott ár²⁰ együtt volt s a *Kormányzó nem kívánt ennél többet*. Javasolta, hogy Helfy változtassa meg a vásárlók szereposztását: Samassa vegye meg Kossuth fűvészeti és őslénytani gyűjteményét. „Nekünk a könyvtár mellett kell maradnunk, mert annak csupán is egyedül a magyar Nemzeti Múzeum lehet a helye.”²¹ December 17-én a Leszámitó és Pénzváltó Bank igazgatója: Valkó tanácsára kerek 25 ezer frankot táviratilag a de Fernex turini bankházhoz átutaltak.²² December 20-án összegyűlt az egész összeg — sőt még fölösleg is maradt. A hiányzó 7130 lírát elküldték Turinba. 26-án kézhez kapta Herman Ottó Kossuth halálával teli levelét, melyben igazolja, hogy a vételár megérkezett s a könyvtár-alapítás Herman Ottó-i tervezetét approbálja. Ugyanakkor kéri, hogy könyvtárát haláláig használhassa; szűnni alig akaró kételyeinek hangot adva kijelenti: „ha a könyvtárát a kormány vette volna meg, ő a küldött pénzhez hozzá nem nyúl”.²³ Valamennyi adakozó nevét tudni akarja, hiszen „ők az alapítók, én csak eladó vagyok”²⁴ — a Nemzeti Múzeumban elhelyezendő Kossuth-könyvtár létrehozóit tiszteli bennük.

Helfy 21-én Herman Ottóhoz írt levelében hypokrita módon viselkedik: „Csak hogy a dolog már egyszer rendezve van!”²⁵ A címzett kevésbé van meghatva Kossuth bizalmasának örvendő soraitól s megjegyzi, hogy „Helfy egy fillért sem adott, mindig várta a kudarcot.”²⁶

Herman Ottó Kossuth-hoz írt, dec. 26-án kelt levelében válaszol a Kormányzó kételeyeire: „Mi már eleve is úgy fogtuk föl a dolgot, hogy a könyvtár tulajdonát a nemzet számára egye(n)lőre csak biztosítani akarhatjuk, . . . mert a Nemzeti Múzeum túl van tömve s az is marad, amíg az új Természettudományi Múzeum föl nem épül.”²⁷ A könyvtár új tulajdonosának, a Nemzeti Múzeumnak ugyanakkor Kossuth véleménye szerint az állomány átadásának késleltetése mindenképpen előnyös:

¹⁹ OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 1583.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² A távirat szövege: M. le gouvernement Louis de Kossuth

Via dei Mille 22 Torino

L' achat de la bibliotheque pour le Musé National est un fait accompli, 25 mille lire enor sont partis par la banque d'Escompte de Budapest pour vous être remises, le reste dans quelques jours, plus par lettre

Otto Herman député
Charles Eötvös député

²³ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/38.

²⁴ Uo.

²⁵ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/42.

²⁶ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/38.

²⁷ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/42.

„... lépést akarván tartani a világtörténelem mozzanataival s a tudományok bámulatos fejlődésével, könyvtáramat újabb és újabb művekkel szaporítom, a legnevezetesebb folyóiratokat pedig (mint jelesül Tissandier jeles Natureje, melyet már 1876 óta — a Revue des deux mondes, melyből a Nuova Antologia 33 kötetének folytatásául már 29 kötetet (mind ez csinosan bekötte van könyvtáramban) folyvást járatom s halálomig járatni fogom, amit a Nemzeti Múzeum nem tenne, ha most mindjárt venné át könyvtáramat. Így van a dolog másokkal is, például Hamnusion csillagászati munkáival, akinek minden eddig megjelent művei (szintúgy csinosan bekötte) megvannak könyvtáramban s akinek L' astronomie populaire folyóiratát folyvást járatom s halálomig járatni fogom.”²⁸

Mivel Kossuth nyereszkeskedni nem akart könyvtára eladásával, hanem becsületbéli adósságait kiegyenlíteni, ezért a vételáron felüli túlfizetés összegére sem tartott igényt. A naiv és egyszerű gondolkodású gróf Károlyi Gábor december 28-án a Leszámtoló és Pénzváltó Banknál letétbe helyezett kétezer aranylírát, mellyel immár csak a kissé hóbortos és Kossuthhoz különösen hűséges házi orvos dr. Basso-Arnoux parasolvenciájának komplikált problémája oldatott meg.

Január első napjai már nem a gyűjtés mozgalmas és izgalmas időszaka, hanem a könyvelés, az elszámolás terhes és idegfeszítő munkája. Ülésznek a Kossuth-könyvtári bizottság is Károlyi Gábor lakásán,²⁹ ahová meghívják Hermant is. Kossuth rajongó hívét nem szédíti meg az illusztris környezet, keményen ítéli meg tevékenységüket: „Ez a bizottság mint olyan, csak akkor jelentkezett nálam, amikor az eredmény biztosítva volt.”³⁰

Eötvös Károly január 20-án 3636 Ft készpénzt kapott Herman Ottótól, a határidőn túli adakozások összesítését. 26-án pedig a közmegelegedésre végzett önzetlen munkájáról a Széll Kálmán, Erneszt Kelemen, Justh Gyula, báró Podmaniczky Frigyes és Aebly Adolf összetételű ellenőrző bizottság megállapítja, hogy „az egész befolyt összegről a legnagyobb pontossággal számot adott, és kijelentjük, hogy a bemutatott okmányok alapján ezen számadástételt teljesen rendben levőnek találtuk” — s a felmentést megadta.³¹ Turini útja óta gennyedő Eötvös Károly-okozta sebek e felmentés birtokában kifakadnak, s levonja a következtetést az öngyógyítás egyetlen lehetséges módjára: „az elszámolás perczében kiléptem” (ti. a Kossuth-könyvtári bizottságból S. T. T.).

Csávolszky Lajos lapja az *Egyetértés* 1894. március 18-án részletesen közli a Kossuth-könyvtár vételi és alapítási okmányainak szövegét. Nem valószínű, hogy ezt a számot még láthatta az utolsó napjait élő, tüdőgyulladásban szenvedő Kormányzó, aki március 20-án meghalt.

A sors fintora: Herman Ottóné turini naplójában olvasható, Kossuth által oly nagyon óhajtott „arasznyi nyugalom” élete utolsó hónapjaira — nemzeti felbuzdulás eredményeként — megadatott. S amikor már nem kellett küzdenie pusztá egzisztenciájáért, a test feladta a halállal szembeni ellenállását, a lélek keserűségében Hádész kapujánál kért bebocsátást . . . , de a Név, a Név ereje mindennél erősebb lett s csak a milleneumi csillogás fénye szikrázott e találkozástól úgy, mint amikor a rétor búvóló igéje mérkőzik a hiteles-személyes szóval.

SOMLYÓI TÓTH TIBOR

A Karavántól az Új művészek könyvéig. Kassák Lajos és Moholy-Nagy László 1922-ben Bécsben megjelentetett *Új művészek könyve* c. antológiáját, a köztudat mint a maga nemében úttörő művet tartja számon. Olyan antológiaként emlegeti, amely az avant-

²⁸ Uo.

²⁹ Andrássy út 94. sz.

³⁰ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844.

³¹ OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 844/54.

garde valamennyi áramlatát átfogva rámutatott az új építészet, új képzőművészet és az új technikai eredmények szellemi és formai rokonságára. A Kassák-hagyatékából előkerült dokumentumok tanúsága szerint azonban Kassák eredetileg olyan antológiát tervezett megjelentetni, mely helyet adott volna a szépirodalomnak is, sőt az avantgarde irányzatok irodalmi törekvéseinek bemutatását tartotta volna fő feladatának.

A fentiekkel kapcsolatos első információk abban a kiadói szerződésben található, melyet a bécsi Hellas Verlag és Kassák Lajos kötött 1921. március 18-án. A szerződés az antológia terjedelméről és tartalmáról a következőket mondja: „Megállapodunk, hogy kiadásunkban egy antológiát jelentetünk meg, körülbelül 160 oldalon, nagy kvart alakban, a nemzetközi modern irodalmi irányzatok, képzőművészetek és zenei szemelvényekből.”¹

Kassák az 1921. május 4-én a Svédországban élő Faludi Ivánhoz írott levelében a tervezett antológiáról, a válogatás szempontjairól és az orosz irodalmi anyagról a következőket közli: „Én most egy nagy könyvön dolgozom, körülbelül 50—60 reprodukció lesz benne és vagy 120 oldal (quart) szöveg, minden nemzetiségű új, legújabb művészekről. És épen az oroszokkal vagyok a legnagyobb bajban. Tőlük ezideig nem tudtam semmi érdemesebb anyagot szereznem. És ez leginkább a szöveg részre áll. A könyv anyagát majus végére kell szállítanom. Kérem tehát, ha van Önnek anyaga küldjön nekem a legújabb orosz irodalomból fordításokat. *Verseket, novellákat és mindent.* A könyv mint művészeti dokumentum fog megjelenni az utolsó 5—10 esztendőről. Tehát nagyon reprezentatívnek kell lennie. Ezt persze nem akadémikus értelemben gondolom. Az orosz futuristaktól, dadaistaktól, Tatlinistaktól, szuprematistaktól stb szeretnék dolgokat. A Lunacsarszky-féle dráma irodalom nem érdekel, mert az orosz[sic!] Sem a Bogdanov-féle prolet-kult, mert az is csak csizmadiasándorkodás. Hiszen ön még emlékszik az én kereséseimre Pestről!!! *Kérek tehát Öntől ebben az értelemben munkákat az az[sic!] fordításokat a könyv részére.*”²

Kassák az antológia tervéről többek között Bartók Bélának is beszámolt. Erről szóló levele mindmáig nem került elő. Tartalmára azonban következtetni lehet Bartók 1921. május 24-én kelt válaszlevelének szövegéből:³

Igen tisztelt Uram.

Nagyon szívesen veszem, ha az illető kiadványban tőlem is közöl valamit, és ebbe készséggel belé is egyezem. Azonban a kizárólagosan döntő szó ebben a kérdésben kiadómé, — mégpedig ép úgy a már megjelent, mint a még kiadatlan művekre nézve! Ezért kérem, forduljon sürgősen hozzám: Etnil Hertzka, Direktor der Universal-Edition; Wien, Karlsplatz 6. (Universal-Edition). Én neki hasonló értelemben írtam; de azért elviheti hozzám ezt a levelet is (ért egy kicsit magyarul). Szó lehetne vagy a 2. vonósnygyes III. tételéről, vagy egyikéről a 3 zongora-etüdömnek (op. 18.) vagy a 3. avagy 4. Ady-dalomról. Ezek mind nála jelentek meg illetve megjelenő felben vannak. Kéziratban nincs semmi megfelelő (hiszen 2 év óta ugyszólván semmit sem tudtam írni). De jogi szempontból ez mindegy, mert — amint fennebb említettem — kiadatlan műveim felett is kiadóm rendelkezik szerződéses értelmében.

Sokszor üdvözli
Bartók Béla

¹ Kassák Lajos kiadói szerződésai az *Új művészek könyve* c. antológiára vonatkozóan. 4 db. Wien 1921. márc. 18—1922. máj. 16. Kassák Emlékmúzeum és Archívum. Ltsz.: KM-an. 3/1—4.

² Kassák Lajos levele Faludi Ivánnak. Wien 1921. máj. 4. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára. Ltsz.: V. 4325/90.

³ Bartók Béla levele Kassák Lajosnak. Budapest 1921. máj. 24. Kassák Emlékmúzeum és Archívum. Ltsz.: KM-lev. 21.

Az antológia az 1921. augusztus 12-én kelt s a német nyelvű változat megjelentetéséről rendelkező újabb kiadói szerződésben a *Karaván* címet kapta. A szerződés német nyelvű szövegéből nem lehet megállapítani, vajon Kassák ekkorra elkészült-e az antológia anyagának összeállításával. Faludi Ivánhoz írott levelének tanúsága szerint, e munkája során számos nehézséggel kellett szembenéznie. Bartók kottakéziratának közléséről például minden bizonnyal az Universal kiadó anyagi követelései miatt kellett lemondania. A Kassák-hagyatékban *Idegen fordítások — antológia anyag* címmel fennmaradt dosszié és a benne található szerkesztői följegyzések, képjegyzék, tanulmány- és versfordítások alapján rekonstruálni lehet az antológia tervezett fölépítését és tartalmának több lényeges pontját.

A 253 laposra tervezett kötet sorra vette volna az avantgarde irányzatokat; mind-egyikőjüket egy-egy manifesztum, 8—10 vers, esetleg még novella vagy rövidebb színpadi mű és számos reprodukció mutatta volna be. Az antológiába Kassák többek között a következő írásokat illetve képanyagot tervezte bevenni:

F. T. Marinetti: A futurizmus első manifesztuma. Ford.: Dobos László
 Libero Altomoro: A házak beszélnek [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Luciano Folgore: Kocsi — Város — Este [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Umberto Boccioni, Luigi Russolo, Carlo di Carra, Gino Severini és Giacomo Balla 1—1 művének reprodukciója
 Herwarth Walden: Az új festőművészet [Tanulmány] Ford.: Kállai Ernő
 Paul Klee 2, William Wauer 4, Marc Chagall 2, Sonja Delaunay 1, Franz Marc 1, Oswald Herzog 2, parasztszobrász 1, Heinrich Campendonk 2, Johannes Molzahn 2, Vaszilij Kandinszkij 2, Bernáth Aurél 1 és Mattis Teutsch János 2 művének reprodukciója
 Günther Mürr: Térutazás [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Lothar Schreyer: Férfi [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Kurt Liebmann: Éjszakás ták alatt [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Kállai Ernő: A kubizmus stílusproblémáiról [Tanulmány]
 Fernand Leger 9, Albert Gleizes 4, [?] Margenis 3, Georges Braque 1, [?] Hellesen 1, Alexander Archipenko 3, Lyonel Feininger 2, Emil Filla 2, Vaclav Benes 1, Willi Baummeister 1, Jakoff Lipschitz 2, Juan Gris 1, Pablo Picasso 1 művének reprodukciója
 I. K. Bonset: X-képek [Vers] Ford.: Zilahi László
 Johann Meyer: Egy harcos életnapjának programja [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Guillaume de Torre: A spanyol ultraista mozgalom [Tanulmány] Ford.: Gáspár Endre
 Eugénio Montes: Kabaré [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Gerardo Diego: Elemek [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Luciano de San-Saor: Kristálynokturno [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 J. Rivas Panedas: Bengala [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Ernesto Lopez-Para: Csillagok [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Jouan Larrea: Nokturno [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Ivaquin de la Escosura: Napnyugta [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Tomas Luque: Szépségfény [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Humberto Rivas: Óceán [Vers] Ford.: Gáspár Endre
 Richard Heulsenbeck: Dadaizmus [Tanulmány] Ford.: Kudlák Lajos, Fa [Vers] Ford.: Kudlák; Lajos, A beszélő ember [Vers] Ford.: Kudlák Lajos
 Francis Picabia: Nini [Vers] Ford.: Mihályi Ödön 1
 Francis Picabia 1 művének reprodukciója Hans Arp: der vogel zeldritt [Vers] Ford.: Kovács Kálmán, Hans Arp 2; művének reprodukciója
 Ezra Pound: Lány [Vers] Ford.: Németh Andor; A tó szigete [Vers] Ford.: Németh Andor
 Philippe Scupault: Dada profilja [Költői próza] Ford.: Acél Pál
 Tristan Tzara: Antipirin úr első mennybéli kalandja [Jelenet] Ford.: Német Andor
 Jena Cocteau: Madonna [Vers] Ford.: Németh Andor
 Pierre Albert-Birot: Mechanikus borotva [Vers], Dada [Vers]
 Man Ray 1, [?] Charzone 2 művének reprodukciója
 Kurt Schwitters: A refoni dicsőséges forradalom okai és kezdete [Költői próza] Ford.: Barta Sándor; Virág Annának [Vers] Ford.: Barta Sándor
 Kurt Schwitters, 5 művének reprodukciója Christoph Spengemann: Kurt Schwitters, a merzfestő [Tanulmány] Ford.: Barta Sándor El Liszickij: Nem világvíziók — hanem világlérealitás [Tanulmány] Ford.: Bortnyik Sándor El Liszickij 1 művének reprodukciója

Kassák Lajos: Képarchitektúra [Kiáltvány]

Kassák Lajos 4 művének reprodukciója George Grosz 2, Ivan Puni 2, Moholy Nagy László 4, Theo von Doesburg 4, Oskar Schlemmer 2 Raoul Hausmann 2, Oskar Fischer 1, Piet Mondrian 1, Huszár Vilmos 1, Vlagyimir Tatlin 1, Jean Jacques Pierre Oud 2 művének reprodukciója

Kudlák Lajos: A Ma mozgalmához [Tanulmány]

Barta Sándor: Igen [Jelenet]

Mácza János: A színpad [Tanulmány]

Alexander Jemnitz: Klangfarbenschicksale [Tanulmány]

Ottokar Brezina: Növények világa [Vers] Ford.: Hajós Sándor

Virgil Poljanski: Fodrásznál [Vers] Ford.: Fried Jenő

A fenti jegyzék, a már összegyűjtött magyarra fordított és az *Idegen fordítások* — antológia anyag c. dossziében megőrzött művek alapján többé kevésbé elképzelhető, mit szándékozott Kassák még az antológia szépirodalmi anyagában szerepeltetni. Bizonyosnak látszik, hogy például Marinetti és saját verseit, az orosz futuristák, Majakovszkij és társai műveit. De kiegészíthető a német expresszionista költészet és az 1910-es évek francia lírájának anyaga is.

Kassáknak e valóban reprezentatívnak ígérkező irodalmi, művészeti antológia kiadásáról végül is le kellett mondania. Ma már nem lehet megállapítani, mi miatt. Elképzelhető, hogy a Hellas kiadóknak anyagi gondjai, vagy a kiadvánnyal kapcsolatban aggályai támadtak. Mindenesetre az antológia megjelenéséről szóló újabb szerződést Kassák már egy másik kiadóval kötötte, a Julius Fischer Verlaggal. Az 1921. december 30-án kelt okiratban az antológia *Új művészetek* címmel szerepel, s jóval kisebb terjedelemmel, mint Kassák korábban elképzelte. A szerződés ide vonatkozó része szó szerint a következőképp hangzik:

„A mű körülbelül 48 oldal terjedelmű lesz, melynek körülbelül a fele szöveg, a fele klisé. Az antológia végleges változata 1922 májusára alakult ki. Az 1922. május 16-án kelt újabb kiadói szerződés a ma ismert terjedelmet és arányokat rögzíti: „Kiadjuk 1000 vagy 2000 éldányban az Ön szerkesztésében. Az új művészet dokumentumai című 6 íves művet, mely cca 4—6 oldalnyi bevezetést tartalmaz, a többi rész klisék.”

Kassák és szerkesztőtársa, Moholy Nagy László — akinek neve egyébként egyik kiadói szerződésen sem szerepel — a szükségből, a szépirodalom kényszerű elhagyásából erényt tudott kovácsolni. Antológiájuk a reprodukciók nemzetközi nyelvén, mindenki számára érthető képpárosítások sokaságával szövelt a modern művészetnek a technikai fejlődéssel való kapcsolatáról, érvelt megszületésének létjogosultsága, a teljes emberi környezet megújítására irányuló szándékának időszerűsége mellett.⁵

CSAPLÁR FERENC

⁴ KASSÁK Lajos: *Idegen fordítások* — antológia anyag. [Kéziratok.] Kassák Emlékmúzeum és Archívum. Ltsz.: KM-an. 233—264.

⁵ KÖRNER Éva: *Utószó*. In: KASSÁK Lajos—MOHOLY NAGY László: *Új művészek könyve*. [Faksimile kiadás.] Bp. 1977.

FIGYELŐ

Dr. Jóboru Magda (1918—1982). Dr. Jóboru Magdának, a neveléstudományok kandidátusának, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának, több hazai és külföldi társadalmi és tudományos szervezet vezető tisztségviselőjének távozása, kiszakadása az élők sorából fájdalmas vesztesége a tágan értelmezett magyar művelődésnek, tudományosságnak és közéletünknek.

1918. október 1-én született Csáktornyan. Középkolai tanulmányait Kunszentmiklóson végezte 1928-tól 1936-ig. Felső gimnazista korától kezdve tanár akart lenni. Az oktatást és nevelést korán felismert hivatásának tekintette. Kiemelkedő tehetsége, képességei már egyetemi tanulmányai során megnyilvánultak. 1941-ben szerzett tanári diplomát. 1942-ben doktorált magyar irodalomból a legmagasabb minősítéssel és 1943-ban avatták doktorrá az akkori legmagasabb elismeréssel.

1941-től 1946-ig a mezőtúri állami leánygimnáziumban tanított és nevelő munkát is vállalt az iskola mellett működő diákotthonban. Később úgy vélte: bár gyakorló pedagógusi pályája gyorsan véget ért, mezőtúri tapasztalatai, élményei később is sokat segítettek, amikor a Zrínyi Ilona Népi Kollégium igazgatója volt 1945—47-ben, s amikor az Oktatásügyi Minisztériumban dolgozott miniszterhelyettesként 1950-től 1958-ig.

Minisztériumi beosztását megelőzően 1947-ben az MKP Központi Vezetőségében, mint nőtitkár, 1948-tól 1950-ig pedig a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének főtítkáraként tevékenykedett. 1947 és 1952 között tagja volt az MDP Központi Vezetőségének és az Országgyűlésnek.

Amikor 1950-től 1958-ig oktatásügyi miniszterhelyettesként dolgozott, általános és középiskolai kérdésekkel foglalkozott. Az UNESCO (Egyesült Nemzetek Nevelési Tudományos és Kulturális Szervezete) munkájában 1954 óta vett részt, itt is elsősorban a nevelés kérdései vonzották. Az UNESCO Nemzeti Bizottságának megalakulása óta elnöke volt.

1958-ban nevezték ki az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójává. Széles körű ismeretei, kiváló gyakorlati érzéke, gazdag politikai és közéleti tapasztalatai hasznosodtak ebben a munkakörben. Több éven át ellátta az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács elnöki tisztét. Folyóiratunk, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztő bizottságának 1959 és 1961 között volt tagja.

A könyvtári főigazgatói munkája mellett több mint tíz évig neveléstörténetet adott elő az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1962-ben védte meg kandidátusi dolgozatát a neveléstudományok köréből. Tudományos munkássága számottevő. Nem pusztán neveléstörténettel, összehasonlító pedagógiával is foglalkozott: a korszerű köznevelés történelmi és társadalmi háttérének felvázolását tűzte ki célul. Ennek jegyében írott könyvei a Horthy-korszak művelődéspolitikáját, alsó- és középfokú oktatását, a kapitalista országok e századi közoktatásügyét mutatják be alapos, körültekintő elemzéssel.

Szakirodalmi munkásságának, nemzetközi áttekintésének háttérrel adott, hazánk oktatásügyének megbecsült személye által is tekintélyt biztosított az a tevékenysége, amelyet az UNESCO-ban folyamatosan kifejtett. Felkészültségével, német, orosz, angol, francia nyelvtudásával, tárgyalókészségével, személyiségével méltán keltett figyelmet a nemzetközi együttműködés fórumain. 1962-ben beválasztották az UNESCO Végrehajtó Tanácsába, 1966 és 1968 között hazánk állandó delegátusa volt a világszervezet párizsi központjában, 1974 és 1976 között a testület közgyűlésének elnöke volt.

Az egyre szélesedő körben szerzett ismereteit, tapasztalatait, fegyelmezett gondolkodását, az „üres járatokat” elutasító, cselekvő, határozatokat és döntéseket igénylő karakterisztikus egyéniségét, a hozzá közelállók által megismert emberségét, a korábban ismert derűjét már nem hasznosíthatta eléggé a Magyar Pedagógiai Társaság, amelynek elnökévé 1981-ben választották, és személyiségének alkotó erejét most már nélkülözni fogják mindazok a közösségek, szervezetek, amelyekben tevékenykedett.

HAVASI ZOLTÁN

Dr. Josef Stummvoll emlékezete. Az osztrák Nemzeti Könyvtár egykori főigazgatója március 22-én, életének 80-ik évében, hosszantartó, nehéz szenvedések után elhunyt.

A gyász mindazokat érinti, akik ismerték az ember, a tudós nagyságát. Bennünket is közelebről: sokan élvezték pártfogását, és tanításait kamatoztathattuk a magyar tudományosság érdekében. Tisztelhetjük őt kitűnő előadóként itt Budapesten is.

A vele személyes kapcsolatban nem levő beavatottak szintén csodálhatták a természet-, technika- és szellemtudományok köréből két doktorátust szerzett férfi rangos képzettségét, műveltségét, az osztrák határokon túl is ismert, szerteágazó szaktudását: szervező-megteremtője volt az ankarai főiskolai-, az ENSZ New Yorkban székelő és a teheráni könyvtáraknak; ezek ma is az ő törekvéseinek szellemében működnek és tanúbizonyságai nemzetközi tekintélyének.

Legtöbbet természetesen az osztrák Nemzeti Könyvtár köszönhet működésének. Munkatársai ma is hangsúlyozzák: a könyvtár a háború után mélyre süllyedt, elmaradt állapotban volt, ebből alkotott Stummvoll főigazgató új tervekkel, a jövő felé tekintő korszerű, magasszínvonalú könyvtárat. Irányítása a legégetőbb gondokat oldotta meg: a helyhiányt, a katalogizálást-rekatalogizálást, korszerű berendezések beszerzését, az állomány legmesszebbmenő védelmét. Modernizálta az egyes gyűjteményeket és megemelte a személyzet létszámát. Mindenben és mindenkor tekintettel volt az értékes tradíciókra, ezekre alapozta az újjáteremtést. Beépítette mindebbe külföldi könyvtárszervező és tapasztalatgyűjtő útjain szerzett tudását is.

Kegyes volt hozzá sorsa: megadta, hogy élvezhesse munkájának gyümölcsét is. 1966. szept. 28-án ünnepélyes keretek közt megnyithatta a „Burg” új szárnyában kibővítetten felépült ÖNB-t: a 200 férőhelyes nagyolvasó-, a 60 férőhelyes periodika olvasótermet, a tekintélyes katalógustermet. Modern könyv- és kölcsönző szolgálatot, ingyenes használatot vezetett be. Megújította, kibővítette a könyvtár publikációs tevékenységét is. Itt csupán a saját kiadásában, 1952-ben indított, azonos programjánál fogva a *Magyar Könyvszemle* testvérlapjának tekinthető *Biblost*, a hozzácsatolt *Biblos-Schriften* sorozatot kell megemlítenünk. Bennük sok magyar vonatkozású tanulmány látott napvilágot.

Mindnyájan érezzük: vele egész ember távozott el, aki betöltötte feladatát, mert amire bölcs, kedvesen derűs lényével tanított, emberségével hitelesítette.

D. SZEMZŐ PIROSKA

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyv-, nyomda- és sajtótörténeti szakirodalom 1981-ben

Rövidítések

Előadások

It

ItK

Kisalföldi könyvesházak

Ktáros

MG

MKE zenei

MKsz

MS

MTA I. O. Közl.

MTud

OSZK Évk 1979.

A Sz helyi Tanárképző

Ped.Szle

Tanulmányok a kelet-európai

Társ. Szle

- Előadások Haiman György tipográfus és könyvtervező kiállítása alkalmából. Debrecen, 1980. május 6. [Szerk. Csüry István.] Debrecen, 1980.
- Irodalomtörténet
- Irodalomtörténeti Közlemények
- Kisalföldi könyvesházak. (Szerk. Zöld Ferenc. Kiad. a Győr-Sopron megyei Tanács.) Győr, 1981.
- A Könyvtáros
- Magyar Grafika
- A Magyar Könyvtárosok Egyesülete zenei szekciójának tíz éve: 1970—1980. [Szerk. Skaliczki Judit] Budapest, 1981. OSZK KMK.
- Magyar Könyvszemle
- Magyar Sajtó
- A Magyar Tudományos Akadémia I. (Nyelv- és Irodalomtudományi) Osztályának Közleményei
- Magyar Tudomány
- Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. Budapest 1981.
- A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1980.
- Pedagógiai Szemle
- Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből: Dobossy László 70. születésnapjára. [Szerk. Gyivicsán Anna] Bp. 1980, ELTE.
- Társadalmi Szemle

Bibliográfiák, bibliográfiák története és elvi szempontjai

BORSA Gedeon: Kutatások régi hungarica nyomtatványok után. = Előadások. 11—18.

GYIMES Ferenc: A zenei könyvtárakkal foglalkozó dokumentumok bibliográfiája. = MKE zenei. 68—88.

KOZOCSA Sándor: A százéves Gulyás Pál. = It 1981. 899—911.

A magyar könyv- és sajtótörténeti szakirodalom 1980-ban. [összeáll.] HELTAI János. = MKsz 1981. 353—360.

Magyar könyvészet 1921—1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. VI. Nyelvészet-irodalom.

(Szerk. Komjáthy Miklósné). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1981. 540 l.

A Zrínyi Katonai Kiadó kiadványai 1951—1980. Összeállították Bende Sándorné et al. NÁDOR Tibor... vezetésével. Budapest, Zrínyi, 1981. 506 l.

Papírtörténet

SUGÁR István: A belapátfalvi papírmalom története. = Hevesi Szemle 1981. 2. sz. 40—44.

Cenzúratörténet

GYÓRI László: A Rend a Romokban ügyé-
szi példánya. = It 1981. 487—491.

A Társadalmi Szemle fogadtatásának dokumentumai 1931–1933. Közli M. PÁSZTOR József. = TársSzle 1981. 6. sz. 17–22.

Nyomdászattörténet

Több évszázadot átfogó művek

BÖDEY József: A bolgár könyvnyomtatás magyarországi kezdetei. = Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből a bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára [szerkesztette Csavdar Dobrev, Juhász Péter, Petar Mitajev]. Bp. 1981, Akadémiai Kiadó. 323–352.

FÜLÖP Géza: A Rákóczi-szabadságharctól az 1848–49-es forradalmi és függetlenségi küzdelmekig. = MG 1981. 6. sz. 59. l.

HILLER István: Adatok Sopron és környéke nyomdászatának történetéből. = Kisalföldi könyvveszték 39–56.

PAVERCSIK Ilona: A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században. I. rész. = OSZK Évk 1979. 353–408.

SZELLE Béla: Könyv és társadalom Magyarországon. I–II. rész = MG 1981. 4. sz. 66–68., 5. sz. 72–74.

ZÖLD Ferenc: Nyomdák, kiadók, könyvkereskedők Győrött. = Kisalföldi könyvveszték. 6–37.

16. század

FÜSTI MOLNÁR Sándor: Az első magyar nyelvű, orvos által írt könyv. — Frankovics Gergely „Hasznos és fölötte szükséges könyv”-e. = Egészségnevelés 1981. 2. sz. 86–87.

SOLTÉSZ Zoltánné: Az augsburgi Steiner-nyomda impresszum nélkül kiadott nyomtatványai. = MKsz 1981. 121–127.

Szent Biblia az az Istenec O és Wy Testamentumac prophétac és apostoloc által megiratott szent könyuei: Magyar nyelvre fordítottat egészen és wiyonnan, az Istenec Magyar országban való Anya szent Egyházának epülésére Visolban . . . MDXC. [Facsimile] SZABÓ András és SZÁNTÓ Tibor Károlyi Gáspár vizsolyi bibliája c. kísérőtanulmányával. Budapest 1981, Magyar Helikon. 2 db + 1 mell.

TÉGLÁSY Imre: Ismeretlen Plantin-hungarica a Vatikáni Könyvtárban. = Csongrád Megyei Könyvtáros 1981. 3–4. sz. 135–139.

TUBA László: Huszár Gál könyvnyomtató tevékenysége Magyaróváron. = Kisalföldi könyvveszték 57–60.

17. század

BERLÁSZ Piroška: Hol nyomtatták Ballassi Credulus és Júliáját? — MKsz 1981. 189–203.

V. ECSEDY Judit: Egy dunántúli református nyomda sorsa. = OSZK Évk 1979. 303–352.

HAIMAN György: Tótfalusi grúz betűinek nyomában. = MKsz 1981. 41–65.

HOLL Béla: Szerző, nyomdász, olvasó a XVII. század első felében. = ItK 1980. 639–649.

TAKÁCS Béla: Hol voltak az első sárospataki nyomda helyiségei? = MKsz 1981. 229. l.

18. század

BORSA Gedeon: Neu aufgefunden, gedruckte Librettos für Eszterháza in der Zeit von Haydn (1766–1790). = MKsz 1981. 229–234.

PAVERCSIK Ilona: Ismeretlen magyarországi betűöntő a XVIII. század elejéről. = MG 1981. 4. sz. 78–79.

20. század

HAIMAN György: Írásunk jelene és jövője. = Előadások 19–34.

HAIMAN György: A látható nyelv. Beszélgetés — — tipográfussal. [Riporter]: ÁCS Pál. Kortárs 1981. 11. sz. 1801–1808.

VARGA László: Nyomdák Heves megyében a két világháború között. = MG 1981. 3. sz. 28–30.

Kiadástörténet

Több évszázadot átfogó művek

KOVÁCS Sándor Iván: Bevezetés a magyar szakácskönyv-irodalomba. = Somogy 1981. 2. sz. 57–67.

KOVÁCS Sándor Iván: Szakácsmesterségnek könyvecskéje. = Új Írás 1981. 4. sz. 84–96.

KOSÁRY Domokos: Az akadémiai könyv- és folyóiratkiadás szerepe a társadalomtudományok fejlődésében. = MTA I. O. Közl. 1981. 1–2. 7–14.

LENGYEL János: Dosztojevszkij-művek és irodalom magyarul. = Szovjet Irodalom 1981. 12. sz. 181–192.

MEZEY László: Befejezetlen sorozatok. = MTA I. O. Közl. 1981. 1—2. sz. 35—44.

SASHEGYI Oszkár: Az Országos Levéltár kiadványkészítő tevékenységének száz éve. 1874—1974. = Levéltári Közlemények 1979. 3—21.

SZABADVÁRY Ferenc: Az akadémiai könyv- és folyóiratkiadás szerepe a természet-tudományok fejlődésében. = MTA I. O. Közl. 1981. 1—2. sz. 15—21.

SZABÓ PÉTER: „Szomorodott szívvel tudatjuk...” Gyászjelentések a múlt században és e század elején. = Jelkép 1981. 1. sz. 29—36.

SZILÁGYI Ferenc: Akadémiánk „Nemzeti Könyvtár” terve 1850-ből s jelenlegi szövegkiadásunk. = MTUD 1981. 3. sz. 186—194.

16. század

CZIGÁNY Magda: Szegedi Kis István „Tabulae analyticae” c. műve első londoni kiadásának előtörténetéhez. = MKsz 1981. 321—326.

17. század

BITSKEY István: Bethlen, Pázmány és a Káldi-Biblia. = Századok 1981. 737—743.

FÜSTI MOLNÁR Sándor: A magyar nyelvű orvosi irodalom és a hazai felvilágosítás atyja Pápai Páriz Ferenc 1649—1716. = Egészségnevelés 1981. 5. sz. 225—230.

JANKOVICS József: Szilágyi György (Sylvanus) angliai klasszika-filológus tevékenysége. = MKsz 1981. 322—326.

18. század

NYOMÁRKAY István: Révai Miklós ábécés könyvének horvát, szlovén (vend) és szlovák nyelvű változatai. = Tanulmányok a kelet-európai. 359—366.

SZABÓNÉ FEHÉR Erzsébet: Az első hazai pedagógiai-tankönyv (1797). = Magyar Pedagógia 1981. 1. sz. 63—78.

SZELESTEI N. László: 18. századi tudósvilág. II. Wespriemi István (1723—1799) és orvostörténeti műve. = OSZK Évk 1979. 519—562.

19. század

CSAPLÁROS István: A lengyel zarándokság könyvének sorsa Magyarországon. = Tanulmányok a kelet-európai. 105—112.

MOLNÁR Judit és PÁLFFY István: Egy debreceni angol nyelvkönyv a 19. századból. = Múzeumi Kurír 32. sz. IV. kötet 2. sz. 1980. március 8—12.

VOIT Krisztina: Az akadémiai könyv- és folyóiratkiadás szervezési kérdései a múltban. = MTA I. O. Közl. 1981. 1—2. sz. 23—33.

20. század

BORSA Gedeon: A csizió ellenlábasai és utóélete. = OSZK Évk 1979. 437—518.

DÉCSI Gyula: A tízmilliomodik szótár. = MTud 1981. 9. sz. 694—695.

FENYVESI István: A Kner kiadó orosz és szovjet könyvei a 20-as években. (Az „ismeretlen fordító” Haiman Hugó centenáriumára). = MKsz 1981. 95—107.

[EFÉTOVA] JEFJOTOVA, Tamara—MUDROVA, [Dina] Gyina: Ötven éves a Progress Kiadó. Ford. PÁSZTORI Jusztina. = Szovjet Irodalom 1981. 10. sz. 170—175.

KÖPECZI Béla: Az akadémiai kiadás utolsó harmincze éve. = MTA I. O. Közl. 1981. 1—2. sz. 45—51.

MARKOVITS Györgyi: Az Éjféli Kiadó. = OSZK Évk 1979. 635—655.

M[ÁTYÁS] I[stván]: Imakönyvek, hittudományi munkák, regények. A Szent István Társulat. = Olvasó Nép 1981. 4. sz. 170—172.

NÉMETH Mária: Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos tevékenysége 1945—1974. (Tervek és eredmények.) = OSZK Évk 1979. 143—220.

PAP János: „Örökkön fájdalmas az ember” Beszélgetés CSERÉPFALVI Imrével két háború közti irodalmunk legendás kiadójával. = Napjaink 1981. 5. sz. 31—32.

PAPP János: A Kner-könyvkiadás történetéből. Barokktól a klasszicizmusig (I) (1923—1933). = Sz helyi Tanárképző 1980. 263—278.

PAPP János: A Kner-könyvkiadás történetéből. Három év—három könyvsorozat. (1920—22). = Békési Élet 1981. 1. sz. 37—51.

PÁRCZER Ferenc: A Magyar Helikon könyvkiadó története. = It 1981. 1049—1068.

SZABÓ József: A Corvina huszonöt éve. = Typográfia 1981. 1. sz. 10.

VOIT Krisztina: Radnóti Miklós és a Franklin Társulat. = It 1981. 483—487.

ZALABAI Zsigmond: A csehszlovákiai magyar könyvkiadás harmincze éve. = Műhely 1981. 3. sz. 61—72.

Sajtótörténet

Általános és elvi kérdések

FENYŐ István: A sajtótörténeti kutatásokról. = Napjaink 1981. 3. sz. 29. l.

FÜLÖP Géza: Bevezetés az egyetemes sajtótörténetbe, Bp. 1981. Tankönyvkiadó, 99 l.

KÓKAY György: Sajtótörténet, irodalomtörténet. Egy sajtótörténeti kézikönyv tanulmányaihoz. = Literatura 1981. 1–2. sz. 73–77.

Több évszázadot átjövő művek

ÁGOSTON László: Az MTI száz éve. Budapest 1980, MTI. 213 l.

BELLÉR Judit: A kormánypárti sajtó támogatásának formái a századfordulón. = MKsz 1981. 276–298.

FENYVESI István: M. Gorkij művei a magyarországi sajtóban. (1899–1919). Az egyes művek közléstörténete és fordítás-textológia. = Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1979. 1. sz. 71–82.

18. század

BUGYI Balázs: A XVIII. századvégi magyar hírlapok és folyóiratok orvos-egészségügygel foglalkozó közlései. = Egészségügyi Munka 1981. 9. sz. 275–278.

ENYEDI Sándor: Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhez. = It 1981. 698–718.

FENYŐ István: A magyar sajtó kezdetei. Emlékkülés az Akadémián. = MTud 1981. 6. sz. 1–26.

KÓKAY György: Az első magyar újságok és az akadémiai törekvések. = MKsz 1981. 35–40.

KÓKAY György: Az első magyar újságok és az akadémiai törekvések. = Jelkép 1981. 2. sz. 90–92.

KÓKAY György: Sajtónk első fénykora. = MS 1981. 10. sz. 27–29.

KÓKAY György: Sajtónk megszületésének előzményei. = MS 1981. 4–5. sz. 44–46.

KOSÁRY Domokos: A magyar sajtó megszületése. = MKsz 1918. 7.–15.

KOSÁRY Domokos: A magyar sajtó megszületése. = Jelkép 1981. 2. sz. 86–90.

KÖPECSI Béla: A Rákóczi-szabadságharc a külföldi közvéleményben. = MKsz 1981. 16–22.

Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság. Válogatás. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta KÓKAY György. Bp. 1981, Gondolat. 555 l.

SZIKLAY LÁSZLÓ: A magyarországi nem magyar nyelvű sajtó kezdetei. = MKsz 1981. 23–34.

19. század

BATÁRI Gyula: Török János „időszaki szemléje”, a Kelet Népe (1856). = MKsz 1981. 152–159.

BERECZ József: Százéves sajtótükör. = Napjaink 1981. 6. sz. 26–27.

BUZINKAY GÉZA: Közművelődési sajtó a dualizmus kor első felében, 1867–1890. = ItK 1980. 5–6. sz. 681–691.

FRIED István: Schedius Lajos és folyóirata (Zeitschrift von und für Ungern, 1802–1804). = MKsz 1981. 81–94.

JÜGELT, Karl-Heinz: Die Gründung der ungarischen Nationalbibliothek im Spiegel der „Allgemeinen Literatur-Zeitung” = OSZK Évk 1979. 109–121.

KINCSES István: A szabadalmi tájékoztatás kezdetei Magyarországon. = Magyar Iparjogvédő Egyesület Közleményei 1981. 23–32.

MIKLÓSSY János: Vajda János „pokoljárása” (1864–1867). = OSZK Évk 1979. 593–611.

PINTÉR Károly: A Halászlati Lapokra emlékezünk. A magyar halászlati sajtó centenáriuma. = Halászlát 1981. 4. sz. 97–98.

SZÁLLÁSI Árpád: Rekvim a „Gyógyászat”-ért, Schachter Miksa szerkesztése ürügyén. = Orvosi Hetilap 1980. 50. sz. 3073–3076.

SZÉLES Klára: Henszlman Imre irodalomkritikái a reformkori folyóiratokban. = MKsz 1981. 147–152.

VÁG Ottó: A magyar óvodapedagógiai sajtó kezdetei. = Óvodai Nevelés 1981. 2. sz. 52–55.

20. század

ACZÉL Géza: Jegyzetek a Magyar Műhely költészetéről. = Életünk 1981. 1. sz. 67–71.

ÁGOSTON Júlianna: A vajdasági magyarság két folyóiratáról. A Híd és az Új Symposion. = Somogy 1981. 5. sz. 6–9.

ANDERKÓ Lajosné: A „Kisdednevelés” Kenyeres Elemér szerkesztésében. (1923–1933). = Óvodai Nevelés 1981. 4. sz. 131–134.

ANTAL Gábor: Bíró Lajos és Hatvány Lajos fegyverbarátsága. (Adalék egy sajtótörténethez.) = MS 1981. 4–5. sz. 46–48.

BALOGH László: Három évtized a Pedagógiai Szemle életében. = Ped.Szle 1981. 5. sz. 389–399.

BARCS Sándor: A könyvmatos feltámadása. Az MTI történetéből. = MS 1981. 1. sz. 11–14.

- Bartók a korabeli újságokban. Összeállította LUKÁTS János. = *Jelkép* 1981. 112—116.
- BENDA Mária: Húsz éves az Orvosi Könyvtáros. = *Az Orvosi Könyvtáros* 1981. 1—2. sz. 169—184.
- BÉNYEI József: A szellem barikádharca. Hetvenöt éve született Bálint György. = *Alföld* 1981. 7. sz. 90—92.
- CSURDI Sándor: Tudományos emlékülés dr. Rónai Zoltán születésének centenáriumián. = *Párttörténeti Közlemények* 1981. 1. sz. 196—202.
- Demográfia. Népeségtudományi folyóirat. Repertórium. 1958—1980. Összeállította HERNÁDI László Mihály. (Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.) Bp. 1981, Statisztikai Kiadó Vállalat. 286 l.
- ERKI Edit: A „csak” újságíró Bálint György. = *Jelkép* 1981. 4. sz. 13—18.
- Esztergom és vidéke. 1918. október 6.—1919. május 18. Repertórium. [Szerk.] KULCSÁR Istvánné. Tatabánya, 1979, József Attila Megyei Könyvtár. 122 l.
- FEHÉR Zsuzsa: A sztálingrádi csata — a magyar sajtó és rádió hírközléseiben. = *Jelkép* 1981. 117—122.
- FÖGLEIN Gizella: A kommunista sajtó és az 1945-ös földosztás Magyarországon. = *A magyar népi demokrácia harmincöt évének történetéből.* [Szerkesztette Izsák Lajos és Korom Mihály.] Bp. 1980 [1981], Művelődési Minisztérium. 23—39.
- Független szemle 1921—1923; Kékmadár 1923. Repertórium. [Szerk. BOTKA Ferenc.] Bp. 1979 [1980], Petőfi Irodalmi Múzeum. 167 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetek 10.)
- Harminc év. Fejezetek a Lapkiadó Vállalat történetéből. (Szerkesztette HAYNAL Kornél.) Bp. 1981, Lapkiadó Vállalat. 130 l. 41 t.
- HÉRÉSZ Dezső—M. PÁSZTOR József: Amiről a levelek beszélnek. Egy lapszerkesztő viszontagságai. = *Jászkúnság* 1980. 3. sz. 33—46.
- HORVÁTH Márton: A Pedagógiai Szemle a neveléstörténet forrása. = *Ped.Szle* 1981. 5. sz. 405—407.
- Huszonöt éves a Nagyvilág. = *Nagyvilág* 1981. 10. sz. 1546—1547.
- Az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat három évtizede [1951—1981]. Összeáll. és szerk. HORVÁTH Tibor. Bp. 1981, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Ságvári Endre Könyvszerkesztőség. 159 l. [80] t.
- ILLÉS Lajos: Illés Endre, a mester és a barát. = *Új Írás* 1981. 2. sz. 83—92.
- ILLÉS Lajos: Illyés Gyula bizalma és hűsége. = *Új Írás* 1981. 5. sz. 52—64.
- KÁNTOR Lajos: József Attila a Brassói Lapokban. (Találkozás Tamási Aronnal) = *Literatúra* 1981. 1—2. sz. 244—253.
- KEMÉNY G. Gábor: A nemzetiségi kérdés és a kisebbségvédelem eszméje Csuka Zoltán publicisztikájában. = *Tiszatáj* 1981. 10. sz. 91—97.
- KENDE János: A „Szocializmus” 75 éve emlékezve. = *Társ.Szle* 1981. 10. sz. 110—114.
- KOMLÓSI Sándor: Olvasói-írói megjegyzések. = *Ped.Szle* 1981. 5. sz. 407—408.
- KOMORÓCZKI Sándorné: A Pedagógiai Szemle az oktatásügy szolgálatában. = *Ped.Szle* 1981. 5. sz. 400—402.
- KOZMA Huba: Egy progresszív irodalmi folyóirat (Negyven éve indult a Magyar Csillag). = *Forrás* 1981. 61—71.
- KÖVÉR Sándorné: A „Kisdednevelés” a fasiszta szellemű óvodai értelmi nevelés szolgálatában. (1933—1940.) = *Óvodai Nevelés* 1981. 5. sz. 156—159.
- LACKÓ Miklós: Szerep és mű. Kultúrtörténeti tanulmányok. Budapest 1981, Gondolat. 342 l.
- LENDVAY L. Ferenc: Új Szántás. Karácsony Sándor és köre a felszabadulás utáni politikai életben. = *Társ.Szle* 1981. 7. sz. 66—73.
- Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára. Szerk. R. TAKÁCS Olga. Bp. 1980, Akad. K. 249 [2] l.
- PÁLDY Róbert: Másfél évtized szerkesztési törekvései 1961—1976. = *Ktáros* 1981. 400—403.
- PAŠIAKOVA, Jaroslava: Časopis Korunk a jeho výtznam pro česko-slovensko-madárské vzťahy v období mezi dvěma světovými válkami. = *Tanulmányok a kelet-európai.* 133—140.
- M. PÁSZTOR József: A Társadalmi Szemle — a szocialista irodalomért 1931—1980. = *Életünk* 1981. 11. sz. 958—969.
- POMOGÁTS Béla: Az Erdélyi Helikon irodalomszemlélete. = *ItK* 1981. 1. sz. 33—41.
- POMOGÁTS Béla: Az Erdélyi Helikon román és szász kapcsolatai. = *Tiszatáj* 1981. 3. sz. 89—96.
- POMOGÁTS Béla: A Magyar Műhely a magyar folyóiratok között. = *Életünk* 1981. 1. sz. 63—87.
- SÓRÉR István: Egy folyóirat margóira. (A Műemlékvédelem 25 éves) = *Műemlékvédelem* 1981. 1. sz. 1—4.
- Svéd Pál: A toronyőr üzenete. = *Társ.Szle* 1981. 8—9. sz. 134—142.
- SZABÓ Ágnes—SZABÓ Bálint: Fél évszázados a Társadalmi Szemle. = *Társ.Szle* 1981. 6. sz. 4—16.

- SZABÓ Ernő:** A Királyi Magyar Természet-tudományi Társulat. I—III. = Népművelés 1981. 10. sz. 26—27; 11. sz. 26—29., 12. sz. 26—27.
- SZABÓ Ernő:** A Húszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság. I—IV. = Népművelés 1981. 2. sz. 28—30., 3. sz. 26—29., 4. sz. 26—28., 5. sz. 26—28.
- SZABOLCSI Miklós:** Irodalmi folyóirataink a hetvenes években. = Kritika 1981. 2. sz. 3—4.
- SZABOLCSI Miklós:** Irodalmi folyóirataink a 70-es években. = Alföld 1981. 2. sz. 3—11.
- A Szabolcs-Szatmári Szemle repertórium.** 1973—1976. [Összeállította DARÓCZI Éva.] Nyíregyháza, 1980, Szabolcs-Szatmár megyei Műv. Kp. 63 l.
- SZARKA József:** A Pedagógiai Szemle a neveléstudományi kutatások tükré és ösztönzője. = Ped.Szle 1981. 5. sz. 403—405.
- 100%:** A KMP legális folyóirata 1927—1930. [Válogatta és szerkesztette LACKÓ Mihály, a bevezetőt írta TAMÁS Aladár. Írta Németh Lajos et al.] Bp. 1981. Magvető. 310 l.
- SZECSKÓ Károly:** Újabb adatok a sajtó, a könyvtárak és az olvasás szerepéről a Hevesmegyei Munkásmozgalomban. = MKsz 1981. 240—244.
- SZEKÉR Endre:** Bálint György, a toronyőr. = Forrás 1981. 8. sz. 96.
- Szerkesztőségi gondolatok az ötvenedik évfordulón.** = Társ.Szle 1981. 6. sz. 23—32.
- TAKÁCS Péter:** Századok szelleme. Töprengések az Alföld folyóirat három évtizedéről. = Szabolcs-Szatmári Szemle 1981. 2. sz. 109—115.
- TASI József:** József Attila Előörs-korszaka. = MKsz 1981. 332—337.
- TIMÁR Ede:** Klasszikusunk Bálint György. = MS 1981. 7. sz. 21—25.
- TURÁNYI Kornél:** Idősebb Bartók Béla, mint folyóiratszerkesztő. = MKsz 1981. 234—235.
- TURCZEL Lajos:** A csehszlovákiai magyar irodalom a Nyugatban Móricz Zsigmond társszerkesztése idején. = Tanulmányok a kelet-európai. 233—240.
- TURCZEL Lajos:** A csehszlovákiai magyar sajtó fejlődése 1919 és 1945 között. = MKsz 1981. 299—316.
- VARGA Gábor:** Egy vidéki óvodapedagógiai szaklap. = Óvodai Nevelés 1981. 12. sz. 413—414.
- VÁSÁRHELYI Miklós:** Szellemi Honvédelem. = Jelkép 1981. 4. sz. 19—27.
- VESZPRÉMI LÁSZLÓ:** A Pedagógiai Szemle — a gyakorló pedagógus szemével. = Ped.Szle 1981. 5. sz. 408—410.

- VUJICSICS D. Sztójan:** József Attila és a belgrádi Srpski književni glasnik. = Literatúra 1981. 1—2. sz. 254—257.

Bibliofilia, könyvillusztráció, könyvművészet, könyvkötészet

- BORSA Gedeon:** Korai széles lapszélű kiadványok Magyarországon. = MKsz 1981. 138—144.
- FEKETE Csaba:** Féloldalasan szedett címlaprészetek. = MG 1981. 1. sz. 62—65.
- Haiman György** tipográfus és könyvtervező kiállítása a Miskolci Városi Könyvtár József Attila Könyvtáranak kiállítótermében. [Miskolc, 1980.] 12 l.
- KADÁR Zoltán—SZLATKY Mária:** Orvosi könyvillusztrációk a 15—18. században. = Orvosi Hetilap 1981. 12. sz. 711—715.
- KADÁR Zoltán:** A zoológiai illusztráció kezdetei hazánkban. = Előadások. 35—50.
- KAPOSVÁRI Gyula:** Ismeretlen röplapok és plakátok a felszabadulás idejéből. = Jászkunság 1980. 1—2. sz. 69—73.
- Koós Judith:** A könyv- és műgyűjtés századai meg a Rádanyak. = Confessio 1981. 3. sz. 54—65.
- M[ÁTYÁS] I[stván]:** Kilenc kicsi könyv. = Olvasó Nép 1981. 1. sz. 108—110.
- PETERCSÁK Tivadar:** Ex librisek Szerencséről. = Olvasó Nép 1981. 1. sz. 36—42.
- TAKÁCS Béla:** A debreceni könyvkötőművészet. Debrecen, 1980, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 103 l.

Térképészet

- BEM András:** A magyar polgári topográfia történetének áttekintése. = Geodézia és Kartográfia 1981. 5. sz. 320—323.
- CSENDES László:** Tóth Ágoston, a magyar térképezés kiemelkedő egyénisége. = Geodézia és Kartográfia 1981. 6. sz. 450—454.
- HORVÁTH Árpád:** A Duna térképezője. (Marsigli Magyarországon.) = Magyar Vízgazdálkodás 1981. 4. sz. 30—31.
- HORVÁTH Árpád:** Térkép és vízfogó árok. Mikoviny az előfutár. = Magyar Vízgazdálkodás 1981. 3. sz. 14—15.
- HRENKÓ Pál:** Adalék a magyarországi térképészet történetéből. = Geodézia és Kartográfia 1981. 4. sz. 281—288.
- HRENKÓ Pál:** Az ismeretlen „Lázár deák” = Történelmi Szemle 1981. 3. sz. 405—410.
- HRENKÓ Pál:** Régi térképek Pest-Budáról és környékéről. = Geodézia és Kartográfia 1981. 4. sz. 310—311.

PALOVICS Lajos: Történelmi térkép, történelmi kartográfia. = „Quibus expedit universis”: Diákköri dolgozatok 1977–79. [Szerk. Ladányi Erzsébet.] Bp. 1980. ELTE. 251–270.

PLIHÁL Katalin: Hírünk a világban. (Adalékok a magyarországi kartográfia történetének ismeretéről.) = Geodézia és Kartográfia 1981. 5. sz. 365–366.

Könyvtártörténet

Általános elvi kérdések

FUTALA Tibor: Lenin könyvtárpolitikai útmutatásai a Könyvtáros hasábjain. = Ktáros 1980. 3. sz. 125–128.

HAVASI Zoltán: Nemzeti fejlődés és internacionalizálódás az Országos Széchényi Könyvtár történeti perspektívájában. = OSZK Évk 1979. 89–107.

HAVASI ZOLTÁN Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatára tegnap, ma és holnap. = Ktáros 1981. 3. sz. 125–126.

Több évszázadot átfogó művek

CZEGLE Imre: A sárospataki Nagykönyvtár történeti áttekintése. (1531–1945) = Borsodi Könyvtári Krónika III. Miskolc, 1981. 5–53.

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: A budapesti Egyetemi Könyvtár korvinái. = MKsz 1981. 221–225.

CSULÁK Mihály: Az iskolai könyvtárak irányítása a népoktatási törvény megalkotásától a felszabadulásig. 1–2. = Ktáros 1981. 8. sz. 485–488.; 9. sz. 536–538.

HEGYI József: A 450 éves sárospataki Nagykönyvtár. = Olvasó Nép 1981. 1. sz. 80–86.

MÁK Mihályné: A városi könyvtár szerepe Sátoraljaújhely közművelődésében. = Borsodi Könyvtári Krónika III. Miskolc, 1981. 305–332.

MÓRA László: Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ története (1883–1949). Bp. 1980. [OMKDK]. 331 l.

SULYOK János: Adatok Székesfehérvár újkori könyvkultúrájához. = Székesfehérvár évszázadai [Szerk. Kralovánszky Alán.] Székesfehérvár 1979, István Király Múzeum. 152–174.

SZABÓ Flóris: A karthauziak olvasmányai – pannonhalmi dokumentumok alapján. = MKsz 1981. 261–275.

SZENTIMREI Mihály: A sárospataki református Tudományos Gyűjtemények

Adattárának története = Borsodi Könyvtári Krónika III. Miskolc, 1981. 75–112.

TAKÁCS Miklós: A szombathelyi közkönyvtár centenáriuma. = Vasi Szemle 1980. 4. sz. 538–545.

16. század

FEKETE CSABA: Megkapta-e a vizsolyi bibliát Náprági Demeter? = MKsz 1981. 144–147.

GÜNDISCH, Gustav: Eine siebenbürgische Bischofsbibliothek des 16. Jahrhunderts. Die Bücherei des Lukas Unglerus (†1600) = MKsz 1981. 127–138.

17. század

KÖPECZI Béla: A mindennapi kultúra könyvei Rákóczi ifjúkori könyvtárában. = Természet Világa 1981. 7. sz. 317–318.

SZEPESI Zsuzsanna: Az esztergomi Bibliotheca 17. századi történetéhez. = MKsz 1981. 225–229.

18. század

SUGÁR István: Az egri jezsuita könyvtár, a rend feloszlásakor. = MKsz 1981. 328–332.

TÓTH Béla: Debrecen könyvtári kultúrája a 18. században. = MKsz 1981. 66–80.

19. század

BERLÁSZ Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867. Budapest, 1981. OSZK. 555 l. [28] t.

RÉTFALVI Gábor: A népiskolai iskolai könyvtárügy kezdetei Vas megyében a dualizmus első időszakában (1867–1890) = A Szihelyi Tanárképző 1980. 235–247.

TÓTH Gyula: Az olvasás, a könyvtárhasználat és az oktatás kapcsolata a dualizmus idején. (A mai állapotok történeti gyökerei.) = A Szihelyi Tanárképző 1980. 221–234.

TÓTH István: A keszthelyi Helikon nevének eredete. = Múzeumi Kurir 33. sz. (IV. k. 3. sz.) 1980. augusztus 7–8. l.

20. század

BARANKAY Bertalanné—RÓNAY Kinga: A magyar könyvtárügy fejlődése az elmúlt évtizedben. (1971–1980.) = Műszaki Egyetemi Könyvtáros 1980. 2. sz. 32–37.

- BERECZ József: Fejezetek Sátoraljaiújhely közművelődés történetéből. = Borsodi Könyvtári Krónika III. Miskolc, 1981. 255—304.
- DARABOS Pál: Az egyetemes könyvtár felé. Könyvtári Jegyzések 1981. 1. sz. 3—7.
- FEIMER Ágnes: Újabb eredmények a nemzetközi könyvtárügyért. Az IFLA az 1970-es években. = Könyvtári Figyelő 1981. 3. sz. 188—199.
- FÜLÖP Lajos: A gyöngyösi műemlék könyvtár. = Hevesi Szemle 1981. 3. sz. 38—42.
- GYIMES Ferenc: Kronológia a Magyar Könyvtárosok Egyesülete zenei szekciójának tízéves működéséről. = MKE zenei 7—23.
- INDALI György: Pest-budai látképekkel díszített tarokk kártyák a Budapest-gyűjtemény állományában. = Könyvtári Híradó 1981. 2. sz. 26—28.
- LÁSZLÓ Géza: Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék népkönyvtárügye a Horthy-korszakban. = Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I—II. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza. 1979. 167—196.
- LÁZÁR Sándorné: A hódmezővásárhelyi főiskolai kar könyvtára 1962—1918. = Csongrád Megyei Könyvtáros 1981. 3—4. sz. 127—129.
- MAGYAR András: Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc szakszervezeti könyvtárának története: 1948—1955. Miskolc, 1980. 30 l.
- MÓRA László: Bemutatjuk a Természet-tudományi Múzeum könyvtárát. = Ktáros 1981. 7. sz. 427—430.
- NAGYFALUSI Tibor: Az esztergomi Babits Mihály városi könyvtár Helischer- és helyismereti gyűjteménye. = Komárom Megyei Könyvtáros 1981. 1. sz. 27—35.
- NÉMETH Istvánné: Adottság és lehetőség határán. = Csongrád Megyei Könyvtáros 1981. 1—2. sz. 15—18.
- REISINGER Frigyesné: Egy százéves budai iskola könyvtára. = Ktáros 1981. 5. sz. 297—299.
- SÁRÁNÉ LUKÁTSY Sarolta: Móra Ferenc könyvtárigazgatói tevékenysége 1920 után. = MKsz 1981. 108—120.
- SENTIMREI Mihály: A sárospataki Nagykönyvtár felszabadulásunk utáni történetének áttekintése. = Borsodi Könyvtári Krónika III. Miskolc, 1981. 55—73.
- TERRAY Barnabás: Az eperjesi lyceum könyvtára. = Könyv és Nevelés 1981. 3. sz. 133—135.

- TÓVÁRI JUDIT—BERECZ József: A Jogakadémia és könyvtárának szerepe Miskolc kulturális életében a két világháború között. = Borsodi Könyvtári Krónika III. Miskolc, 1981. 217—254.
- WIX Györgyné: Az Országos Széchényi Könyvtár állományának „fehér folt”-jai. = OSZK Évk 1979. 221—246.

Könyvkereskedelem

- ARANY Magyar Zsuzsanna: Az első székesfehérvári könyvkereskedés felállításának előzményei. = Fejér Megyei Könyvtáros 1918. 1. sz. 62—65.
- KRISZT GYÖRGY: Egy könyv — Egy ember. Tanulmány a Magyar Könyvkereskedők Egylete alapításának 100. évfordulójára. = Olvasó Nép 1981. 4. sz. 166—170.

Régi könyvtárosok, bibliográfusok

- FERENCZI Zsuzsanna: Kóhalmi Béla és a Magyar bibliográfia. = A Szehelyi Tanárképző 1980. 249—261.
- HARASZTHY Gyula: Könyvtáros pályák és sorsok Honti János, Hevesi András, Sárkány Oszkár. = OSZK Évk 1979. 123—141.
- HARASZTHY Gyula: Gombocz István 1921—1973. = Ktáros 1981. 9. sz. 541—542.
- HARASZTHY Gyula: Sárkány Oszkár 1912—1943. = Ktáros 1981. 1. sz. 44—45.
- JÓNÁS Károly: Nagy Miklós 1881—1962. = Ktáros 1981. 12. sz. 747—749.
- JÓNÁS Károly: Trócsányi György 1896—1973. = Ktáros 1981. 2. sz. 104—106.
- TÓTH Gyula: Kovács Máté 1906—1972. = Ktáros 1981. 8. sz. 489—493.
- VÉRTESY Miklós: Vörösváry Ferenc 1871—1921. = Ktáros 1981. 3. sz. 162—164.

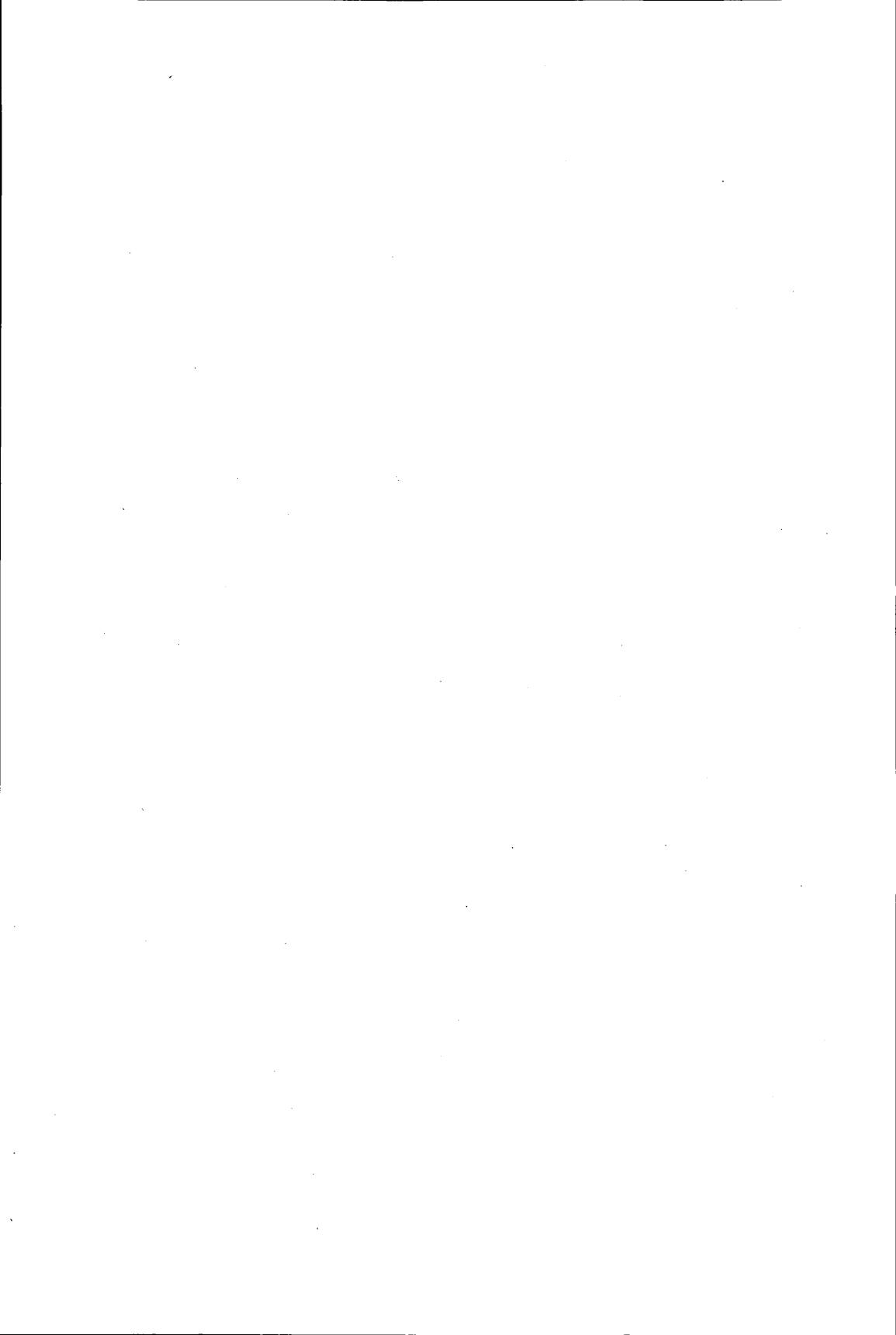
Olvasástörténet

- BATÁRI Gyula: Biblioterápia Magyarországon a XIX. században. = Az Orvosi Könyvtáros 1981. 253—257.
- PERNESZ Gyula: Az olvasómozgalom hagyományai Győr-Sopron megyében. = Kisalföldi könyvesházak. 67—76.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: A tatobányai Szinnyei-körről. = Komárom Megyei Könyvtáros 1980. 1. sz. 43—46.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1982. VI. 8. — Terjedelem: 8,4 (A/5) ív
83.10980 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György



TARTALOM

<i>Gerics József</i> : Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája II.	299
<i>Soltész Zoltánné</i> : Johannes Oporinus bázeli nyomdász magyar vonatkozású és eddig meghatározatlan nyomtatványai	314
<i>Patay Pálné</i> : Egy Felső-Magyarországot ábrázoló 1681. évi kéziratós térkép	329
<i>Fejes Erzsébet</i> : Könyvtárak a Horthy-korszakban és a Közművelődés c. folyóirat	343

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Zsigmondy Árpádné</i> : Egy korai magyar perikopáskönyv datálása	352
<i>S. Sárdi Margit</i> : Régi magyar nyomtatványok leningrádi könyvtárakban	356
<i>Kilián István</i> : Bessenyei György sírverse Rakovszky Dániel omniáriumban	361
<i>Bugyi Balázs</i> : Stessel Lajos és a magyar orvosi könyvtárügy a reformkorban	371
<i>Somlyó Tóth Tibor</i> : Kossuth és könyvtárának sorsa	373
<i>Csaplár Ferenc</i> : A Karavántól az Új művészek könyvéig (Kassák antológia-tervezete)	379

FIGYELŐ

<i>Havasi Zoltán</i> : Jóború Magda (1918—1982)	383
<u>D. Szemző Piroška</u> : Josef Stumvoll emlékezete	384

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyv- és sajtótörténeti szakirodalom 1981-ben. Összeáll. <i>Heltai János</i> ...	385
--	-----

SOMMAIRE

<i>Gerics, József</i> : A la critique des sources se rapportant à l'histoire hongrois des années 1040. II ^e partie	299
<i>Soltész, Élisabeth</i> : Les imprimés ayant un rapport hongrois et jusqu'ici non déterminés de Johannes Oporinus, imprimeur, (Bâle)	314
<i>Patay, M^{me} Pál</i> : Une carte géographique manuscrite représentant la Haute-Hongrie de l'année 1681	329
<i>Fejes, Erzsébet</i> : Les bibliothèques sous le régime de Horthy et la revue intitulée «Közművelődés» (Instruction Publique)	343

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Zsigmondy, M^{me} Árpád</i> : La datation d'un livre de péricopes hongrois précoce	352
<i>S. Sárdi, Margit</i> : Anciens imprimés hongrois dans des bibliothèques de Léningrade	356
<i>Kilián, István</i> : L'épitaphe de György Bessenyei dans l'omniarium de Dániel Rakovszky	361
<i>Bugyi, Balázs</i> : Lajos Stessel et l'affaire des bibliothèques médicales hongroises à l'ère des réformes nationales	371
<i>Somlyófi Tóth, Tibor</i> : Kossuth et le sort de sa bibliothèque	373
<i>Osaplar, Ferenc</i> : De «Caravane» au «Livre des Nouveaux Artistes» (Un projet d'anthologie de Kassák)	379

CHRONIQUE

<i>Havasi, Zoltán</i> : Magda Jóború (1918—1982)	383
<u>D. Szemző, Piroška</u> : A la mémoire de Josef Stumvoll	384

BIBLIOGRAPHIE

La littérature spéciale d'histoire du livre et de la presse en 1981. Rédigée par <i>János Heltai</i>	385
--	-----